

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 3 kor. 30 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Grosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddtól.* 1 kor. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 fill. — III. Jelentés a gyulafehérvári képtalan levéltárban tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — V. Az aquincumi amphitheatrum szeraki fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zámí és ohatt apátságok. *Balassy Ferencztől.* 80 fill. — VII. Napolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskovszky Victoról.* 80 fill. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jánostól.* 1 kor. 20 fill. — X. Az európai vasúti ügy fejlődésményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávól.* 1 kor. — XI. A paraszt vármegye. *Gyárfás Istvánól.* 80 fill. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 40 fill.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1699-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Sóna ékszerének történetéből. *Majláth Bélától.* 40 fill. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávól.* 80 fill. — V. A jászok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvánól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet és népelethben. *Kozma Ferencztől.* 80 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete. Ináncshon 1607-ben. *Majláth Bélától.* 40 fill. — VIII. A Petrarka Codex kőnyelve. *Gyárfás Istvánól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetései a svádekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország magartartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királyival történt találkozásaival szemben. *Wertheimer Eddtól.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képrő művel. *Iria Vácz Ignác.* 20 fill. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. *Dr. Károlyi Árpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 80 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangopán család történetéhez. *Wenzel Gusztávól.* 80 fill. — VI. Bethlen Gábor fehérvári siramléke és alapítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortvay Tivadortól.* 1 kor. — VIII. A kezdeti dobogó sirmező. *Lépp Vilmosól.* 20 fill. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanzellár iratai Magyarország kormányzásáról. *Márczali Henrikől.* 80 fill. — X. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez Antonius Pius korában. *Hampel Józseftől.* 40 fill. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Köndör*

A

MAGYAR ADÓZÁS TÖRTÉNETE

1598—1604-BEN

ACSÁDY IGNÁCZ

L. TAGTÓL

(Fololvasta a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1906. január 15-én tartott ülésén.)

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1906.

Épen tizennyolcz esztendeje, hogy a XVI. század magyar adótörténetére vonatkozó első munkám megjelent.¹⁾ Ezt azóta három más tanulmány követte, melyekben 1597-ig vezethettem le előadásomat. Ez az év a magyar adózás történetében korszakos határkö, noha Rudolf király uralkodásának végével épen nem esik össze. De gyökeres változást képvisel azért, mert 1597-ben járult a magyar nép az ősi, századok óta dívó s azért nemzetinek mondható adókulcs, a kapu vagy porta szerint az állam közterheihez. 1598-ban helyét egészen új kulcs váltotta fel, melyet a rendek azzal ígtattak a törvénykönyvbe, hogy kivételesen, csak az említett évre legyen érvényben. De a viszonyok kényszere mellett fennmaradt teljes tíz esztendeig, 1608-ig. Az 1609-iki országgyűlés visszatért ugyan a régi adókulcshoz, a portához, csak hogy egészen új tartalmat öntött belé. Behozatala, I. Károly király emlékezetes adóreformja óta a kapu századokon át egész 1597-ig egy egész jobbágytelket jelzett, ha lakója vagy lakói bizonyos vagyoni minimummal rendelkeztek, melyet a törvény időnkint a gazdasági viszonyokhoz képest szabott meg. 1597-ben a porta ezen régi fogalmában örökre eltűnt adótörténetünkben s e nevezetes változással az 1597. év adóügyileg mindenesetre határkövet jelez. Ez okból zártam le evel az esztendővel adóügyi tanulmányaim eddig megjelent

¹⁾ Czíme: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526—1564. Budapest 1888. Ezt követték: Két pénzügytörténeti tanulmány közös czímmel: a) A pozsonyi és szepesi kamarák 1565—1604. b) A jobbágyadózás 1564—76-ban. A jobbágyadózás 1577—97-ben, Budapest 1896. Időközben vázlatosan ugyan, de nagyobbára kiadatlan kútfők alapján az egész magyar adótörténetet feldolgoztam 1848-ig Halász-Mandello Közgazdasági Lexikon I. kötetében 58—85 lapon.

utolsó részét. Minthogy azonban ez az év nem esik össze az akkor uralkodó király kormányzásának végével, czélszerűnek találtam, ebbeli kutatásaimat még néhány esztendővel tovább vinni. Az anyag roppant terjedelme miatt most sem juthattam ugyan el Rudolf magyarországi uralkodásának végeig (1608. jún. 26). Ezuttal is csak 1604 őszéig dolgoztam föl tárgyamat, de Rudolf és a magyar adóügy szempontjából az a különben is örök emlékezetű év további, figyelemre méltó határpontul szolgál. Magyar országgyűlés törvény útján ez évben szavazott meg utoljára adót vagy közjövédelmet Rudolf királynak s méltán mondhatni, hogy adóügyi tekintetben, legalább általánosságban, Rudolf magyarországi uralma már ekkor véget ért, ámbár a pénzügyi felségjogokat természetesen gyakorolta lemondása napjáig. Mindazáltal az 1604. év olyan határidő, melylyel az adótörténet egy pontos fejezete végződik, s melylyel a történetész is lezárhatja ide vonatkozó tanulmányait. Élvezettel és tölem telhető buzgalommal foglalkoztam a száraznak látszó, töméntelen levéltárban és gyűjteményben szanaszét szórt s csak évek nehéz munkájában összegyűjthető adatok, számok és kimutatások végtelen tömegeivel, melyek új világosságot derítenek annak a heroikus védelmi harcoknak benső mivoltára, a melyet nemzetünk a XVI. századi Európáért vívott. Csak e sárguló papirlapok derítik föl az akkor élő nemzedékek küzdelmes sorsának egész megrendítő tragikumát, mert nem egyedül harcainak hősiességére vetnek fényt száz meg száz, többé-kevésbé tanulságos adattal. Meg is ösmertetik a kései emberöltővel, minő kicsiny, minő szegény volt akkor a haza és népe, mennyire megfogyatkozott számban és vagyonban, mennyire lecsökkent területe és emberállománya, hányféle külső és belső, keresztény és pogány ellenség dűlta, fosztotta, állati kegyetlenséggel nyomorgatta, ugyanakkor, mikor halálra szánt önfeláldozásától függött a saját fennmaradása, valamint Közép-Európa politikai, vallásügyi, polgárosodási jövője. Azok a sokféle s nem egyedül a gazdasági és pénzügyi állapotokat, hanem nemzetünk összes akkori viszonyait átölelő tanulságok, melyek a fakuló iratok végtelenéből élém sugárzottak, könnyítették meg nekem éveken át a megszámlálhatatlan ezrekből álló acta-rengetegen való

átvergődést. Másfelől egyes tanulmányaim megjelenése után mindig új munkára ösztönzött az a jelenség, hogy nálunk is szaporodik a modern látkörű, a mai szaktudomány módszereivel dolgozó írók száma, kik a szorosán szakszerű s legelől a gazdasági polgárosodás körébe tartozó, régebben vajmi kevésbé méltatott anyagot immár figyelembe venni és saját czéljaikra hasznosítani képesek. Az ily anyag értékelése és fölhasználása legelől a modern műveltség kérdése s igazi gyönyörűséggel tapasztalom, hogy nálunk is egyre többen értékesítik az adótörténet eredményeit.

Díszes sorokban legelől áll jelesünk, Károlyi Árpád, az osztrákok közül az elhunyt Huber Alfonz, Ausztriának magyarul tudó érdemes történetírója, magyar közgazdasági szakférfiaink közül Földes Béla, Mariska Vilmos, Horváth János egyetemi tanárok s azt hiszem, hogy további tanulmányaikban hasznát fogják venni jelen dolgozatomnak is, melyre immár áttérek.

Az a hét esztendő, melyet adótörténelmi tanulmányaim ezúttal felölelnek, ezredéves multunk változatos folyamának legrettenetesebb korszakai közé tartozik s ritka nemzedék élt még a haza földjén, melynek a szenvedések, a testi-lelki gyötrelmek mindenféle fajtájából oly bőségesen kijutott volna, mint az akkorinak. 1593 óta folyt már az úgynevezett hosszú háború a magyar király s a török szultán közt s az erők végső megfeszítésével vívott óriási tusa rendes költségei maguk is szertelen terheket róttak vérben és pénzben a lakosság minden rétegének vállára. Csakhogy a hadviselés akkor dívó módja, a nemzetközi hadi jog általánosan elismert szabályai e terheket olyan fokra csigázták, hogy ma már elképzelni is alig lehet, hogyan bírta a polgári lakosság a háborút egyáltalán elviselni s honnan volt képes vagyonkaja romjait, akár csak életét a pokoli ellenség, valamint a hon védelmére rendelt császári vagy királyi katonaság karmaiból kiszabadítani.

Nem szükséges bővebben fejtegetni, minő érzelmekkel szokott a török sereg az ellenséges földre nyomulni, kivált irregularis, de számra mindig igen tetemes része, a gyors-

lábú lovon vágatató tatárság, mely ütközetben csak kivételesen, ha épen roppant tömegben volt együtt, állta meg a sarat, mert rendeltetése nem a harez, hanem a portyázás és rémítés, lényegileg a pusztítás volt. Merő prédának tekintette az ellenséges ország védtelen munkás lakosságát, melynek vallását gyűlölte, nyelvét és szokását nem ismerte. Erkölcsi érzelmeit, magaviseletét minden szónál érthetőbben jellemzi az az ezrekre tehető község és mezőváros, melyet a XVI. század folyamán kirabolt, fölperzselt, sokat a föld színéről eltörölt, az a megszámlálhatatlan munkásnép, férfi, nő meg gyermek, kiket felkonczolt, az az ezer meg ezer szerencsétlen, kiket rabszójra fűzve, majdnem minden évben elhajtott s adott el a kelet és az észak távoli rabszolgavásárain.

Csak hogy nem ő volt akkor Magyarországnak egyedüli istenostora. Annak az idegen katonaságnak sem voltak erkölcsi jobbak, érzelmei szelidebbek a tatár s törökéinél, mely a császári lobogó alatt azért jött hozzánk, hogy a kereszténység ügyét a török ellenében vérevel oltalmazza. Ha rabszójon nem is hajtott el senkit, ha kevesebbeket gyilkolt le, mint a tatár, vagyonából a népet ép úgy kifosztotta, mint amaz s a hosszú háborúban való gyakori megjelenése és tartós itt időzése töménytelen községet ép úgy elpusztított, száz mértföldnyi vidékeket ép úgy kiszípolyozott, mint az ellenség. Eljárását még végzetesebbé tette az, hogy az országnak épen olyan részeit döntötte romlásba, hová a száguldó tatárság soha vagy csak a legkivételesebben jutott el, melyek tehát a nemzeti védelem és erő kifejtés utolsó medenczéi voltak. Épen ezeket juttatta koldusbotra a császári katonaság, melynek barbár kegyetlenségéről a kor tömeges emlékei, nemesak magánpanaszok, hanem a hatóságok részéről eszközölt vizsgálatok, az országgyűléseknek a királyhoz intézett fölterjesztései tesznek megrendítő bizonyosságot.

A soldatesca e kegyetlensége nem sajátos magyargyűlölet folyománya volt, ámbár bizonyos helyi körülmények, melyekről még szólni fogok, szintén hozzájárultak a császári had és a magyar nép közti ellentétek kiélesítéséhez. Lényegileg azonban a baj a militarismus természetéből, a zsoldos hadak akkori szervezetéből folyt s a katona rendesen ép

úgy viselkedett saját hazájában, mint nálunk, ámbár ott mégis szorosabb fegyelemben igyekeztek tartani. Idegen zsoldos nép az időben kétfelé szokott hazánkban szolgálni. Az egyik állandóan, tehát egész évre volt felfogadva s a végvárakban az őrségi teendőket végezte. Havi zsoldot, lakást és ruházatot kapott az államtól s létele általában, legalább addig biztosítottnak látszott, míg szolgálatképes maradt. Elég jól élén tehát látva, a köznépnak aránylag kevesebb bajt okozott már azért is, mert tartósan itt maradt, gyakran összeházasodott vagy megbarátkozott a lakossággal. Mikor azonban hónapokig hasztalan várta zsoldját, mi elég gyakran megesett, a kénytelenség őt is vadállattá tette s ilyenkor jaj volt a szegény parasztnak, ki közelében élt. Mindazáltal igazi réme a köznépnak nem a végbeli, hanem az úgynevezett német mezei had volt, mely minden esztendőben hat-hét havi szolgálatra fogadtatott fel s a tavasztól őszig csatázva, novemberben rendesen szélnek bocsátott, hogy nyári keresményéből fedezze téli szükségleteit mindaddig, míg a tavaszi toborzás megkezdődik s új keresethez juttatja. Ez a rendszer szükségszerűen arra vitte a katonát, hogy foglalkozását merő üzletnek nézze, melyben kockára teszi életét nem azért, hogy eszményekért áldozza föl, hanem azért, hogy az ellenséges földön minél nagyobb vagyont harácsoljon össze s ősszel minél több pénzt czipelhessen haza, melyből úri módon élhet mindaddig, míg újra alkalma nem nyílik szolgálatba lépni. Mennél többet szerezni, bármi módon, bárkitől vagyont harácsolni, volt a XVI. század erkölcsi értelmében a katona főcélja Európaszerte s ennek az erkölcsnek felelt meg magaviselete akár szülőföldjén, akár idegenben szolgált. Isten csapása volt a köznépre mindenütt. Különösen azzá vált azonban Magyarországnak igen sokféle és lényeges okból. A magyar csatatéren való szolgálatot tartották akkor a legterheesebbnek, egészséget, életet leginkább fogyasztónak nem csupán a török félelmetes volta miatt. Magát az itteni életmódot, a különben kitünő, de idegen gyomorra nagyon nehéz és töménytelen betegséget okozó ellátást, sőt az éghajlatot gyilkosnak, pusztítóknak hitték mindenkire, a ki meg nem szokta. Magyarországot épen az itt működő idegen katonák rémmeséi alapján keresz-

tették el a külföldön az idegenek sírjának, temetőjének. A ki tehát ezen a pusztító harcztéren vállalt szolgálatot, a hol nemcsak a látható, hanem a láthatatlan ellenségek egész raja ólálkodott körülötte, az meglehetősen leszámolt az étellel, az a kétségbeesett emberek közé tartozott, kit csak a szákmányvágy, a minden áron való meggazdagodás szilaj ösztöne hozott ide. A császári had valóban Európa összes országainak salakjából toborzódott s a katonák közt nem volt sem nyelvi, sem vallási kapcsolat; szokásaik, szabályzataik, felszerelésük sem volt egyenlő, a mi úgyszólván lehetetlenné tette, hogy szigorú fegyelemben tartassanak. De az az elem, a tisztikar, melynek fegyelmet tartani első sorban lett volna kötelessége, ép oly romlott erkölcsi színvonalon állt, mint a közlegénység. Rendesen maga adta a példát a katonának az erőszakosságra a védtelenek irányában s az a részeges, kártyás, korhely, zsvány nép, milyenek nemcsak magyarok, hanem külföldiek is rajzolták, könyörtelenül kihasználta hatalmát szegénnyel és gazdaggal, ellenséggel és jóbaráttal szemben. Elősegítette ezt az a balvéleménye, mely magyar és török közt alig tett különbséget, úgy hogy mibelyt a had átvonult a magyar határon, azt hitte, hogy már török, vagyis ellenséges földön van s ellenség módjára sarcolta a magyar király leghivebb adófizető alattvalóit.

Az erőszakosságok mellett, melyeket a lakosságon elkövettek, a fosztogatások mellett, melyekkel vagyonát megdézsmálták s melyeknek nemes és jobbágy egyaránt ki voltak téve, a tiszték az ördögös agyafurtsággal kieszelt zsarolások bonyolult hálójába szorították be a lakosságot. Szétosztották egymás közt a falvakat, mindenféle törvénytelen terhekkel sújtották lakóikat, bért, illetéket, vámot, fogyasztási adót róttak rájuk, magukhoz ragadták az ital- és húsmérést, megadóztatták a forgalmat és a kereskedést, beavatkoztak a közigazgatásba és a törvénykezésbe s a pörös feleket arra kényszerítették, hogy olyan hatóság előtt keressék az igazságot, mely vagy illetéktelen vagy általában törvénytelen volt. Egy ízben az országgyűlés föl is panaszkolt, hogy némely vidéken a császári tiszték valóságos »katonai káptalanok«-ká alakulnak s megállítják az igazságszolgáltatás gépezetének

működését. Ha azután némely falu népe, melynek lehetlenné tették a megélhetést, kényurái elől megszökött s a helységet pusztán hagyta, a dühödtt soldatesca összetört-zúzott mindent, a mihez hozzáfért, a bútort, a szegényes lakásberendezést, kivágta a kertekben lévő gyümölcsfát, feltüzelt a háztetőt, s mielőtt eltávozott, felgyújtotta az épületeket, úgy hogy mikor a szétfutott szegény nép végre hazatért, romban találta különben is nyomorult viskóit.

Az igazi romlás azonban csak a hadjárat végével, a késő őszi hónapokban, midőn a német hadat kivezették az országból, sújtotta a tömeget. A hazatérő zsoldos akkor általában elvitt mindent, a mihez hozzáfért s a mit elcipelhetett. Csakhogy csupán ama csapatok távoztak, melyek kialakított zsoldjukot idejében megkapták s így a hadügyi kormány szélnek ereszthette őket. A rendes zsoldfizetésről azonban akkor a legritkább esetben lehetett szó. Vagy a kincstárnak nem volt pénze, hogy a zsoldot fizesse, vagy ha leküldte is az esedékes összeget, azt a tiszték egészen vagy részben elsikkasztották, elkártyázták s így minden hadjárat végén megtörtént, hogy a császári had kisebb-nagyobb része sok százezer forintnyi zsoldhátralék kifizetését követelte a kincstártól. Ekkor azután két eshetőség állt be. A tiszték tárgyalni kezdtek a katonákkal s követelésüket felére, harmadára alkudták le. Képzeltető, hogy az ekkép megkárosított, kifosztott katonák milyen hangulatban távoztak az országból s hogy bántak a néppel? A védtelen tömegem töltötték bosszujukat, elszedték vagyona utolsó maradványát, levágták marháját, összetörték bútoraikat, fölégették lakóházait, szóval véginségre juttatták. Néha azonban a kincstárnak annyi pénze sem volt, hogy a zsoldhátraléknak legalább egy részét lefizesse s így szabadítsa meg a rakoncátlan elemtől az országot. A fizetetlen csapatokat nem szabadságholhatta tehát, hanem magyar földön helyezte el téli szállásra s ezzel állandóvá tette az egyiptomi csapást az illető vidéken. Zsoldját természetesen a télen át sem fizethette ki, úgy hogy a tétlen és fizetetlen katonaság teljesen a föld népén élőködött s azt akarva, nem akarva koldusbotra juttatta.

Kissé hosszasan foglalkoztam a katonaság dolgával, mert nemcsak általános gazdasági, hanem adóügyi szempont-

ból is kiszámíthatatlan következményekre vezetett. Ez idők minden országgyűlése idejének nagy részét igénybe vette ez a szörnyű csapás s a rendek a katonák okozta inséggel indokolták, miért nem képesek a honvédelem czéljaira nagyobb áldozatot hozni. Hogy ebben mennyire igazuk volt, azt épen az adótörténet tünteti föl a számok rideg, de megczáfolyhatlan adataival. Azon a területen, melyen 1598-ban 161.527 adózó házat írtak össze, 1604-ben már csak 68.324 ilyen ház akadt, pedig az adótörvények nem változtak. Ellenben megváltoztak a gazdasági létföltételek, töméntelen község pusztult el, egész vármegyék vagy legalább sok mértföldnyi területek váltak néptelenné s a lakosság teherbíró képessége mindenütt roppantul lehanyatlott. A romlást nagyobbbrészt az ellenség, a török-tatár hordák okozták ugyan, de nincs az adózó 38 (tulajdonképen 34, mert Heves, Pest, Szolnok és Csongrád a hét év folyamán csak háromszor, tehát egész kivételesen adóztak s akkor is mind a négyen együtt évenként alig 100—200 frttal, mert teljesen török uralom alatt álltak) vármegye közt a három drávántúlinak kivételével, hol ismeretlen okból (alighanem valami hibás összeírás következtében) 1598-hoz képest 1603—4-ben igen jelentékeny emelkedés mutatkozik, egyetlen egy, melynek adózó házszámai 60—70%-kal, sőt még nagyobb mértékben nem csökkentek volna. Ha Pozsonymegyében az 1598—1604-iki időszakban 11.860-ról 3542-re, Nyitrában 17.909-ről 6692-re hanyatlott ez az adókulcsul szolgáló házszám, azt megérteti ama tény, hogy területük egy részét ez időben az ellenség fölperzselt. De ha éppen olyan tetemes a csökkenés ama vidékeken, hová akkor a török el nem jutott, például Árvában (1659—553), Turóczban (2027—1071), Liptóban (2540—1048), Trencsénben (9622—3207), Szepesben (4000—1811), Sároshan (8085—3019), ezt a romlást nem az ellenség, hanem legelől az oltalmazó jó barát, a császári zsoldoshad garázdálkodása okozta, mi a kor más emlékeiben is megerősítést nyer. Voltak azután vármegyék, melyek megrontásában császáriak és törökök vállvetve működtek közre. Itt legelől áll Szatmár, hol 10.087-ről 599-re, Szabolcs, hol 3998-ról 161-re, Ugocsa, hol 2232-ről 203-ra, Torna, hol 1179-ről 267-re, Abauj, hol 7368-ról 2302-re

apadt le az adózó házak száma. Az itt jelzett felső-magyarországi vármegyék e szörnyű romlását első sorban a török-tatárok okozták ugyan, kik a hosszú háború folyamán ismételve dúlták területeket, de az ott vagy közelökben állomásozó császári hadak nemcsak meg nem oltalmazták őket, hanem bebizonyíthatólag a magok módja szerint szintén hozzájárultak a föld népe koldussá tételéhez. Az óriási hanyatlás, mely a hét évi időben a házak számában jelentkezik, részben mindenestre a császári katonaságra vezetendő tehát vissza, minék árát azután nemcsak az ország, mely végromlásba jutott, hanem ép oly mértékben a német hadak iderendelője az állam, illetve kincstára adta meg. Az általános inség összes közjövödelmeit a minimumra súlyeszté, de különösen csökkent az adóbevétel, mert természetes, hogy a házak szerint megszavazott adó sokkal kevesebbet hozott, ha mint 1604-ben csak 68.324 ház adózott, mint 1598-ban, mikor ez a szám még 161.527-et tett. Ha ez utóbbi évben az országgyűlés által megajánlott egy-egy adóforint után a nyersbevételt a behajtási költségek s az elengedések nélkül még 161.527 frtra lehetett számítani, 1604-ben a bruttó-bevétel ugyancsak 1 frt után a legjobb esetben sem lehetett több 68.324 frtnál, vagyis az előbbi összegnek 36—37%-ánál. Sőt az általános elszegényedés mellett még ennyit sem lehetett várni, mert előre volt látható, hogy a behajtás költségei s a mellőzhetetlen adóelengedések és leírások aránylag jóval nagyobbak lesznek, mint hét évvel azelőtt voltak.

Pedig soha a kincstár oly annyira rá nem szorult anyagi eszközeinek gyarapítására, mint ez időben, mikor a lehető legnagyobb feladatokkal kellett megbirkóznia. A török birodalom ekkor már nem volt ugyan a világ első katonai hatalma. A rossz kormányzat kimerítette pénzerezét, belső forradalmak meg épen 1597 óta mindinkább megbénították fegyveres erejét. De félelmetes ellenség volt még mindig s győzelme egész Nyugateurópát mérhetetlen veszedelembé döntötte. Ez okból a háború, mely ez időben magyar földön folyt, első sorban a magyarságnak és királyának önvédelmi harcra volt ugyan a világhódító mohamedánság ellen, mert a a magyar nemzet megmaradása körül forgott. De midőn az

ország a saját lételetét védte, egyszersmind a nyugati művelt államok, egész Közép-Európa nyugalmáért, az egyetemes kereszténység életérdekeiért ontotta véréit. A magyar állam ez időben ép úgy a művelt világ keleti őrszeme, pajzsa és védbástyája volt, mint a középkorban s nemcsak az osztrák-cseh örökös tartományok, hanem a nagy német birodalom, részben Olaszország sorsa közvetlenül amaz ellenállás sikerétől függött, melyet a török ellen kifejtett. A magyar királyi terület volt az a nemzetközi határörvidék, mely a nyugatot a keletről fenyegető végveszedelem ellen oltalmazta, s az itt folyó harcok természetesen nemzetközi jelleget és jelentőséget öltöttek. Ennek megfelelően Európa nagy része pénzzel és katonával támogatta a magyar királyt, mert a kimerült magyarság anyagi ereje nem fedezhette azokat az óriási költségeket, melyeket az emberöltőkön át kifejtett ellenállás fölemészített. Különösen az 1593-ban kitört háború emelt a kincstárhoz oly igényeket, melyeket egyetlen egy akkori európai nagyhatalom sem bírt volna a saját erejéből fedezni. Rudolf király egy ízben azt mondta, hogy a háború egy-egy esztendejének szükségletei átlag 6 millió frtra rúgtak. Ez mai koronaértékben valami 36 millió koronát tesz, mely összeg a modern háborúk óriási költségvetéseihez képest csekélységnek látszik. De Európa akkori népességéhez és anyagi polgárosodásához képest tizenöt hosszú éven át egyetlen egy állam sem bírta volna előteremteni. Pedig a király aligha túlzott, midőn 6 millióra tette az átlagos évi hadiköltséget. Az udvari kamara egy kimutatása ¹⁾ szerint 1601—2-ben a hadjárat folyamán a hadiszükséglet havonként fél millióra rúgott s akkor a magyar-erdélyi hadsereg zsoldhátráléka maga 970.000 frt volt. A szükséglet nem az egész éven át volt ugyan ily nagy, mert a hadjárat csak 6—7 hónapig szokott tartani, mire a mezei hadat elbocsátották. De a fegyverszünet hónapjaiban másféle szükségletek merültek föl. Jó karba kellett helyezni a végváratokat, pótolni kellett az elveszett vagy elhasznált készleteket és hadi szert, gondoskodni kellett a sebesültekről és betegekről, úgy hogy az évi átlagos kiadás csakugyan elérhette a 6 millió

¹⁾ Tört. Tár 1894: 564.

frtot. Ennek az összegnek természetesen csak törpe kis részét fedezhették a háború csapásai alatt egyre inkább elvérező, elszegényedő Magyarország közjévedelmei, melyeket összevissza, minden néven nevezendő czímen sem igen lehet ez időben átlag évi félmilliónál többre becsülni. A szomszéd országoknak okvetlenül segélyt kellett tehát nyújtaniok, ha azt nem akarták, hogy a török leverje Magyarországot s a keleti népözön árja közvetlenül reájok zúduljon. A magyar király, illetve a római császár kapott is segélyt nemcsak örökös tartományaitól, hanem számos európai államtól a hosszú háború minden évében, különösen katolikus részről. Legelől álltak a spanyol Habsburgok, illetve III. Pülöp spanyol király, kit a legbensőbb rokoni és politikai érdekek kapasa fűzött az osztrák Habsburgokhoz. A spanyol segély néha 400.000 aranyra emelkedett, de átlag évi 200.000 aranyra tehető. Nagy összegeket küldött VIII. Kelemen római pápa, 1599-ben 80.000, 1600-ban 50.000 aranyat, két ízben meg tíz-tíz ezer katonát tartott el saját költségén a magyar harctéren. Egyes olasz fejedelmek és császári hűbéres városok időnkint szintén járultak a hadi költségekhez. Ugyanazt tették egyes német fejedelmek és városok, valamint a német birodalom, mely 1600-ig 1'6, azután 1'3 milliót szavazott meg segélyül az örökös tartományokon kívül, melyek évenként szintén nagy összegekkel támogatták uralkodójukat.

Európa nem feledkezett meg tehát a magyarokról, kik országgyűléseiken hálával emlékeztek meg a keresztény világ áldozatkészségéről. Az idők folyamán tett tapasztalások meggyőzhették őket arról is, hogy ez a segítség nem eszményi célból, nem merően a magyarság iránti rokonszenyből vagy a keresztény solidaritás érzelméből adatik, és nem ingyenes, hanem nagyon is komoly politikai indítékok rejlenek mögötte. Az 1600. országgyűlés egyik nagyon érdekes okirata ¹⁾ hangsúlyozza, hogy a magyarok már esztendők óta nem csupán saját megmaradásukért, hanem a szomszéd országok védelméért küzdenek, s hogy az ő védpaizsoknak köszönhető, hogy

¹⁾ Mátyás főhercegnek márcz. 10. adatott át. Fraknoi—Károlyi M. Orsz. Emlékek IX. 401—10.

Ausztria mindedig bántatlan maradt az ellenség támadásaitól. A magyarok ellenállása mentette meg Szilézia nyugalmát, a magyarok vére védte meg Csehország, Morvaország, Stíria, Karintia, Krajna és más szomszéd országok és tartományok nyugalmát, magát a római birodalmat, úgy hogy a külföld nem csupán a megmaradt magyarságnak, hanem önmagának, saját megmaradására és oltalmára adja a segílyt. Még határozottabban fejezte ki ezt az eszmét, a kor egyik legkiválóbb magyar politikusa, Illésházy István, ki megírta (1606 jan. 4.) Mátyás főhercegnek, hogy »bizonyos, hogy a külföld Magyarországot épen nem a magyarokért, hanem saját megmaradásáért védelmezi, mert nyilvánvaló, hogy ha az ország tönkre megy, a veszély azon egész terhe, mely most Magyarországra nehezedik, a külföldet sújtaná.«

De bármily indíték sugalta a segílyezésben s bármennyit adott a külföld, az bizonyos, hogy a roppant szükség-lethez képest ez a pénz sem volt elég. Első sorban a német birodalom ajánlatából folyt aránylag kevés a császári kincstárba. A birodalmi gyűlés nagy összegeket szavazott ugyan meg, csak hogy a pfalzi kálvinista párt egészen megtagadta a reá eső részlet lefizetését s más tartományokban szintén állandóan roppant maradt a hátralék. Mindazáltal a császár tetemes pénzt kapott német részről is, csak hogy nem azon időben, mikor sürgősen szüksége volt reá. Úgy segített tehát magán, hogy az adót előre elzálogosította, leszámítottatta, de nagyon borsos kamaton. Váltóiért rendszeren 10, néha 20—30%-ot fizetett s ekképen az adótétel csaknem egy harmada kamatra ment el. A spanyol király, a pápa és mások segílye teljes összegben folyt ugyan be, csak hogy abban sem volt köszönet ama lelkiismeretlen gazdálkodás mellett, melyet maga Rudolf folytatott. Példáját azután követte mindenki, ki a pénzügyi igazgatásban, közpénzek kezelésében részt vett, úgy hogy a valóban befizetett összegekből aránylag szintén kevés fordítottatott a háborúra.

»Ha a Duna csupa pénz és Ausztriában minden ház merő ezüst lenne« — írja Gabelmann Miklós¹⁾ császári tör-

¹⁾ Tört. Tár 1896: 643.

ténész már a háború első éveiben — »a császárnak akkor sem lenne elég pénze a roppant hadiköltség fedezésére, mert a főtisztek azt hiszik, hogy a háború azért folyik, hogy megföltthessék zsebüket« s hozzá teszi, hogy 8000 főnyi hadat tudna egész éven át eltartani csupán abból a fizetésből, melyet néhány főember minden jogcím nélkül húz. A császári történész itt a főtisztekről beszél, pedig a meggazdagodásra való alkalomnak tekintette a háborút mindenki, a ki pénzkészletben egyáltalán részt vett s valami közjövdelemhez hozzáférhetett. Maga Rudolf sem más szempontból fogta fel a helyzetet s míg katonái éheztek és a föld népét végnymorba döntötték, az adózásra mindinkább képtelenné tették, a császár léha kedvtelésekre, astrologiai és alchymista hóbortjaira, szobrok, képek, műkincsek vásárlására, mulatozásra, kedvencei meggazdagítására fecsérelte el a befolyó közjövdelemeket és külföldi segílyeket. Valami 18 millió tallérra becsülték azt az összeget, melyet nem ugyan csupán e háború, hanem egész hosszú uralkodása folyamán ilyen, akkor fölösleges dolgokra költött s ez az összeg elég lett volna olyan hatalmas erő kifejtésre, mely nemcsak Magyarországból, hanem Európából is kiszorítja a törököt. A pénzkészlet iránti bizalmatlanság Európaszerte olyan fokra hágott, hogy a német birodalom a befolyó segílyt gyakran nem neki fizette, hanem több ízben külön fizető mestereket küldött Magyarországba, kik közvetlenül magok adták ki a náluk lévő pénzből a zsoldot a császári katonáknak s a magyar országgyűlés néha szintén a saját bizalmi férfiai útján eszközölte a magyar vitézek zsoldfizetését.

Ez a pénzügyi gazdálkodás a legvégzetesebb következményekkel járt nemcsak gazdasági, hanem katonai tekintetben is. A rendetlenül fizetett zsoldos lanyhán, lelkiismeretlenül teljesítette kötelességét az ellenséggel szemben; minduntalan lázongott s nem egy vereség, nem egy fontos vár eleste áll szoros kapcsolatban a lelkiismeretlen pénzügyi gazdálkodással. Ez természetszerűen annyira megrontotta magát az államszervezetet is, hogy minden adó- vagy pénzügyi reform valószínűsítésére tökéletesen képtelenné vált, noha a közjövdelemek szaporítása épen az időben halaszthatatlan lett volna. Nem

is mondható, hogy a pénzügyi kormányzat nem táplált volna efféle szándékokat; ellenkezőleg, sohasem foglalkozott az idevágó reformokkal annyit, mint e háború folyamán, midőn a pazar, könyelmű gazdálkodás örökös ürességre kárhoztatta a kincstárt. Hivatottak és hivatlanok egyaránt gyakran törték fejüket azon, hogyan lehetne az államnak új segélyforrásokat nyitni, a közjövödelmeket a szükséglethez képest fokozni? Tulajdonképen abban is Rudolf király adta a példát, csak hogy a kor balítéleteihez képest olyan irányban kutatta az orvoslás eszközeit, a melyben sohasem találhatta meg. Kereste a bölcsék kövét, fel akarta fedezni az aranycsinálás titkát s az efféle hiábavalóságokra töméntelen időt és pénzt pocskolt el. Azok a pénzügyi és gazdasági szakemberek, kik kegyelméből a legfőbb állásokat elfoglalták, legnagyobb részben szintén efféle kalandos, délibábos pénzügyi politikát űztek s nem is bírtak gyakorlati eredményt elérni. De egy-két alapos, a fennálló viszonyokat ismerő szakember csak akadt közöttük, kiknek agyában legalább derengett az a tudat, hogy a változott viszonyoknak megfelelő helyesebb pénzügyi és adórendszer kellene életbe léptetni, mire Franciaország IV. Henrik idején már megadta a példát. Egyes császári szaktérfiak szintén gondolkodni kezdtek új terveken, reformeszméket vetettek föl s az új kor kívánalmaival nem minden értelem és belátás nélkül álltak szemben. Természetesen legelől olyan újításokat terveztek Magyarországon, melyek a külföldön, sőt Ausztriában is rég meghonosultak. Ilyenek voltak a fogyasztási, a bor- és sör-adók, melyek különösen Hollandiában hoztak dús jövedelmet. Magyarországra való átültetésüket egy jeles német szakember, Geizkoffer Zakariás pendítette meg, de épen nem keltett vele visszhangot. Az akkori fel fogás szerint ez az adó csak sűrű népesség s élénk forgalom mellett volt jövedelmező, mely föltételek mindegyike hiányzott nálunk s különben is bajos lett volna itt a hozzá kellő behajtó gépezetet megalakítani. E helyett a pozsonyi kamara valami bélyegadó-félét ajánlott, szerződések és más okiratok után, melynek kezelése azonban még több nehézséget okozott volna. De készültek egész nagy és minden részletre kiterjedő munkálatok a jövedelmek szaporítására. Valaki — az iratok-

ból nem tűnik ki, hogy Mátyás főherczeg vagy a bécsi vagy magyarországi kamarák egyike — bizonyos kérdőpontokat készített a magyar közjövödelmek szaporítása tárgyában s azokat megküldötte különböző szaktérfiaknak, kiktől írásbeli választ kért az egyes kérdésekre. E válaszok közül több fennmaradt s az egyik, mely 1599-ből való¹⁾, tanulságosan világítja meg a pozsonyi kamara akkori jövedelmi forrásait. Rendes jövedelmei kizárólag a harminczadtól, de nem az egész ország, hanem csak egy bizonyos csoport harminczad-helyből s a városok adójából (itt is csak a dunáninneni és dunántúli városokból) származtak. Ellenben nem kezelte tizedjövödelmet, mert ez nem a királyt, hanem a főpapokat illette, nem kezelte uradalmakat egy pár apró s hódoltság területen fekvő jószágon kívül, melyek némi jelentéktelen census mellett más bevételt nem nyújtottak. Nem kezelte erdőt. Modorban volt ugyan egy a király számára fenntartva, de a polgárok, mikor a szakszélemény írója meg akarta nézni, be sem bocsátottak oda. Végül nem kezelte halászó helyeket, kivéve Maros mellett két vizafogót, melyért a lakosok némi bért ajánlották. Ekképen ismertette a kamara jelen jövedelmi viszonyait, áttért arra a kérdésre, hogyan lehetne azokat megjavítani. E célra a régi kamara haszna adónak visszaállítását, de különösen a harminczaddal kapcsolatosan sokféle, többé-kevésbé lényeges vagy czélszerű intézkedést ajánlott, de határozottan hangsúlyozza, — s ez jelzi, hogy értett a dologhoz — hogy magát a vámtételt emelni nem szabad, mert ez a bevételek csökkentésére vezetne. Sokkal terjedelmesebb egy másik szintén 1599-ben írt szakválasz²⁾, mely valami 50 pontban adta elő nézeteit a közjövödelmek szaporításáról, illetve a kiadások csökkentéséről. Életrevaló és képtelen eszmék a legnagyobb összevisszaságban követik egymást a javaslatban, melynek szerzője a meglehetősen felületés ember benyomását teszi. Egy csoportba foglalja azon külállamokat, melyektől segélyt kell kérni, de nincs köztük egy is, melyet Rudolf király már rég igénybe

¹⁾ Orsz. Levéltár. Mon. Pénzügy II. 56.

²⁾ Orsz. Lev. Mon. Pénzügy II. 57.

ném vett volna. Általában mindenütt adóemelést sürget s még a harminczadnál divó vámtételeket is fokozni akarja ellentétben az előbb idézett szakemberrel. Sürgeti továbbá a kamara haszna visszaállítását, a pisetumnak a kinstár javára fordítását, a só árának emelését, a bor-, gabona-, posztó-, fegyver-, viasz-, méz-, nyersbőr-kereskedés megadóztatását, a végbeli katonaság zsoldjának s más személyi kiadásoknak leszállítását, azon bécsi kereskedők megadóztatását, kik országgyűlés idején Pozsonyba hoznak árúczikkeiket, a honfiúsított idegeneknek taksával való megrovását, az Ausztriánál és Lengyelországnál zálogban lévő jószágok kiváltását stb. Sokkal tartalmasabb egy harmadik munkálat, melyet a szepesi kamara fölhívására Purkhausen, a sziléziai kamara elnöke készített, s melyet egy magyar szakember más adatokkal (így elmondja, hogy a szepesi kamaránál mindennemű hátrálék 60.000 tallért tesz, melyből 15—20.000 az adóra, a többi a harminczadra és a várjóságokra esik) megtoldva 1602-ben magyarul¹⁾ dolgozott föl.

Több csoportba foglalja javaslatait. Ezek a következők: 1. olyanok, melyeket a kamara a maga hatáskörében valósíthat s ezek mind a lelkiismeretes gazdálkodást ajánlják; 2. melyeket a király rendelhet el. Ilyenek a máramarosi só árának emelése s ezzel kapcsolatban Tokajban, Naményben sóház állítása; tiltsa meg a várkapitánynak, hogy a magok hasznára gyakorolják a bormérést; emelje a harminczadot s tiltsa meg az ezüstkivítelt stb.; 3. melyekre commissiókat kell kiküldeni; az egyik járja be a zálogosokat (azok, kiknél királyi javak vannak zálogban) s vizsgálja meg, hogyan majorkodtak avagy gazdálkodtak s e szerint újra megtaksálja őket; a városokkal traktáljon az egyházi jószágok és az educillatio felől, hogy azokból valamit adjanak; egy más bizottság a katonaságot, egy harmadik a bányákat vizsgálja meg; 4. olyanok, melyek az országgyűlés elé tartoznak. Ilyenek a porták helyesebb összeírása; a kamara maga szedje be a dicát, hogy »az restantia-chynálás eltávoztassék.« Az oláh és krasznai faluk is megadják a dézmát, mint egyéb keresztény faluk; a

¹⁾ Extractus azokról a módokról, melyekkel az ő felsége jövedelmei többíthetnek. Orsz. Lev. Mon. Pénzügy II. 85.

a creatio libertinorum oda módosíttassék, hogy a libertinust a földesúr felszabadíthatja ugyan az úrbéres, de nem az országos terhek alól. Contributio minden baromtól és egyéb ország javából, contributio a kiárult bortól stb.; 5. Az idő folyamán teendő intézkedések, melyek közt a szepesi városok kiváltását is említi.

Minde tervek és javaslatok, noha volt köztük nem egy életrevaló és nagyobb nehézség nélkül valósítható, nem kerültek végrehajtásra, s az országgyűlés elé alig néhány jutott a királyi előterjesztésekben. Még legtöbbet foglalkoztatta a Lengyelországnál 1412 óta zálogban levő 13 szepesi város és Lubló vára ügye a törvényhozást. Visszaváltásukat már régóta, de különösen 1567 óta ismételve sürgették a rendek, sőt 1597 óta több ízben törvényben kötelezték őket, hogy, mivel a magyarok a háborúban őket is védelmezik, Magyarország közterheihez arányosan hozzájárulnak. Minthogy azonban lengyel uralom alatt álltak, természetesen nem törődtek a magyar törvénnyel, a király meg nem tett semmit, hogy erre nézve diplomáciai úton valami megegyezésre jusson a lengyel udvarral. Végre azonban a főhatóságok sem zárkózhattak el a magyarok folyton megújuló kívánságai elől s Mátyás főherczeg, a magyar ügyek vezetője 1600 nov. 3-iki felterjesztésében a 13 város ügyét is érintette. Azt ajánlotta, hogy a király ne vegye be a kérdést rendes előterjesztésébe, hanem tárgyalassa magyar tanácsosaival. Ez megtörtént s a magyar tanácsosok 1601 decz. 17-ki jelentésökben a leghatározottabban pártolták a városok kiváltását, mi a kinstárra s az országra egyaránt előnyös lenne. Minthogy a kamara már megtétette a számításokat arra nézve, hogy az 1412-ki zálogösszeg mostani folyó pénzben milyen értéket képvisel, felkérték Rudolfot, közölje a számíttást a lengyel királylyal s kezdje meg vele a tárgyalásokat. Történt is ez ügyben valami, mert a magyar tanácsosok véleményére rá van vezetve, hogy 1602 jan. 9-én valamely irat elküldetett. Eredményre azonban nem vezetett s a szepesi városok kiváltása, vagy a magyar közterhekben való részvétele éppen úgy meddő óhaj maradt, mint a többi életrevaló pénz- és adóügyi eszme, mely ez időben megpendített. Minden reformnak, minden oly törekvésnek, mely arra irányult, hogy

az államnak új jövedelmi forrásokat nyisson, meg kellett hiúsulnia egyrészt a háború szörnyű rombolásain, másrészt azon a politikán, melyet Rudolf király különösen 1598 óta, mikor a török ereje szembetűnően el kezdett lanyhulni, Magyarországon folytatott s mely fokozódó keserőséggel töltötte el a rendeket. Tervei iránt bizalmatlanná lett mindenki s az országgyűlés a legegyszerűbb újítástól is visszariadt azon jogos aggodalomban, hogy jogkörének minden kiterjesztését, jövedelmeinek minden gyarapítását a király egyre leplezetlenebbül nyilvánuló önkényuralmi céljaira fogja felhasználni.

A korona és a nemzet közt folyton élesebben kifejlődő bizalmatlanság volt azon kor egyik valóságos rákfenéje s ez a szörnyű betegség éppen 1598 óta fokozódott évről évre rombolóbban.

Mindazáltal Rudolf király az országgyűlés adómegszavazó jogát állandóan tiszteletben tartotta. A kénytelenség vitte reá, mert noha minden évben volt törvény útján adó kivétel, hazánk e korszakban még mindig nem ismerte a maihoz hasonló állandó adózás intézményét. A rendek csupán bizonyos időre s gyakran nagyon eltérő módon szavazták meg az adót. Ha tehát a király rendkívüli segílyt óhajtott, így nevezték akkor az adót, mert a kincstár rendkívüli bevételei közé sorolták, okvetlenül országgyűlést kellett tartania. Uralkodása első két évtizedében nem egyszer inkább lemondott az adóról, néha három évre is, semhogy a rendek sérelmeit, melyeket tőle szenvedtek, viharosan fölhangzó panaszait meghallgassa. A háborúban azonban a legesekélyebb összegre is rá levén szorulva, nem mellőzhette az országgyűlést. Egy ízben éppen a pozsonyi kamara ajánlotta neki, hogy önkényesen, törvény nélkül vesse ki s hajtsa be az adót. De bármennyire megfelelt az eszme kényuralmi hajlamainak, nem mert a veszedelmes útra lépni, mert tudta, hogy Magyarországon nincs olyan szervezet, melylyel a törvénytelen adót behajtani lehessen. Minthogy pedig a rendek éppen szándékai iránti bizalmatlanságból 1598—1604-ben mindig csak egy esztendőre szavazták meg az adót, Rudolf királynak, bármi mélységes ellenszenvet táplált a rendiség politikai befolyása iránt, évről évre össze kellett hívnia az országgyűlést. Megtette s mindig az év első

hónapjaiban, hogy az új adót mielőbb megszavazzák s azt már a folyó évi hadjárat költségeire lehessen fordítani. Maga, bármint kérték minduntalan hű magyarjai, 1583 óta nem fordult meg hazánkban, hanem a távoli Prágában töltötte napjait, honnan csak járványos időkben költözött át valami szomszéd városba vagy várba. Így tehát a magyar ügyekben valamelyik rokonával, legtöbbször öccsével, a Bécsben élő Mátyás főherczeggel helyettesítette magát a pozsonyi gyűléseken. A király jóval az országgyűlés kihirdetése előtt utasítani szokta a főherczeget, kérje be a főhatóságok véleményét arra nézve, mennyi adót s milyen formában követeljen az országgyűléstől. A főherczeg azután a két magyar kamarához, a magyar kir. tanácshoz, egyes kiváló tanácsosokhoz és szakemberekhez, a bécsi haditanácshoz, udvari kamarához, egyes császári főtisztviselőkhöz fordult s mikor ezek javaslatait megkapta, a saját véleményével Prágába küldötte. A király az anyagot kiadta ottani hatóságainak s a sok vélemény alapján készültek el az úgynevezett királyi előterjesztések, melyek az országgyűlésnek rendszeren a megnyitás alkalmával vagy másnap adattak át s a további tárgyalások alapjául szolgáltak. A király adóügyi követelései a legtöbbször igen magasak szoktak lenni, a rendek viszont ez időben mindig elkeseredett hangulatban kezdték meg tárgyalásukat, mert töméntelen volt az a sérelem, károsodás, jogtiprás, melyeket egyik országgyűléstől a másikig a katonai, egyházi, polgári hatóságoktól el kellett szenvedniök. Sok minden, részint időleges, részint állandóan visszatérő körülmény befolyásolta hangulatukat és áldozatkészségöket, melyekről alantabb még gyakran lesz szó. Összes gyűléseiken ismétlődő siralmas panaszuk a német zsoldosok ellen hangzott fel, mert zaklatásaiktól a nemesi kiváltság sem óvott meg senkit. A katona éppen úgy beült az ősi curiába, az úri udvarházba, mint a jobbágy kunyhójába s mindenütt egyformán viselkedett. Mikor tehát az év első hónapjaiban megnyílt az országgyűlés, a tél folyamán szenvedett újabb bánalmak benyomása alatt szenvedélyesen keserű hangulatban jelentek ott meg s első sorban a zsoldos nép megfékezését sürgették. Az idevágó panaszok tulajdonképen olyan régiiek, mint maga a Habsburg-uralom, de soha

sem hangzottak fel oly viharosan, oly állandóan, mint ez időben.

Csakhowy Rudolf királynak és kormányának politikája másféle sérelmekről és jogtiprásokról is bőven gondoskodott s sok mindenféle egyéb körülmény merült fel, mely a közleket felizgatta, elkésérítette, egész mélyében felkavarta. Spanyol nevelése daczára a király vagy húsz éven át elég higgadtan járt el a vallásügyben s nem igen bántotta a két magyar protestáns felekezetet, ámbár örökös tartományaiban már megindította a nem-katholikusok üldözését, Stiriában pedig az ott önállóan uralkodó főhercegi ág egyenesen irtó háborút folytatott ellenök. E miatt Felső- és Alsó-Ausztriában és a Salzkammergutban 1596—1602 közt véres fölkelések támadtak, eleinte pusztán vallásos lobogó alatt, de csakhamar parasztlázadásokká változtak át. E mozgalmak elfojtása töméntelen pénzbe és vérbe került, melyet a magyar harezterén sikeresebben lehetett volna a török ellen alkalmazni. De a császár végre is ura lett a mozgalomnak, a mi még inkább felbátorította, hogy Magyarországbán szintén hadat üzenjen a vallásos békének. Fokozták elbizakodottságát erdélyi és a török elleni sikerei, melyeket arra akart kihasználni, hogy Magyarországbán szintén megtörje a rendek befolyását s helyreállítsa a régi egyház egyeduralmát. Ez iránybeli törekvései éppen 1598 óta léptek előtérbe, mióta egyrészt idegbaja folyvást fokozódott, másrészt a török ereje a harezterén feltünően ellanyhult ama bonyodalmak következtében, melyek a szultán ázsiai tartományaiban támadtak. E kedvező helyzetet Rudolf nem az ellenség teljes leverésére, hanem — mint Erdélyben tette — a magyarok leigázására, a kath. egyházba való erőszakos visszatértítésére akarta használni. Megkönnyítette ezt az a körülmény, hogy a magyar állam ez időben is megtartotta ősi, középkori szervezetét. Külsőleg akkor is nagyszerű gótikus templomnak látszott, noha azok sorában, kik benne éltek, igen kevés volt már a katolikus s egy emlékirat, mely az időben a magyar viszonyokról a római pápához intézetetett s így feltétlenül megbízhatónak vehető, a magyar állam területén élő kath. főpapok, lelkészek, szerzetesek összes számát legfőljebb háromszázra becsüli, minek megfelelt a világi hívek

száma. A tömeget elhódította tőle az új vallás s első sorban a politikai jogokat gyakorló főurak és középbirtokos nemesek közt alig néhány család vallotta nagyatyáinak hitét. A győztes új felekezetek azonban az állam szervezetét még nem tudták a saját céljaiknak megfelelően átalakítani. Az maradt a régi, melyben a kath. királyi család oltalma alatt a kath. püspöki kar ép oly korlátlanul uralkodott a XVI. század végén, mint annak elején. Nyáj nélkül, hívek nélkül, de a formalis jogra támaszkodva, mert az ide vonatkozó középkori törvények még nem módosítottak, a püspöki kar játszott a közügyek vezetésében az intéző szerepet. Ő foglalta el a legfőbb állásokat s természetes, hogy az ellenreformatio külföldi sikerein fölbuzdulva, immár minden tehetségével arra serkenté Rudolf királyt, hogy magyar protestáns alattvalóira támadjon. »Esztelen buzgalom«-nak nevezi eljárásukat még a pápához intézett emlékirat is s utal arra a tényre, hogy a császár német tanácsosai nem az egyház érdekében dédelgetik a magyar püspököket, nem hitbuzgalomból bízzák reájok a legfőbb állásokat, hanem azért, hogy a püspökök mint saját teremtményeik segélyével kényök-kedvük szerint a magok zsebe javára »foszthassák meg az ország lakosait a saját s az ország jövedelmeitől és szükségétől.«¹⁾ Rudolf király, kit a kór éppen ez időben néha hetekre teljesen beszámíthatatlanná tett, hajlott e besúgásokra s csakhamar megindult a protestánsok üldözése, zaklatása, úgy hogy a vallásügyi sérelmek 1599 óta szenvedélyes vitákat keltettek az országgyűléseken s erősen befolyásolták a rendek magatartását a királyi hatalommal és legfőbb hatóságaival szemben.

De ez a tengernyi szenvedés sem elégítette ki az állam urait, kik elbizakodva a magyar birtokos osztályt még egy további végzetes csapással fenyegették, mely szükségképen egész lényében megremegtette. A vallás, a lelkiismeret elleni támadást megelőzte s azután vele párhuzamosan folyt egy nem kevésbbé gyilkos merénylet a birtokosréteg ingatlan vagyona, jószágai ellen. Ha a német zsoldos zaklatta-pusztította a magyar jobbágy és nemes úr vagyonát, zsákmányszomja ter-

¹⁾ Károlyi Árpád, M. Országgyűlési Eml. XI. 289.

mészeten csak ingó értékét, gabonakészleteit, marháját, arany-ezüst kincseit károsíthatta. Az ingatlan magát, bármennyire kiélte, a katona nem vihette el. Az megmaradt magyar tulajdonosánál, ki idővel megint jó karba helyezhette. Ez időben azonban ettől az ingatlan, ősi tulajdonától, mely gyakran századok óta volt nemzetsége kezén, akarták megfosztani; hadat üzent neki maga a koronás király, kire a háború kétségkívül óriási kiadásokat rótt, melyek fedezése a legkiválóbb pénzügyi lángelmének is nehéz gondot okozott volna. Minthogy pedig háború közben a törvényes közjövödelmeket fokozni nem lehetett, a joggal és törvénnyel különben sem törődő uralkodó rendkívüli módon igyekezett magának, inkább magának, mint az államnak, mert az így befolyó pénz nagy részét léha kedvtelésekre fecsérelte, új és minél bővebb segélyforrásokat nyitni. Tette ezt akként, hogy a gazdagabb családok ellen mindenféle képtelen ürügy alatt hűtlenségi pert indított, és törvényesnek látszó ítélettel vagy a nélkül egyszerűen elkobozta s elköltötte vagyonukat. A fosztogatások e rendszerével először 1593-ban Csehországban tett kísérletet, hol addigi igen kedves embereit, két Lobkovitzot pörölt be, ámbar egyedüli bűnök óriási gazdagságuk volt. Megszámlálhatatlan ingó és ingatlan érték került kezébe s a császár oly kiméletlenül viselkedett, hogy a Lobkovitz-leányok anyai örökségét, ékszereiket 160.000 és arany-ezüst edényeiket 180.000 frt értékben sem adta ki, noha a hölgyek éveken át ostromolták kérévényeikkel, melyeket a cseh kamara is igazoltaknak talált.¹⁾ A pénzesinálás ez új módja ekképen a gyakorlatban kipróbáltatván, csakhamar átvitetett Magyarországra, hol az eszmét a szolgálalkü hatóságok hévvel kapták föl s igazán ördögi kiméletlenséggel hajtották végre. Nyakra-főre indították a leghitványabb ürügyek alatt fű-fá ellen, a kinek csak vagyona volt, az úgynevezett »fiscalis pörököt«,²⁾ melyekhez hasonló ezélű töménytelen más önkény és törvénytelenység járult. A háború folyamán

¹⁾ A későbbi magyar pörök szempontjából nagyon tanulságosak a Lobkovitz-pör iratai. Böhmische Landtagsacten VIII. k.

²⁾ Nagy részök lefolyását alaposan megvilágította kitünő történészünk, Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre művében és a M. Orsz. Emlékek X. és XI. kötetében.

a törököktől visszafoglalt területen levő magánjóságokat nem adták ki régi, törvényes tulajdonosaiknak, hanem vagy a kincstár számára foglalták le vagy újabb súlyos fizetést követeltek értük. A koronára háruló uradalmakat tömegesen adományozták a törvény durva megsértésével idegeneknek s ha valamely magyar birtokos fiörökös nélkül hűnyta be szemét, tekintet nélkül az oldalági örökösökre, a kamara közegei, melyek ily alkalmakkor a magok zsebéből sem feledkeztek meg, mint az éhes keselyük csaptak le a hagyatékra s kobozták el, még mielőtt a holttestet eltemették volna. Igen jellemző e tekintetben a Dobó Ferencz esete. Úgy látszik, sokáig betegeskedett s a szepesi kamara valóságos kémiszolgálatot rendezett be körülötte, hogy mielőbb értesüljön esetleges haláláról. Mint 1602 szept. 16-iki jelentésében ¹⁾ írja, Dobó pár nappal előbb Ledniczéről Eperjesre érkezve, ott elhunyt, miről a kamara még aznap tudósíttatván, a hagyaték összeírására nyomban éjjel kirendelte biztosait. Ezek azonnal munkához láttak s a roppant ingó vagyont terjedelmes leltárba foglalva a kincsek-ből, tekintet nélkül a rokonság jogaira, először is kiválasztották a legértékesebbeket Rudolf király, Mátyás és Miksa főhercegek számára, mintha a hagyaték közönséges hadi zsákmány lett volna. Mily óriási vagyonról volt itt szó az ingatlanok nélkül, kitünik abból, hogy csupán készpénzben a következő összegek koboztattak el: I. Eperjesen:

6 ládában	15.305 arany
2 >	6.927 >
2 >	1.200 tallér
2 >	368 >
Hordókban	11.599 tallér
>	5.664 frt 75 dr.
>	7.788 > 11 >
>	8.507 > 21 >
>	7.061 > 69 >
>	4.438 > 78 >

vagyis összesen 22.232 arany, 13.167 tallér, 33.460 frt 54 dr. 2. Szerednyén találtatott:

¹⁾ A jelentés a kincsek német összeírásával Nemz. Múzeum Fol. L. 957.

Hordókbán ...	6.242 tallér és 58 frt más pénzben				
> ...	6.256 frt 57 dr. és 46 >	>	>	>	
> ...	9.492 > 06 >	>	16 >	>	
> ...	6.178 > 87 >	>	19 >	>	
> ...	6.064 > 15 >	>	26 >	>	és 17 garas
> ...	10.923 > 51 >	>	22 >	>	
> ...	5.824 > 70 >	>	22 >	>	

vagyis 6242 tallér, 43.839 magyar frt 86 dr, 209 frt más pénzben és 17 garas. A két helyen 22.232 arany, 19.409 tallér, 77.300 magyar frt 40 dr, 209 más forint és 17 garas került tehát a kincstár kezébe, mi mai értékben körülbelül 1.200.000 koronát képvisel. Másutt hasonló bőséges volt az aratás s az egyik országgyűlés csak a 4 leggazdagabb főúrnál (köztük van Dobó is) ejtett zsákmány értékét 2 millió akkori frtra, mai értékben legalább 12 millió koronára becsüli. Érthető, hogy az ilyen eljárás, mely nagyon széles körben folyt s a közpvagyonokra is kiterjedt, mód nélkül fölháborította a rendeket. Valóságos rablóhadjáratnak tekintették a módosabb osztály ellen, és méltán megingott a birtok biztonságának érzete mindenkiben. Az országgyűlés ismételve szenvedélyesen tiltakozott a kamarák ez önkénykedése ellen. Többször törvényt is hozott, mely szigorúan megtiltotta nekik, hogy rendes pör nélkül jószágelkobzást eszközöljenek. A király néha önkényesen módosította az eléje terjesztett törvényezikket vagy változatlanul szentesítette ugyan, de nem tartotta meg. Makaesul ragaszkodott a fosztogatáshoz s e felfogásában támogatták az osztrák főhatóságok, melyek azt mondták, hogy ily úton évenként több jövedelem folyik a kincstárba, mint a rendek által megajánlott adóból. A két magyar kamara, melyek élén kath. főpapok álltak, kik irgalmatlanul gyűlölték a csaknem teljesen protestans birtokos-osztályt, évről-évre nagyobb arányokban üzte tehát a rablást, úgy hogy a közvélemény fosztogató hársziáknak, kínzó műhelyeknek keresztelte el őket.

Állandóan felháborító események hatása alatt, izzó szenvedély-telítette légkörben tárgyalták tehát a rendek a király adóügyi előterjesztéseit s igazán meglepő, hogy egyszer sem álltak a merev adómegtagadás alapjára. Ismételve fenyegetőztek ugyan, hogy addig az adókérdéssel nem foglalkoznak, míg sérelmeik nem orvosoltatnak. De mindig számba vették az állam

elodázhatatlan szükségleteit s vagy teljesítették a király kívánásait vagy ellenjavaslatokkal álltak elő, melyekre nézve az országgyűlést vezető főherczeggel tárgyaltak. Végül többé-kevésbé élénk viták után valami compromissumra léptek, mire azután megszövegezték az új adótörvényeket, s meghosszabbították azon régi törvények érvényét, melyek fenntartását kívánatosnak találták. Mert akkor a törvények érvényességének időtartamáról is a maitól nagyon eltérő felfogás uralkodott. Természetes, hogy a határidőhöz kötött törvény, például az adótörvény a kitűzött időpont elérkeztevel önmagától érvényét veszít. De gyakran előfordult, hogy másnemű törvényeket is csak egy bizonyos időre hozott törvényeknek hitt a közvélemény. Az 1601. országgyűlésen Rudolf idézte Mátyás király 1486-iki törvényét, sőt, mert érdeke így hozta magával, azt mondta róla, hogy örök érvényű s megváltoztatni sem lehet. Mindazáltal a bécsi udvari kamara már 1603-ban azt vitatta, hogy Magyarország rendei nemesak az adótörvényeket, hanem általában az összes törvényeket csupán ideiglenes érvényűeknek tekintik, melyek, ha meg nem újítatnak, mintegy maguktól hatályukat veszítik.¹⁾ Ennek következtében az ez időbeli hét országgyűlés törvénykönyvének mindegyikében előfordul egész sereg ilyen régebbi törvény érvényének meghosszabbítása. Csak-hogy olyan, mely az előbbi év adótételének a következő évre való egyszerű kiterjesztését rendelné el, nincs közöttük, s a megújított törvények csupán az adókötelezettségre, a számadástételre s más effélére vonatkoznak.

Az 1598 - 1604. évköz nemesak a háború és rombolásai, a felekezeti küzdelmek elfajulása s a birtokviszonyok elleni merényletek miatt, hanem más tekintetben is egészen új, különálló időszak a magyar adótörténetben. Először is új adókulcs lépett a régeinek helyére; nem a kapuk, hanem a házak szerint történt az adó megszavazása és behajtása s magok a rendek hangsúlyozták, hogy ez teljesen új dolog hazánkban. Külföldön, például Csehországban régóta dívott. 1598-ban csak-ugyan egyedül erre a folyó évre iktatták törvénybe. De meg-

¹⁾ Erről bővebben: Károlyi Árpád, M. Orsz. Emlékek IX. 504. és X. 118.

tartották a következő hat éven át. Ez alapvető újításhoz járult egy másik nevezetes mozzanat, az adózásnak a nemességre való kiterjesztése, illetve az általános adókötelezettség teljes keresztülvitele. A közteherviselés 1593-ig visszanyúlik ugyan, csakhogy a középkor sajátos társadalomgazdasági szervezete következtében egyes rétegek még mindig kibújhattak alóla s a rendek 1600-ban is találtak bizonyos elemet, ekkor a bányász-népet, mely az adózásból kimaradt. Ekkor azonban már minden magyar alattvaló, akármilyen rendhez tartozott, akármilyen foglalkozást űzött, akármilyen felekezet híve volt, vagyónához képest mind hozzájárult az országgyűlésileg megszavazott adóhoz. Egy további sajtószersége ennek a korszaknak az, hogy az adó megszavazása nem mindig közvetlenül a kincstárba fizetendő készpénzben történt. Az állami, királyi pénzkezelés iránti bizalmatlanság, valamint a kamarák elleni gyűlölet olyan magas fokra hágott, hogy a rendek inkább bizonyos számú fegyveresnek, vagyis véradónak megszavazására vállalkoztak, melynek költségeire a szokásos módon vetették ugyan ki az adót, de behajtását nem a kamarákra és tisztjeikre bízák, hanem rendi közegekkel végeztették. Külön főszámvevőket választottak, kik az adójövedelemből közvetlenül fizették a befogadott magyar zsoldosokat. Mint előbbi tanulmányaimban részletesen kifejtettem, a XVI. században nem lévén még az adó állandó, nem volt állandó adóbehajtó gépezet sem. Az országgyűlés minden adót külön, néha az előbbtől nagyon eltérő módon szavazott meg, máskor pedig, ámbár kivételesen, megtörtént, hogy 2—3 évig adó épen nem volt. Ennek megfelelően minden egyes adóhoz külön behajtó, ad hoc működő gépezet alakított, mely az illető adóval, melyre kirendeltett, nyomban megszűnt, úgy hogy még a később befolyó hátralékokat sem az szedte be. Ez a régi adógép a legegyszerűbb gépek közé tartozott. A mint a rendek az adót megajánlották, gyakran még a törvény szentesítése előtt, a két kamara a területéhez tartozó vármegyékbe azok birtokos nemesei sorából egy-egy királyi rovót (dicator regius) nevezett ki a folyó adó behajtására, mihez azonban csak a szentesített törvény kihirdetése után kezdhetett. Ellenben az összeírás előkészítését nyomban megindíhatta. E végből a kamara rendes fizetés-

sel és kimerítő utasítással látta el, mire megjelent a vármegyében s az alispánnal összehívatta a közgyűlést, hol bemutatta kinevezését. Ha okleveleit a vármegye rendben találta, meghozta a kellő határozatokat s a rovó, az alispán, a szolgabírák, a jegyző, kik fáradozásaikért külön díjat húztak s rendesen egy táblabíró közreműködésével megkezdte működését. Megjelent a járási szolgabíróval az egyes falvakban s ott a helyszínen számlálta meg s írta registromába az adóköteles házakat. A mint ezzel elkészült, írásban kiadta a helység adóköteles házai számát és tartozását a falu bírójának, ki köteles volt, ha időközben az adótörvény szentesített, a megszavazott évi adó első felét (minden adó két egyenlő részletben törlesztetett) végrehajtás terhe alatt 15 nap folyamán behajtani s a rovónak befizetni, ki meg a kamarához juttatta. Ugyanígy történt a második részlet beszédése a törvényszabta határidőben. Mihelyt ez az idő lejárt, sáfárkodásáról a rovó részletes számadást készített a befolyt összegről, költségeiről, az esetleges elengedésekről, hátralékokról, a nála levő pénzmaradékról s azt a kamara elé terjesztette, a mivel hivataloskodása megszűnt. Ez volt a rendes adóbehajtó gépezet, mely minden egyes adó alkalmából újjáalakított. Gyorsan és olcsón működött, de az 1598—1604-iki évközben, hogy még inkább apaszszák a költséget, a rendek új kísérletet tettek s mellőzték a rovót; a szerényebb igényű megyei számvevővel helyettesítették, ki a befolyó adót szintén a kamarához juttatta. Több ízben azonban egy harmadik módozathoz is folyamodtak és pedig már nem takarékosági szempontból, hanem a kamarák iránti ellenszenvből. 1599-ben, 1602-ben és 1603-ban egyszerűen kizárták őket az adóműveletből, midőn az adóbehajtást, sőt a jövedelemnek a törvényben kijelölt célra való fordítását kizárólag magok, illetve e végre választott közegekkel eszközöltették. A vármegyében megyei számvevők végezték az összeírást és behajtást, kik a pénzt az országgyűlésileg minden kerületbe kiküldött főszámvevők kezeihez juttatták, ezek meg a kamarák teljes mellőzésével költötték el, illetve a magyar zsoldosok fogadására és fizetésére fordították. Mindhárom gépezet felváltva működött a rövid hét évi időközben s a fennmaradt számadások alapján határozottan megállapít-

ható, hogy mindegyik lelkiismeretesen és pontosan oldá meg feladatát. Az egykoruak e tekintetben más véleményen voltak ugyan s a régi emlékekben szünös szüntelen felújul a panasz, melylyel az egyes adóéveknél ismételve behatóan foglalkozom, hogy a be nem fizetett adó, vagyis a hátralék szertelenül nagy. Ez állítás azonban jóhiszemű tévedés folyománya. Akadtak ugyan akkor is hűtlen, sikkasztó tisztviselők, kik a beszedett adót zsebre vágták. Mások meg későn, hiányosan terjesztették elő számadásaikat vagy a művelet folyamán elhalálozván, örökösöiktől nem lehetett számadást, még kevésbé kárpótlást kapni. De az idevonatkozólag később eszközölt országos vizsgálatok iratai kétségtelenné teszik, hogy ezen a czímen aránylag kevés veszett el a behajtott adójövedelemből. Csakhogy ez az adójövedelem a háború, a zsoldosok pusztítása, a pestis, marhavész, inség, mindenféle elemi csapás következtében évről-évre csökkent, miből nemesak a főhatóságok, hanem magok a rendek is azt a téves következtetést vonták le, hogy a megszávozott összeg nagy része hátralékban marad, azaz vagy be nem hajtatik vagy illetéktelenül a kezelő tisztviselők tartják meg, kik ellen minden országgyűlés szigorúnál szigorúbb intézkedéseket tett.

Pedig a későbbi hivatalos vizsgálatok napnál világosabban kimutatták, hogy az adóbehajtó gépezet a nehéz, zűrzavaros viszonyok közepett meglepő pontossággal s legalább oly eredménnyel működött, mint például a legtöbb osztrák és német birodalmi tartományban, hol pedig nem pusztított a török s hogy az az összeg, melyet az adózók befizettek, de a tisztviselők elvontak törvényes rendeltetésétől, meglepően csekély.

A legrendesebben folyt az adózás Felső-Magyarországban, mire egy ízben a pozsonyi kamara is ráutalt. Egy 1602-ki, fentebb már idézett irat szerint a szepesi kamara egész területén az összes, valami húsz évi adóhátralék csak 15—20.000 tallért tett s ebbe nemesak az egyesek kezén elkallódott, hanem a kénytelenségből elengedett, be nem fizetett adó is bennfoglaltatik. Az 1609-iki országgyűlés általános, országos adóvizsgálatot rendelvén el, 1612-ben a szepesi kamara újra s a legrészletesebben megvizsgáltatta a régi adóhátraléko-

kat, még pedig 1582-ig visszamenőleg adóévről adóévre; ezúttal csupán azon hátralékokat vette számba, melyek az adózóktól behajtottak, de különféle okokból a rovóknál, alispánoknál s a többi kezelő tiszteknél maradtak. Az okt. 6-án kelt hátralékimutatás szerint,¹⁾ melylyel az egyes adóéveknél még részletesen foglalkozom, a 30 évi időben 12 olyan adóesztendő volt, melyben az adóműveletet a kamara vezette (volt még 6 olyan év is, melyben az adó nem a kamarához fizettetett s melynek hátralékait meg sem vizsgálhatta). Az egyes adóévek ezen, a tisztviselőknél maradt hátralékai csak egyetlen adóévben haladják meg az 1600 frtot, de rendszeren csak 250—800 frtot tesznek s magából a számadásból kitűnik, hogy az illető tisztviselőnek lehetett valami jogcíme a pénz megtartására, ámbár a kamara e jogcímet nem akarta elismerni.

Ez a vizsgálat, mely az 1609. évi törvény alapján eszközöltetett, úgy látszik még nagyobb erélylyel hajtattott végre a pozsonyi kamara területén. A törvény értelmében az akkor uralkodó II. Mátyás király az évtizedek óta felhalmozódott mindenféle adóhátralék megvizsgálására bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak Almássy Pál váci püspök, Révay Péter koronaőr, Lippay János személynök, nováki Andreasith Mátyás kamarai tanácsos, Madocsányi János curiai bíró, Herrmann Frigyes kamarai tanácsos, a számvevőség főnöke. A király meghagyta nekik, hogy bizonyos határidőben Pozsonyba gyűljenek s mindazokat vagy örökösöiket, kik 1582 óta részt vettek az adópénz kezelésében, magok elé idézzék s megszámlaltassák. A bizottság nagyon buzgón járt el hivatásában, megszámlattatta még a kamara pénztárnokát, megidézte azokat a magánembereket vagy rendi számvevőket is, kik a belső mozgalmak idején adópénzt kezeltek s noha az utóbbiak nem akartak számadást tenni, végül a 30 év folyamán működő tömegtelen sok rovó, illetve örökös közül csupán nyolcz nem terjesztette elő számadásait. A vizsgálat alapján begyűlt roppant anyagból, melyből az is kitűnt, hogy több adóévben semmi hátralék sem maradt s a rovók pontosan beszolgáltatták, illetve elszámolták az egész adót, melyet behajtottak, a bizottság

¹⁾ Orsz. Lev. Límbus II. 4.

részletes jelentést készített s azt a kamarának, valamint az 1613-ki országgyűlésnek is bemutatta. Az 1582-ig visszamenő munkálatot a kamara újabb vizsgálat és tanulmány alá vette, számos tételt törölt, számosat meg az örökösök önkényt kiegyenlítettek s végül mindenütt megnevezve az illetőt, a ki hátralékos s az összeget, melylyel tartozik, végérvényesen minden vármegye adóhátralékát a következő összegekben állapította meg: ¹⁾

Vármegye	időszak	hátralék összege
Pozsony	1584—1610	13.102 frt 74 dr.
Nyitra	1582—1609	15.794 > 67 >
Trencsén	1598—1601 ²⁾	4.617 > 31 >
Liptó	1588—1608	246 >
Árva	1601—1608	2.042 > 10 >
Turóc	1608—1609	1.151 >
Bars	1582—1608	5.732 > 40 >
Zólyom	1588—1611	2.591 > 58 >
Hont	1582—1611	3.972 > 83 >
Nógrád	1582—1608	2.764 > 48 >
Komárom	1584—1611	887 > 33 >
Mosony	1588—1608	546 > 17 >
Sopron	1582—1604	3.086 > 12 >
Vas	1588—1611	17.637 > 59 >
Zala	1582—1611	3.047 > 14 >
Győr	1610—1611	75 > 62 >
Veszprém	1598—1604	188 >
Somogy	1582—1599	1.453 > 51 >
Varasd	1596—1598	679 > 50 >
Zágráb—Kőrös ...	1582—1584	424 > 47 >

A pozsonyi kamara alá tartozó, itt felsorolt 21 vármegyében 30 év folyamán, melyből 18 volt adóév, az összes hátralék végérvényesen csak 79.990 frt. 60 drban állapítottatott meg. Pedig az adó maga a hosszú időben óriási összegeket tett s hogy csak néhány példát említsek, egy más számadás

¹⁾ A nagy munkálat megvan a kecskeméti ref. főiskola Jerney-gyűjteményében I. kt.

²⁾ A vizsgálat minden vármegyében az 1582-ik évnél kezdődött s bezárólag 1611-ig terjedt. Azokból az évekből, melyek a kimutatásból hiányzanak, hátralék egyáltalán nem volt, Győr, Somogy és Veszprém a török háborúban annyira elpusztult, hogy sokáig egyáltalán nem adózhatott.

szerint ¹⁾ az 1587—1611. években Árvában a kirovás 15.902 frt 30 drt, a bevétel 13.857 frt 08 drt, a minden néven nevezendő hátralék 2879 frt 22 drt, Liptóban ugyanez időben a kirovás 32.303 frt 70 drt, a bevétel 31.529 frt 16 drt, a hátralék 504 frt 54 drt, Zalában, mely a török pusztításainak állandóan ki volt téve, a kirovás 42.326 frtot, a bevétel 29.500 frtot, a hivatalosan megállapított hátralék (a többit leírták) 6473 forintot tett, mely a fentebbi számadás szerint utóbb csaknem felére csökkent. Egyáltalán nem mondható tehát, hogy akár a királyi, akár a rendi adógépezet ez időben hiányosan működött s a hátralékok aránytalanul felszaporodtak volna. Ismeretesek ez időből Csehország egyes adószámadásai, ²⁾ s kitűnik belőlük, hogy noha nem dűlta állandóan a török, az adóhátralékok ott aránylag nagyobbak voltak, mint nálunk.

Ezek után áttérek az egyes adóévek eredményeinek részletes ismertetésére.

Az 1598-iki adó.

A hosszú háború, mely 1593 óta szakadatlanul folyt az ország nagy részében, 1597-ben nem sok sikert hozott Rudolf király fegyverének s a hadjárat mérlege Miksa főherceg, fővezér erélytelensége mellett épen nem elégitette ki a várakozásokat. Új erőfeszítéseket kellett tehát tenni a jövő évi hadjáratban, s az új áldozatok megajánlása végett összehívandó országgyűlés előkészítése tárgyában még 1597 őszén megindultak a legfőbb magyar és császári pénzügyi és katonai főhatóságok közt a bizalmas eszmecsere. Ezek különböző javaslatokat ³⁾ terjesztettek Mátyás főherceg elé, ki magyar ügyekben a királyt képviselte, míg maga Rudolf már régóta a prágai királyi palota mélyébe húzódott vissza s egyre légmentesebben zárkózott el magyar, valamint általában összes alattvalótól. A mi az egyes hatóságok javaslatait illeti, a pozsonyi kamara azt ajánlotta, hogy

¹⁾ Orsz. Lev. Limbus II. 4.

²⁾ Böhmische Landtagsacten IX—X. kt.

³⁾ Ez előterjesztések, valamint az egyes országgyűlésekre vonatkozó összes iratok Fraknoi-Kátolyi Árpád, Magyar Orsz. Eml. IX., X. és XI. kötetében található, mely utóbbi már egyedül Károlyi Árpád műve.

az 1597 nov. 23-án a legközelebbi jan. 25-re Pozsonyba összehívott rendektől katonát és adót, azaz vér- és pénzsegélyt kell kérni, még pedig mindegyiket abban az arányban, a melyben a katonai fővezérlet a legközelebbi hadjáratot folytatni akarja, mire nézve a kamara előzetesen semminemű tájékoztatást sem nyert. Vaktában tette meg tehát javaslatait s azt mondta, hogy ha a hadműveletek szűkebb keretben terveztetnek, meg kell elégedni az 1597-ki segélylyel, ha ellenben nagy, támadó hadjáratra készülnek, a múlt évi pénzsegély mellett katonát jóval többet kell kérni. A kamara az adóbehajtás pontosabbá tételére is súlyt fektetett, ámbár elismerte, hogy csupán a saját területén, a dunáninneni és dunántúli vármegyékben folyik lanyhábban a behajtás, ellenben a szepesi kamara területén, Felső-Magyarországban a behajtás szigorúan és pontosan történik. E mellett az adókötelezettségnek legalább ideiglenesen mindenféle vagyonra való kiterjesztését s a közjöveldelmek gyarapítására új, állandó források nyitását hangoztatta. Elnöke, Szuhay István egri püspök még tovább ment s külön jelentésében az adóbehajtás lehető szigorítását, a királyi harminczad jövedelmét károsító önkényes vámbhelyek megszüntetését, a koronára háruló nemesi jószágok körüli fölötébb hosszadalmas bírói eljárásoknak egyszerűsítését sürgette. A szepesi kamara viszont kizárólag pénzadó kérését ajánlta, mert a pénzből katonát lehet fogadni annyit, a mennyi kell, ellenben a katona-megajánlás körül igen kedvezőtlen tapasztalatok tétettek, mert a folyó évben alig fele állíttatott ki a törvényben megszavazott haderőnek. Homlokegyenest ellenkezett ezzel a királyi tanács két kiváló tagjának, koruk két híres vitézének, Nádasdy Ferencznek és Pálffy Miklósnak véleménye. Nádasdy azt fejtegette, hogy az ország eddig eleget adózott, de a tapasztalás azt bizonyítja, hogy nem az adón mult a dolog, mert a befolyó jövedelemből magyar katonát bőven lehetett volna tartani, de nem tették. Ezért nem ajánlja, hogy adót kérjenek a rendektől, hanem jobbnak véli a nemesi fölkelés igénybe vételét, vagy meghatározott számú lovas és gyalog magyar zsoldos megajánlását. A rendek, folytatja, szívesebben szavaznak ugyan meg adót, mert sokaknak nincs kedvök táborba szállani. Az ország, illetve a honvédelem

szempontjából azonban előnyösebb, ha katonát kérnek tőlük, mert így erősebb sereg alkalmazható az ellenség ellen. Pálffy Miklós hasonlóképen okoskodott s azt ajánlotta, hogy a felvidéki vármegyék terhére 3000 lovas s ugyanennyi gyalogost, a dunáninneni kerületből ugyanannyit, a dunántúliból 2000 huszárt, 2000 gyalogost, a drávántúliból 1000 huszárt és ugyanannyi gyalogost kell kérni még pedig június 1-től nov. végeig terjedő szolgálati időre.

A császári udvari kamara megint más tervvel állt elő s azt indítványozta, hogy 10 frtos jobbágyadót kérjenek, s a földesurak szintén ugyanannyit adjanak, de készpénz helyett az adó fejében katonát állítsanak ki. A haditanács viszont a pénzadóra fektette a főszúlyt s csak ha az országgyűlést nem lehetne pénz megszavazására bírni, elégszik meg a katonáállítással. Másrészt különösen a végvárok romlott állapotára irányítja a figyelmet s azt kívánja, hogy a kevés eredménnyel használható közmunka helyett külön 1½—2 frt közmunkaváltás szavaztassék meg. Ezenkívül még azt ajánlotta, hogy a töröktől visszafoglalt várak közelében lévő magánjóságok ne adassanak vissza régi tulajdonosaiknak, hanem jövedelmök a honvédelemre fordíttassék. Különösen élesen kelt ki az ellen, hogy a király ne pénzt, hanem katonát kérjen a rendektől Geizkofler Zakariás birodalmi hadi főpénztárnok, kitől mint elsőrangú szakembertől, mert személyes tapasztalásból ismerte a magyar viszonyokat, szintén véleményt kértek.

Itt legelől a külföldre utalt. Kiemelte, hogy az idegen országok azzal a kikötéssel szokták a magyar háborúra a segélyt megadni, hogy Magyarország szintén meghozzon önvédelmére minden áldozatot. Ha tehát a király a rendektől adót nem is kér, ez félremagyarázásokra adhatna alkalmat. Sok más terv is szóba jött a hosszú tárgyalások folyamán. Így a rendeknek a királyi kamarák iránti ellenszenvé és gyűlölete, mely miatt nem szívesen szavaznak meg készpénzt, hanem inkább katonát, kiknek kiállítása a nagybirtok és a vármegyék által a kamara közbejötté nélkül történhet. Említették továbbá, hogy mivel a haderő élelmezése igen sokba kerül, hivatalból limitálni kell a gabonaárakat. Minthogy azonban tudták, hogy a háborus viszonyok miatt a gabona termelése nagyon leha-

nyatlott, Geizkofler azt az eszmét pendítette meg, hogy a kormány hivatalból hagyja meg a vármegyéknek, gondoskodjanak, hogy területükön a nép több gabonát termeljen. A sok okoskodásnak utoljára is az lett a vége, hogy Mátyás főherceg azt ajánlotta, hogy a király az előterjesztésekben portánként 20 frt pénzdót kérjen a rendektől s csak ha ezek semmi áron sem szavaznák meg, elégedjék meg a Pálffy Miklós ajánlotta katoná-állítással.

Ez alapon készültek el a királyi előterjesztések, melyeket Miksa főherceg, ki Mátyás főherceg másnemű elfoglaltsága miatt a királyt képviselte, a csak február 15. megnyitott országgyűlésen a következő napon mutatott be.

A február 11-iki keletű királyi előterjesztések igen hosszadalmasan foglalkoznak az adóval s a vele kapcsolatos ügyekkel. Azon kezdik, hogy a mult esztendei katoná-ajánlás — 10 porta után 3 lovas és 3 gyalog — nem vált be, a katonák nem a törvényes mennyiségben s nem is idejében állították ki. Ennél fogva a király a folyó évi katonai szükségletek fedezésére nem katonát, hanem készpénzt kér, még pedig portánként 24 frtot, melyből május 15-től november végéig a megfelelő zsoldohadát eltarthassa. Az adó két részletben, Szent György és keresztelő Szent János születése napján fizetendő, még pedig felerészben az egyházi és világi jobbágyos nemesség, felerészben pedig a jobbágyok által; másrészt az 1596-ki törvényben taksafizetésre kötelezettek az idén is adóznak. Az előterjesztés azután sokféle intézkedést kér az adó szigorú és pontos behajtásának biztosítására, az új adóösszeírás siettetésére s itt fordul először elő a ház (domus) szó, mely ez időtől fogva csaknem egy évtizeden át a magyar adórendszerben nevezetes szerepre vergődött. Az előterjesztés ugyanis azt mondja, hogy nyomban az országgyűlés berekesztése után meg kell az egyes községekben «a porták vagy házak (novam statim portarum vel domuum)* összeírását kezdeni. Hogy a két fogalom nem azonos, hogy ház sokkal több van, mint porta s hogy a kettő közt gyökeres a különbség, arról az előterjesztés meg sem emlékszik. Az ügygyel tovább általában nem foglalkozik s utóbb is csak a portarum vel domuum connumeratione-ról

szól, mintha a domus ugyanolyan terhet bírna el, mint a porta, pedig egy egész portán mindenesetre 4—10 jobbágyház is állhatott. A különbség részletezése helyett az előterjesztés azt sürgeti, hogy a király ne legyen kötve a rovó (dicator) személyének megválasztásában ahhoz a régi szabályhoz, hogy a vármegye birtokos nemeseiből kell a rovót kineveznie, hanem azt, a kit alkalmasnak talál, bármelyik vármegyébe elküldhesse, akár van ott jószága, akár nincs az illetőnek. E mellett még a hátralékosoknak szigorú fenytését, illetve azt ajánlja, hogy a ki nem fizet, az a kirótt adóösszeg háromszorosának megfizetésében marasztaltassék el, a hanyag megyei alispán meg állásától fosztassék meg s kétszeresét fizesse az összegnek, melyet behajtani elmulasztott. Végül még a rossz karban lévő véghelyek kijavítására portánként külön másfél frt megszavazását sürgeti.

A rendek február 24-ki válaszukban erélyesen visszautasítva a vádat, hogy a mult évben nem állították ki vagy későn állították ki a megszavazott katonaságot, elvben elfogadják a pénzdót, noha hangsúlyozzák, hogy a sok évi háború s a császári katonaság zsarolásai nemcsak a parasztságot, hanem a földesurakat is majdnem véginségbe sodorták. Mindazáltal számba véve a király szükségleteit, minden lakott jobbágy- vagy zsellérház után 150 magyar dénárt ajánlanak adóul, mely két részletben akképen lesz a király kezébe fizetendő, hogy 100 dénárt magok a házak lakói vagyis a földesúri hatalom alatt álló munkásnépek fizetnek és pedig úgy, hogy az egyes falvakban a módosabbak kíségtssék a szegényebbeket. A maradék 50 dénárt ellenben a földesurak a saját zsebökből adják, de ha jobbnak tartják, a rájuk eső adó erejéig lovasokat állíthatnak a király haderejébe.

Hogyan történt az adókulcs e gyökeres megváltoztatása, miért és minő számítások alapján tértek át a rendek a portáról a házra s mi okozta azt, hogy a király által portánként követelt 24 frt helyett házanként 1½ frtot akartak megajánlani, vagyis egy portára átlag 16 házat számítottak, arról sem a rendek válasza, sem a többi országgyűlési iratok nem adnak tájékoztatást. Ép oly kevésbé találtam erre nézve bármely ítbajgazítást a korszak nagyszámú kamarai vagy

pénzügyi okirataiban. Annak azonban a rendek teljesen tudatában voltak, hogy igen nevezetes újítást hoztak be az adózásban s már első válaszukban kijelentették, hogy a házak fentebb jelzett összeírása és megadóztatása Magyarországon eddig teljesen szokatlán s behozatalát a porták összeírásában jelentkező egyenlőtlenséggel s az adójövedelem szükség igényelte fokozásával indokolva, határozottan hangsúlyozták, hogy a házszerinti adózást csupán a folyó évre szavazzák meg, különben pedig fenntartják a régi szabadságokat és szokásokat. Az összeírás módjáról szintén tettek rövid javaslatot, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a rovó mindenütt megyebeli birtokos nemes ember legyen, a ki a (járási) szolgabíró és egy módosabb nemes ember segítségével végezze feladatát. Mindnyájan előzetesen esküt tegyenek a vármegye színe előtt, hogy gyűlölségtől, kedvezéstől, félelemtől menten, hűségesen végézik az összeírást. Minden egyes faluban a házak számáról kimutatást adjanak a bírónak, ki az esedékes összeget a király által kirendelt közegnek kézbesítse. A király viszont a befolyó adót kizárólag magyar zsoldosok fogadására fordítsa s ebbe a császári kamarának semminemű beleszólása ne legyen, hanem a felség csupán a magyar kamara s más e célra kirendelt magyar tanácsosai tanácsával éljen. A hódolt községek az adónak csak felét fizessék s az 1596: X. t.-cz. megújítatván az egytelkeseknek, kiknek nincs zsellérok, mert különben a rendes összeírásba kerültek, az armalisták, a saját malommal rendelkező molnárok, ha nem a többi jobbágyok közt laknak s velök össze nem iratnak, az anabaptisták, a zsidók, a nem-birtokos plébánosok és lelkészek, favágók, szénégetők, ha nincs saját házuk, továbbá az összes apátok, prépostok, oltár- és kápolnaigazgatók, főesperesek és mindazok, kiknek nincs javadalmuk, s tizedből, kilenczedből, negyedből vagy tizenhatodból kapnak részt, de fekvő birtokuk nincs, taksával járuljanak az ország közszükségleteihez. Készek megújítani az 1597: V. törvényezikket is, mely szerint azok, kik a rájuk rótt katonát ki nem állítják vagy a kirótt adót nem fizetik, annak háromszorosával büntetessenek. Ellenben a romlott állapotban lévő végvárakra megújítják ugyan a fennálló törvényeket, de a király kívánta 1½ frtos adóról meg sem emlékeznek.

Miksa főherczeg e fölterjesztésre márczius 1-én felelt s abba, hogy az idei adó »nem az ősi szokás szerinti porta, hanem új mód (novo more), a házak összeírása szerint« fizetessék s hogy az újítás a folyó esztendőre szorítkozzék, elvileg belenyugodott. Csak azt kívánta, hogy a földesúr ugyanannyival, azaz 100 dral járuljon az adóhoz s így az adótétel ne 150, hanem 200 dr legyen. Ezt azonban nem azért kívánta, mintha azt hitte volna, hogy a rendi ajánlat szerint kevesebb fog befolyjni, mint mennyire a király az előterjesztésében a portánként 24 frttal előirányzott adótól remélt. Ez az akkor dívó alkuvás egy neme volt, melytől, mint márcz. 3-ikán Rudolf királyhoz intézett leveléből kitünik, maga sem igen várt eredményt. A rendek csakugyan azt felelték, hogy semmi áron sem emelhetik ajánlatukat, mibe azután a főherczeg belenyugodott s Rudolf király már márczius 17-én Prágában szentesítette az 1598-iki törvénykönyvet.

A 42 czikkből álló törvénykönyv IV—XVII. czikkei vonatkoznak az adóügyre vagy a vele kapcsolatos katonaiállásra s csaknem szó szerint egyeznek azokkal, miket a fentebbi országgyűlési iratokból idéztem. A leglényegesebb a IV. czikk, mely szerint »a rendek ő felségének minden ház után és pedig a jobbágy-, valamint a zsellér- és a többi, nem a nemesi curia módjára épült ház után, a melyek lakva vannak, akár városban, akár ő felségeé, akár más birtokos és telkesnemeseké legyenek, az egyházi nemesek (praedialium), szabadosok, rutének, oláhok házaival és más eddig nem adózó falvakkal együtt összeírandók (kivéve a nemesi fekvőségeket, a falu bírának házáit, a kórházakat, a koresmákat, melyekben a földesúr borát mérik és az alamisnából élő koldusok házaikat.«¹⁾ Mindegyik ház 100 drt fizet két részletben ő felsége kezeihez akként, hogy a módosabbak eddigi szokás szerint kisegítsék a szegényebbetket vagyis amazok 1 frtnál többet, emezek kevesebbet adóznak. A törvény ismétli a rendek válaszában ama pontját, hogy a házak számbavétele és megadóztatása eddig Magyarországon soha szokásban nem volt, a mi azonban nem egészen áll,

¹⁾ Kolosvári S. és Óvári K. fordítása a Magyar Törvénytár megfelelő kötetében, melyből az összes fordításokat veszem.

mert időnkint kivételesen előbb is megtörtént, csak hogy ez akkor kihalt a köztudatból. Most azzal az indokolással léptették életbe, hogy a király nagyobb segílyt kapjon, de csak egy évre s most is azzal a kikötéssel, hogy fenntartják régi szabadságaikat és szokásaikat s kimondják, hogy a házak ily számbavétele ez után soha többé alkalmazásba ne jöjjön. Az V. cikk elrendeli, hogy jobbágyai 1 frtjához a földesúr külön 50 dral járuljon vagy tartozása fejében jól felfegyverzett lovasokat küldjön hadba. Az ide vonatkozó eljárást a VI. cikk szabályozza, a VII. cikk pedig azok büntetéséről intézkedik, kik a lovasokat ki nem állítják. A rövid VII. cikk a házak összeírására vonatkozik, ámbár csupán annyit mond, hogy a király minden vármegyében a birtokos nemesek sorából rovót rendel, ki a szolgabíró s egy tekintélyes nemes kíséretében híven teljesítse feladatát. A IX. cikk a rovó kötelességévé teszi, hogy a behajtott 1 frtot a királynak szolgáltatassa át, ki azt csakis magyar katonák fogadására fordíthatja. A X. cikk szerint a király a főrendek és a nemesek köréből 1—1 biztost küld ki, kik a fogadott katonaság mustralásánál és fizetésénél jelen legyenek. A XI. cikk háromszoros bírsággal sújtja azt a földesurat, ki a rovót be nem boesátja jószágába. A XII—XIV. cikkek elrendelik, hogy a házak összeírása az országgyűlés befejezte után nyomban megtörténjék, hogy a hódolt jobbágyok az adónak csak felét fizessék s az összeírók minden község bírájának írásban kiadják az összeírt házak számát. A XV. cikk megújítja a taksásokról szóló 1596 : X. törvénycikket, melynek tartalmát már fentebb ismertettem, míg a XVI. cikk a király katonafogadó jogának szabadságáról szól, a XVII. pedig megújítja az 1597 : V. cikket, mely azokat, kik adójukat be nem fizették s katonát sem adtak, tartozásuk háromszorosában, a behajtás körül hanyag alispánokat pedig az 1596 : XV. cikk értelmében az okozott kár kétszeresében marasztalja el. A többi törvények némelyike szintén áll némi kapcsolatban az adóügygel. Így a XIX. elrendeli, hogy mindazoktól, kik a mult évben országos jövedelmeket kezeltek, számadás vétessék, a hátralékok behajtasanak s a befolyó pénz a véghelyek kijavítására fordíttassék. A XXVIII. cikk a király kívánta külön adó helyett 6 napi ingyen munkát szavaz meg a véghelyek kiépítésére. A XXXVI

ezikk pedig eltiltja a kamarákat attól, hogy bárkit a törvény útján kívül megfoszszanak fekvő jószágától s elrendeli, hogy az eddig elvettekre nézve az igazság kívánalma szerint történjék intézkedés.

A kamarák még az országgyűlés folyamán megkezdték az adóbehajtásra nézve az előkészítő munkálatokat, kinevezték az illető megye birtokosai sorából a rovót, kiadták neki a szokásos utasítást.¹⁾ E szerint a rovónak kötelessége, hogy haladéktalanul megyéjébe menjen s ott maga mellé véve a szolgabíró s egy birtokos nemes, kik mint ő, esküt tesznek a királynak, hogy minden gyűlölség, félelem vagy kedvezés nélkül hűségesen fognak eljárni, nyomban az országgyűlés berekesztése után, de be nem várva a törvények szentesítését, megkezdje az összeírást. Ellenben maga az adó előbb be nem szedendő, míg a törvénycikkék nem szentesítvők. Az utasítás szintén hangsúlyozza, hogy ez adót semmi egyéb, mint magyar lovasok fogadására fordítani nem szabad s egyebekben ismétli a törvény fennismertett határozatait azon földesurakra nézve, kik a rovót be nem boesátanák jószágaikra, továbbá azt, mit a törvény a taksások adójáról mond; egyszersmind eltiltja a rovót attól, hogy a nyugtáért, melyeket a községeknek kiállít, bármilyen díjat szedjen. Minthogy a porták helyett ezúttal írták először össze a házakat, azt lehetne hinni, hogy az utasítás e nevezetes újításra nézve a rovónak valami különös, beható tájékozást fog adni. De nem teszi, részletesen meg sem emlékezik a reformról s csak röviden azt ismétli, mit a törvény mond (decretum ut omnes omnium possessionum et villarum domus exceptis curiis nobilitariis, alodiis, scholis, xenodochiis et tabernis itaque iudicum domibus connumerentur.)

Ez alapon az összeírás haladéktalanul megindult s az egyes vármegyékben az adózó házak száma a pozsonyi kamarában később készült kimutatás²⁾ szerint 1598-ban a következő volt:

¹⁾ Van ilyen márcz. 13-iki keletű utasítás Orsz. Lev. Limb. II. 4. és Nemz. Múz. Fol. Lat. 992.

²⁾ Az összesítés 1598—1604-re évenként kimutatja az összeírt házak számát. Nemz. Múzeum Fol. Lat. 992. Hivatalosan készült, de még sem egészen pontos; nem tesz különbséget a szabad és hódolt házak közt,

1. Pozsony 11.860; 2. Komárom 457; 3. Győr semmi;¹⁾ 4. Esztergom 512; 5. Nyitra 17.909; 6. Bars 6904; 7. Hont 4220; 8. Nógrád 1639; 9. Turóc 2027; 10. Árva 1169; 11. Liptó 2540; 12. Zólyom 2216; 13. Trencsén 9622; 14. Mosony 1595; 15. Sopron 4624; 16. Veszprém 158; 17. Vas 9456; 18. Zala 7038; 19. Varasd. 20. Zágráb, 21. Kőrös 1582 óta adóügyileg egyesítve, a három együtt 12.432; 22. Somogy 1797; 23. Szepes 4000; 24. Sáros 8085; 25. Bereg 4429; 26. Zemplén 10.293; 27. Ung 4527; 28. Szatmár 10.037^{1/2}; 29. Szabolcs 3998^{1/2}; 30. Ugocsa 2232; 31. Abauj 7368; 32. Torna 1179; 33. Gömör 4158; 34. 2997; 35. Említvük még Heves, Pest, Szolnok és Csongrád megyék együtt, de a folyó évben egyetlen helységök sem volt összeírható. Minthogy Győr megyét sem írhatták össze, a király 33 tényleg adózó vármegyéjében találtatott 161.527 adózó ház, melyek után a jobbágyok részéről 161.527 frt, a földesurak részéről 80.763^{1/2} frt volt esedékes. Tényleg azonban a kirovás sokkal csekélyebb, mert a fentebbi hivatalos összeírás nem jelöli meg a hódolt házak számát, melyek csak féladót fizettek s így a adóösszeg is csekélyebb. Csakhogy számos vármegyében a rovó külön kezelte a földesúri s külön a jobbágyadót s fölös számú megyei rovó-számadások csak a jobbágyadóra vonatkoznak. Számadásaikban az egyes vármegyék állapotaira, az adóbehajtás költségeire, az adó befizetésére vonatkozólag töméntelen sok tanulságos részlet található, melyekből idézek egyet-mást. Veszprém megye csak 158 házzal szerepel az összeírásban, mert egész területén a török uralkodott. A rovó ki sem mehetett a vármegyébe, hanem magához rendelte a falusi bírakat, kik azonban csak az első járásnak 12 községéből jöttek el s e községekben eskü alatt következőleg vallották be a házak számát: Váson 8, Vöröstő 6, Lovas 14, Izkzz 8, Tótvason 8, Nagygyenő 10, Nagybarok 4, Apáczavásárhely 68, Cseöz 10, Kisszölös 16, Torna 2, Dobron 4 ház. De mint

mely pedig lényeges volt, mert a hódolt ház az adótételnek csak felét fizette. A hol más, pontosabb számadás alapján tehettem, pl. Somognál, kijavítottam a hivatalos kimutatást.

¹⁾ Győrmege az 1598—1604. években nem adózott, mint a hivatalos összeírás mondja: ob Jaurini omissionem nihil constat.

hódoltak, e házak csak fél forintot, összesen 79 frtot fizettek. Egy más összeírás szerint Kerta, Nagyszőlös, Pogárszalók községeket akkortájt pusztította el a török, Polyán, Alasson, Pokizkáz, Kajár, Kenese, Sándor, Manna, Vörösberény, Pappeszi, Kisbarnak és Kamond pusztán álltak.¹⁾ Az adóbehajtás a török közelsége miatt Nógrádban is roppant nehézséggel járt s csak katonai karhatalommal volt eszközölhető.²⁾ Még Zemplénben is jelentékenyebb helyesbítésre szorult az első összeírás, mert a 10.499 házból, melyből 10.061 szabad, 232 hódolt volt, 206 leiratott s ezzel a kirótt adó apadt.³⁾ Nyitra vármegyében a kivetés ugyanannyi ház után 17.909 frtot tett. Ebből lement a rovó fizetésére 200 s a pénznek Pozsonyba szállítására 50 frt költség.⁴⁾ Esztergom és Komárom területén ugyanazon rovó működött s a rovás 969 frtot tett. Ebből 1599-ig a költséggel együtt 898 frt számoltatott el.⁵⁾ Turóc-megye rovójának, Zathureczky Jánosnak pontos kimutatása szerint a kirovás a jobbágy- és zsellérházak számához képest 2027 frt volt, fizetése 50, költsége 32 frtra rügött. A befolyó összegből a kamarának beszolgáltatót, illetve elszámolt 1598-ban 940, 1599-ben 960, 1600-ban 7, összesen 1997 frtot s az utolsó 30 frt is befolyt, csak hogy azt a szolgabíró megtartotta.⁶⁾ 1609-ben szigorú törvény hozatván az összes különféle pénzkezelők megszámloltatása iránt, 1612-ben a két kamara az idevonatkozó munkálatokat a legnagyobb erélyvel megindította, úgy hogy egész 1582-ig visszamenőleg megállapította a hátralékosokat s a rendelkezésére álló roppant anyag alapján évről évre tisztázta az adókezelést. Műveletében a pozsonyi kamara alá rendelt dunáninneni és dunántúli, valamint a három szlavyon vármegye 1598-iki adózása igen részletesen meg van világítva.⁷⁾ A roppant anyag főeredményeit a következő táblázatba foglal-

¹⁾ Az iratok Nemz. Muz. Dica I. csomag.

²⁾ Nemz. M. 1598-ki dicacsomag, a nógrádi rovó jelentése.

³⁾ Orsz. Lev. Dica 57. kt.

⁴⁾ Nemz. M. Dica 1610—19. csomag.

⁵⁾ A számadás Nemz. M. Dicacsomag.

⁶⁾ A számadás a kecskeméti ref. főiskola könyvtárában levő Jerney-gyűjtemény XII. ktében.

⁷⁾ Orsz. Lev. A régi jelzet szerint Limb. II. sor, 4. csomag.

tam, megjegyezvén, hogy csupán az 1 frtos jobbágyadóra vonatkozik s hogy a kamarának már a helyesbített számadások állván rendelkezésére, az adózó házak száma némely vármegyénél nem egészen egyezik a fentebb közölt kimutatással, mert ez az összeírt, alábbi táblázatom ellenben a tényleg adózó házak számát adja.

Vármegye	Házak száma		Kirovatott	Elszámoltatott	Költség	Hátralék	Tiszta eredmény	Elengedés
	szabad	hódolt						
Turóc	2.027	—	2.027	1.997	81	30	1.915	—
Zala	5.615	1.423	6.326 ^{1/2}	5.303	199	1.023 ^{1/2}	5.000	104
Zágráb-Kőrös	—	—	4.559 ^{1/2}	4.250	190	309 ^{1/2}	4.060	—
Vas	—	—	4.650	4.133	165	513	3.968	—
Esztergom	454	—	—	—	—	—	313	—
Komárom	457	—	—	—	—	—	457	—
Mosony	1.559	—	1.559	1.559	84	36	1.475	—
Árva	1.169	—	1.169	1.152	62	17 ²⁾	1.090	—
Liptó	2.054	—	2.054	2.054	104	—	1.950	—
Hont	4.008	155	4.266 ^{1/2}	4.015	100	96 ^{1/2}	3.824	181
Pozsony	11.811 ⁴⁾	—	11.811	—	—	365	9.811	—
Trencsén	9.616	—	9.616	—	—	164 ^{1/4}	—	—
Sopron	4.623	—	4.623	—	—	863	3.646	—
Nyitra	17.909	—	17.909	—	—	1.537	—	—
Vas	8.371	1.084	8.914	—	—	3.814	5.200	—
Zólyom	1.670	—	2.216 ⁵⁾	—	—	898	1.200	—
Bars	6.735	—	6.735	—	—	1.585	5.000	—
Nógrád	1.167 ^{1/2}	471	1.638 ^{3/4}	—	—	347 ^{1/4}	1.500	—
Veszprém	—	79	39 ^{1/2}	—	—	—	—	—
Somogy	—	1.797	998 ^{1/2}	—	—	—	—	—

A jobbágyadó kirovása tehát valami 91.202^{1/4} frtot tett, melyből a háború roppant pusztításai daczára a legnagyobb rész befolyt. Elengedés mindössze 285 frt történt. A behajtási

¹⁾ és ²⁾ Később ez is törlesztetett.

³⁾ A legelső összeírás a szabad házak számát 4170-re, a hódoltakat 150-re és az egész kirovást 4325 frtra teszi. De behajtás közben a tatárok 18 falut 181 adózó házzal teljesen elhamvasztottak.

⁴⁾ Az összeírás után a Csallóközben 1630 ház leégett.

⁵⁾ Ez összegben nem csupán a jobbágyadó, hanem a földesúrnak vagy takások adószolgáltatása legalább részben fel van véve.

költségek nem minden vármegyénél vannak ugyan kimutatva, de a hol ismerjük őket, ott, tekintve a vármegyék kiterjedését vagy a háborús viszonyokat s a török közelségét, a ki az adó-behajtást, a hol lehetett, mindenképen akadályozni igyekezett, sehol túlságos nagyoknak nem mondhatók. Mindazáltal a tiszta eredmény nem sokkal haladja meg az 50.000 frtot, pedig hátralékul csak 11.572^{1/2} frt szerepel, vagyis a kirovásnak nem is 12^{0/10}-a, mi a török-tatárság vagy a császári zsoldosok által az év folyamán okozott borzasztó rombolások mellett, melyekre a számadás Hontra és Pozsonyra számbeli adatokat idéz, nagyon természetesnek látszik. Nem egyes községek, hanem egész vidékek estek mindenfelé áldozatul az ellenség dühének s a szétűzött lakosság adót jó ideig nem fizethetett. De a ki tehette, megtette, megvették rajta karhatalommal s magához a pozsonyi kamarához 1598-iki zárszámadása szerint,¹⁾ ez évben befolyt 1. az 1596-iki adóhátralékokban: Nyitra 600, Nógrád 249³¹, Hont 522, Zólyom 106^{3/4}, Moson 100^{1/2}, Sopron 88, Vas 141, Zágráb-Kőrös vármegyéből 272¹², összesen 2179 frt 68 dr; 2. az 1598-iki adóban: Pozsony 9816, Nyitra 15.113⁹⁸, Komárom—Esztergom 700, Bars 5000, Nógrád 1175, Hont 3000, Zólyom 1200, Trencsén 9301^{3/4}, Árva 1090, Turóc 1890, Liptó 1950, Moson 1475, Sopron 3641, Vas 6400, Zalamegyéből 4782, összesen 66.534 frt 73 dr.

A mi a szepesi kamara, a felvidéki, az északkeleti országrész vármegyéit illeti, ott az adó behajtása és elszámolása a legteljesebb eredménnyel történhetett, mert a már említett adóvizsgálatok alkalmával e vármegyék adóhátralékairól készített részletes kimutatásokban,²⁾ noha négy megyénél még 1582-iki csekélyebb hátralékokat is feltüntetvék, 1598-ból csupán 2 megye, Gömör 395 frt 60 dr, mely a rovónál maradt, továbbá Bereg 358⁰² frttal szerepel a hátralékosok sorában.

¹⁾ Nemz. Múz. Fol. Lat. 921. VIII. köt.

²⁾ Az 1582–1612-re kiterjedő zárszámadások Orsz. Lev. Limbus II. 4. Lezárattak 1612 okt. 6-án a szepesi kamara számvevősége által.

Az 1599-iki adó.

Mint hogy az adó csak 1598-ra volt megszavazva, Rudolf király még az év végén 1599 jan. 25. napjára Pozsonyba hívta az új országgyűlést s helyettesévé Mátyás főherceget nevezte ki. A főherceg jóval előbb megkezdte az új gyűlés előkészítésére vonatkozó tanácskozásokat. Bekérte a pozsonyi és szepesi kamarák, valamint a bécsi haditanács és az udvari kamara véleményét az új adóról, átvizsgálhatta a mult országgyűlés iratait s 1599 jan. 14-én megtette javaslatait a királyi előterjesztések kidolgozása tárgyában. A három elsőnek említett testület szakvéleménye eredeti szövegében nem maradt ugyan fenn s így nem ítélni meg, hogyan nyilatkoztak a mult év gyökeres reformjáról, a házak szerinti adózásról, mennyiben találták azt a kincstárra nézve előnyösnek vagy hátrányosnak s milyen érvekkel harcoltak megtartása vagy a porta szerinti adózás visszaállítása mellett. Mátyás főherceg fölterjesztéséből csak az tűnik ki, hogy a két magyar kamara s a haditanács előterjesztették véleményüket s hogy a kérendő segélyre nézve mindegyik vélemény megint csak más-más elvi alapon állt, vagyis három testület, mint rendesen tette, háromféle véleményt adott. A két kamara fölfogása legalább annyiban találkozott, hogy nem katonai, hanem pénzsegély kérését ajánlotta. Csakhogy az adókulcsra nézve már ők sem értettek egyet. A pozsonyi kamara szerint vissza kell térni a portalis adókulcshoz, a szepesi kamara meg jobbnak találta, ha megtartják a házak szerinti adózás módját. Ezt az udvari kamara is helyeselte, mert mindkettőjük fölfogása szerint e kulcs mellett az adó nemcsak többet hoz, hanem az összeírásnál kevesebb a csalás és megrövidítés s így az eljárás egyszerűbb, mint a kapuk összeírásánál. Ezt a nézetet Mátyás főherceg is helyesnek találta s a házak szerinti adózás fenntartását ajánlotta a királynak. Ellenben a haditanács egészen más alapon állt. Tavaly kézzel-lábbal ellenezte és pedig jeles szakemberek, a hős Pálffy s a híres fekete bán, Nádasdy Ferencz kipróbált hadvezérekkel szemben azt, hogy a király pénzadó helyett bizonyos számú fegyveres kiállítását és 6 havi ellátását

kérje az országtól. Most egyszerre véleményt változtatott s a mellett kardoskodott, a mit tavaly annyira ellenezett, hogy a magyaroktól, kik oly nagyra vannak vele s egész világgá kürtölték, a segélyt az idénre ne pénzben, hanem bizonyos számú lovas és gyaloghad kiállításában kell kérni, melynek fizetését maguk lássák el. Mátyás főherceg helyeselte ez eszmét, főleg azért, mert nincs kilátás, hogy a rendek a pénzadót több évre fognák megszavazni. Az idénre katonát kell tehát kérni s oda törekedni, hogy a zsold a házak szerinti összeírás alapján fedeztessék.

E szellemben készültek a jan. 29-én kelt királyi előterjesztések, melyek 8000 lovas és 8000 gyalogos megajánlását kérik, úgy hogy a haderő fele már április 15., másik fele aug. 1-én állítandó ki. E mellett gabonaadót is kérnek, még pedig minden 6 ház adjon ingyen egy köből gabonát a hozzá legközelebbi véghelyek részére, továbbá a katonai szállításokhoz megfelelő fuvar, mely azonban ne legyen ingyenes, hanem a vármegye fizesse. A rendek igen csekély számban s nagyon nyomott hangulatban jelentek meg Pozsonyban, mert a mult évben végtelenül sokat kellett az ellenségtől, de kivált a császári zsoldosoktól szenvedniök. Másrészt a felekezeti ellentétek egyre inkább elmérgesedtek, a kamarák meg semmibe sem vették a törvényes tilalmat, mely határt akart önkényes jószágelkobzásaiknak szabni. E kedvezőtlen körülmények hatása alatt az országgyűlés késedelmesen alakult meg s csak márczius elején fogott szabályos működéséhez. A királyi előterjesztéseket Mátyás főherceg márczius 5-én adta át s a rendek csak 13-án mutatták be válaszukat, mely telve volt panaszszal, keserőséggel, sérelmek felsorolásával.

Mindazáltal készeknek nyilatkoztak hat hónapra 10.000 lovasát saját költségükön eltartani oly föltétellel, hogy a szabad királyi városok taksája is e szükséglet fedezésére fordíttassék, ők pedig ez évre minden fuvarozás és részleges vagy általános fölkelés terhe alól fölmentessenek. Lehetetlen — mondották — pénzadót is fizetniök s személyesen is fölkelniök. Másrészt keservesen panaszták, hogy a császári tisztek milyen rosszul bántak a személyesen fölkelő nemesekkel. Nem vették figyelembe, hogy nemesek, hanem súlyos büntetés

terhe alatt közönséges paraszti munkára, ágyú- és hajóvontásra, útépitésre kényszerítették őket. A rendek különben is rettenetes képét festik az ország állapotának, s ez okból az ingyengabonát és a fuvarozást kereken megtagadják. A gabona oly szükösen van mindenütt, hogy maguk is árpa- vagy zabkenyéren élnek, a szekértől és az ígás marhától oly annyira megfosztotta a népet a mult évben a császári zsoldos had, hogy a városokban sem maradt annyi, hogy ezek eleget tehetnének azon kötelezettségöknek, hogy az ágyúszállításához kellő előfogatról gondoskodjanak. Ily körülmények közt a rendek azt kénytelenek ajánlani, hogy a király a hadiszser fuvarozásához szükséges szekeret és marhát Német- és Csehországból küldje abba a Magyarországra, melynek ló- és marhatenyésztése még pár évtizeddel azelőtt világhírnek örvendett, mi eléggé jelzi a nemzeti vagyon e főjövédelmi forrásának rettenetes romlását.

Mátyás főherczeg márczius 19-én felelt a rendek e válaszára, s első sorban az ellen emelt szót, hogy a királyi városok taksája elvonassék az udvar szabad rendelkezése alól s a katonaság eltartására fordíttassék. Épen úgy elutasította azt a kívánságot, hogy a katonai szállításokra szükséges szekér és ígás marha külföldről hozassék, s az idevonatkozó régi törvények megújítását követelte. Azt is elmondja, hogy a mult évben az osztrák rendek Győr, Pápa és Magyaróvár erődtímenyeinek kijavítására 10.000 forintot, a morvák Esztergom megerősítésére szintén bizonyos összeget adtak. Mindez azonban nem elég, s az ország szavazzon meg portánként hat napi ingyen közmunkát is. Arra a panasza, hogy a mult évben a fölkelő nemesekkel a császári tisztek parasztmunkát végeztek, a főherczeg azt feleli, hogy ezt a háború hozza magával; ott nem lehet a rendi különbségekre figyelemmel lenni, különben is, mondja, a nemes ember a közjóért dolgozik, s bármilyen munkát kell végeznie, az nem szégyen, hanem dicsőség. Válasza egyébiránt abban ormol, hogy 12.000 ember megajánlását kívánta. De márczius 23-iki, a királyhoz intézett levelében maga is elismeri, hogy a katonatartás ma sokkal nagyobb költséget igényel, mint régebben, mikor a lovas 5, a gyalog 2 frt havi zsolddal megelégedett. Ellenben manapság

a lovas 6—7, a gyalog 3 frtot követel s ily áron is csak igen nehezen kapható, a miből viszont a népesség roppant megfogyatkozására vonhatunk következtetést. Márczius 27-iki viszonzválaszukban a rendek kijelentették, hogy 10.000 katonánál többet eltartani teljesen képtelenek, s minthogy a király a városi taksát sem akarja e czélra fordítani, a kívánt további többletet, a 2000 katonát meg nem szavazhatják. A 10.000 katoná eltartására minden jobbágy- és zsellérház után a folyó évre két magyar forintot ajánlanak és pedig másfél forintot a benne lakó jobbágyság, fél forintot meg a földesúr terhére s hogy Szlavóniában (a mai Horvátország) az adó csak másfél forint legyen. A rendek megállapítván az adózás részleteit, melyeket a szentesített törvényeknél fogok ismertetni, azon reményüket fejezik ki, hogy a befolyó adóból Felső-Magyarországban 2000 lovast és 2000 gyalogot, a dunáninneni részekben 1900 lovast s ugyanannyi gyalogot, a Dunántúl 700 lovast és ugyanannyi gyalogot, Szlavóniában 200 lovast és 600 gyalogot lehet hat hónapon át tartani. Ez ajánlatot Mátyás főherczeg még aznap elfogadta, s így az adókérdésben az egyetértés megvolt; április 1-én a törvénykönyv is elkészült s az országgyűlés be-rekesztetett.

Az a szomorú kép, melyet az országgyűlési iratok a nép állapotairól festettek, visszatükröződik a 48 czikkből álló 1599-iki törvénykönyvben is.¹⁾ Már az I. czikk említi »ennek a veszésnek indult s egyenesen a végpusztulással fenyegetett hazának annyi és oly nagy bajait és szorongattatásait« s hozzáteszi, hogy »ennek a lesujtott országnak a megmaradt részei olyan nyomorba jutottak, hogy fölszámlálni, még kevésbbé írásba foglalni sem lehet«. A katonaság kiállításáról, illetve az adózásról s a vele kapcsolatos ügyekről a VI—XVII. czikkek intézkednek. A VI. czikkben a rendek félévre 10.000 katonát s eltartásukra megfelelő adót szavaznak meg. Mint előterjesztéseikben, akképen a törvényben sem emlékeznek meg arról, hogy a mult évi törvény szerint a házszerinti adózást csak egész kivételesen hozták be azzal, hogy egyszer s utoljára

¹⁾ 1599 : IV. 1.-cz. végső, 5. §-a.

tették s »a házaknak ilyen számba vétele ezután soha alkalmazásba ne jöjjön«. Indokolás, bővebb felvilágosítás nélkül újra a házat veszik adókulcsul s elrendelik, hogy minden jobbágy- és zsellérház, mely időközben le nem égett vagy a török-tatár dúlás következtében csak alapos tatarozás után lesz ismét lakható, 2 forintos adót fizessen, melyhez másfél forinttal a lakó, fél forinttal a földesúr járul. Ez adókötelezettség alól senki sem vétetik ki, csupán a király és az esztergomi érsek, kik állandóan tartanak saját költségükön katonát. De az ő mentességek is csupán a nemesi félforintos adóra szorítkozik, ellenben a jószágaikon élő jobbágság minden ház után fizetni tartozik az esedékes másfél forintot. A módosabb jobbágyoknak ezúttal is ki kell segíteniök a szegényebbeket. A pénz behajtásánál a törvény mellözi a régi rovói intézményt s a vármegye által választandó számvevőre (perceptor) bízza a kezelést, fizetését a kisebb vármegyékben 25, a nagyobbakban 50 frtban állapítva meg. A befolyó pénzből a felség magyar főkapitányai magyar gyalog és lovas zsoldosokat tartoznak fogadni. A VII. cikk a mult évi törvényben megjelölt néprétegekre megújítja a taksafizetés kötelezettségét, sőt kiterjeszti olyanokra, melyek sem az 1598., sem az 1596. idevonatkozó törvényekben nem említvék, az árú- és marhakereskedőkre, s a városokban megjelenő kalmárookra (item negotiatorum et questorum, mercatorum forensium), úgy hogy immár az adózásból a lakosságnak egyetlen eleme se maradjon ki. Sőt a IX. cikk a lengyel uralom alatti 13 szepesi várost is bevonja az adózásba, »mert ők is ennek az országnak kebelében vannak«. A X. cikk Szlavónia adóját házanként 125, a XIV. a hódoltak adóját régi szokás szerint a tétel felére szabja, a XI. meg az Erdélytől visszakerült Bihar, Közép-Szolnok, Máramaros és Kraszna úgynevezett kapcsolt vármegyék hadi segélyét első sorban Várad várához utasítja. A XV. cikk még egyszer kimondja, hogy a közteherviselésnek mindenki alá van vetve s adót vagy taksát kamarás, harminczados, vicebán, alitélőmester, alispán, jegyző, szolgabíró egyaránt fizetni tartozik. Figyelmet érdemel a XVI. cikk is, mert arra kötelezi az alispánokat és szolgabírákat, hogy a mi díjat a mult évi adózásban való részvételükért fölvettek, azt most

adják vissza, mert szolgálatuk ingyenes volt, miről pedig a mult évi adótörvények nem tettek említést. Mint jeleztem, a rendek ezúttal a rovó helyett minden vármegyében megyei számvevőre bízták az adó behajtását. Ez újítás szoros kapcsolatban áll azon elhatározásukkal, hogy a gyűlölt kamarákat teljesen kizárják az 1599-ki adójövedelem kezeléséből, mert a megyei számvevő nem nekik szolgáltatta be a pénzt. A rendek az ország egyes kerületeibe főszámvevőket. Felső-Magyarországba Szokoly Miklóst, a mult országgyűlés nyakas ellenzéki vezérét, a Dunáninnenre Vizkelety Tamást és Hölgyi Gáspárt, a Dunántúlra kaszaházi Joó Lászlót választották megfelelő fizetéssel és szoros számadási kötelezettséggel. E főszámvevők vették át a megyei számvevőtől a befolyó pénzt, s szolgáltaták át a kerület magyar főkapitányának, ki azt kizárólag magyar zsoldosok fogadására és fizetésére volt köteles fordítani. Így az 1599-ki adótörvények már nem csupán új adókulcsot alkalmaznak és pedig azon kifejezett czélzattal, hogy az adókötelezettséget minél szélesebb rétegekre kiterjesszék s lehetőleg mindenki hozzájáruljon a maga módja szerint a közterhekhez. E mellett a régítől teljesen elűtő adóbehajtó és az adójövedelmet törvényesen megállapított czéljához juttató gépezetet teremtettek, melyben a fennálló kincstári főhatóságoknak semmi hatáskör vagy befolyás nem jutott. Vannak még a törvénykönyvben más határozatok is, melyek az adóüggyel kapcsolatban állanak. A XX. cikk az élelmi szereknek a táborba való fuvarozásáról intézkedik. A XXII. cikk az 1596. kapuösszeírás alapján minden 4 kapútól egy havi szolgálatra 1—1 gyalogost ajánl fel, de csakis végszükség esetén. A XXIV. cikk a legszigorúbban elrendeli, hogy azok, kik a mult években valami adót vagy közjövédelmet kezeltek, nyomban az országgyűlés berekesztése után május 9-ig okvetlenül számadásra vonassanak, a mi a mult évben a hadjárat s sok más akadály miatt nem történhetett meg. A XXVIII. cikk szerint a hátralékok és birságok a véghelyek kijavítására fordítandók, mely czélra 6 napi ingyenmunka is megszavaztatik. A XXXI. cikk pedig hosszasan kéri a királyt, hogy a kamarák által eszközölt foglalásokból folyó sérelmeket orvosolja, az ide vonatkozó törvényeket megtartsa, a koronára

háramló jószágokat csupán magyaroknak adományozza, a már idegeneknek adományozott Lápese, Végles, Zólyom, Lévár uradalmakat s más jószágokat visszavegye s egyeseknek az elkobzások által okozott panaszait megvizsgálja és orvosolja.

Az adózó házak összeírását a mult évi módon hajtották végre. De minthogy az adó nem a kamarákhoz, hanem a rendi főszámvevők kezeihez fizettetett, ezek pedig csak utólag, némelyik évek multán mutatták be számadásaikat a pozsonyi kamara számára készült és már a mult évi adónál ismertetett házösszeírásban sem a drávántúli, sem az északkeleti vármegyék, melyeknek külön rendi főszámvevők voltak, nem szerepelnek. Csupán a pozsonyi kamara alatti dunáninneni és dunántúli vármegyék házai fordulnak elő a kamarai kimutatásban, még pedig a következő számokkal: I. Pozsony 9617; 2. Komárom 422; 3. Győr semmi; 4. Esztergom 450; 5. Nyitra 24.500; 6. Bars 6153; 7. Hont 3747; 8. Nógrád 1229; 9. Turóc 1784; 10. Árva 1072; 11. Liptó 1837; 12. Zólyom 2073; 13. Trencsén 9320; 14. Mosony 1600; 15. Sopron 3444; 16. Veszprém semmi; 17. Vas 9444; 18. Zala 6535; 19. Somogy 1353 $\frac{1}{2}$ összesen 74.560 adózó ház. Mint már jeleztem, ehhez járulnak még a drávántúli s a felvidéki vármegyék házai, melyek a kamara ez összefoglaló kimutatásában nem szerepelnek, mert összeírásuk eredményeit nem tudták megszerezni. De mindenestre szomorú világot vet az ország helyzetére, hogy a fent elősorolt 19 vármegyében, melyben 1598-ban 87.309 $\frac{1}{2}$ adózó házat írtak össze, 1599-ben már csak 74.560 akadt. Gyarapodás általában csak 3 vármegyében mutatkozik, melyek közt legelől áll Nyitra, hol az adózó házak száma 17.909-ről 24.500-ra szökkent, mi valóban meglepő s itt aligha nem hibás adattal van dolgunk. Ellenben Mosonynál a gyarapodás már csak 5, míg Somogynál (998 $\frac{1}{2}$ —1353 $\frac{1}{2}$) a gyarapodás, alighanem csak látszólagos, mert azt hiszem 1598-ban a kimutatás készítője azon összeírt házak számát, melyek mint hódoltak csak féladót fizettek, átszámította egészen adózókra, minek nyomát más megyénél is találtam, vagyis 1997 hódolt ház helyett csak 998 $\frac{1}{2}$ -et vett föl, ellenben 1599-ben nem eszközölt ily átszámítást, hanem a hódolt házak számát az előtte fekvő megyei kimuta-

tás szerint vette be a saját munkálatába. Ez esetben az előző évhez képest Somogynál is csökkenés mutatkozik, a mi ezen, a töröknek behódolt s 1600 óta a királynak többé nem is adózó vármegyénél fölöttébb valószínű. Hogy a kimutatás készítője a hódolt és hódolatlan házakat összekeverte, azt jelzi Nógrád példája is, hol 1229 hódolatlan házat említ, pedig egy más kimutatás szerint¹⁾ ez évben 936 szabad és 587 hódolt ház adózott.

A mi ellenben a többi vármegyét illeti, mindenütt kisebb-nagyobb a csökkenés a mult évhez képest, Veszprém még 1604-ig egyáltalán kilépett az adózó megyék sorából. A hanyatlás természetesen a legnagyobb a török támadásoknak kitett vidékeken, így például Zalában 503 a csökkenés, továbbá Hontban, Barsban, Nógrádban. De a legkedvezőtlenebb a pozsonymegyei eredmény, hol a mult évi roppant török-tatár dúlás miatt, mely főleg a Csallóközt sujtotta, az adózó házak számok 2243-mal fogyott. Mindezt a háború okozta, mely különösen ez időben fajult kiméletlen rombolássá. De elég nagy a csökkenés a harcztérről egészen távol eső és a hadak viharától érintetlen hegyvidéken, Árvában, Turócban, Liptóban is, hol vagy a katonaság pusztításai, melyekről a kor emlékei szörnyű részleteket jegyeztek föl, vagy az összeírásban követett új rendszer okozták a csökkenést. Így például Sopron megyéből a rovó ezt jelenti²⁾ a kamarának: »Az 1599. esztendőben Sopron vármegyében a vármegye némely falukban a nemes ember zselléré, bár 5—6 volt is, a füstszámrul való lajstromba iratta, mely zsellérek magokért mind más-másfél frtot fizettek, a földesurakat pedig (a mint a vármegye pöcsétes lajstromából megtetszik) taksálták és azok az ő reájok vettetett taksát megfizetvén, a zsellérek mellé való 50—50 pénzt meg nem fizették, hanem defalcaltatott, mert kétképen nem akarnak fizetni, hogy taksát is adjanak és a füst mellé is fizessenek, mely defalcatióval csináltam a lajstromot«. Azután minden egyes faluban kimutatja a leírt zsellérházakat a földesúr és a zsellér nevével.

¹⁾ *Mocsáry* Antal, Nógrád vármegye I. 135.

²⁾ Jelentése Orsz. Lev. Dicalis összeírások 38 kötete.

Két járásban leírt 416 házat 208 frt adóval. Ilyen és más hasonló, részben törvényellenes újítások kétségkívül szintén hozzájárultak az összeírt házak számának csökkentéséhez.

Rendkívül érdekes Trencsén vármegye 1599-iki összeírása, mely a taksások adótartozásait is kimutatja. E szerint a helyesbítés után találtatott a trencsényi uradalomban 1039, a beczkőiben 900, a nyitrai püspök jószágain 152, a szkalkai-ban 116, a beszterczeiben 643, a létavaiban 510, a budatini-ban 358, a sztrencséniben 615, a bicséiben 477, a ledniczeiben 476, az ugrócziban 468, a kaszaiban 343, az illavaiban 356, az oroszslánkőiben 219, az óváriiban 286 s még két kisebbben 102 adózó ház, úgy hogy a nagybirtok házáinak száma 7050 volt. Ezzel szemben a nemeseknek a zahorai járásban 480, a felsőben 543, a középsőben 728, az alsóban 519, összesen csak 2270 adózó házuk volt. Az összes adózó házak száma 9320, melyek 2 frtos adóterhe (itt a földesúr által fizetendő fél frtot is a jobbágyokéval együtt vetették ki és hajtották be) 18.640 frtot tett. Ehhez járultak a következő taksások: a zselléres nemesek saját személyök után 68 frt; a zsellértelen nemesek 104 frt 13 dr; az armálisták 25 frt; a lelkészek 72 frt; a molnárok 37 frt 50 dr; az összes taksások 306 frt 88 dr, melylyel a megye egész 1599-iki adótartozása 18.946 frt 88 drt tett.¹⁾ Turóczból szintén ismeretes a taksások adója s a vármegye teljes adótartozása. Joó László rendi főszámvevő kimutatása²⁾ szerint az adózó házak száma 1784, melyek 2 frtos adója 3568 frt volt. Ehhez járult taksa fejében az egytelkesek részéről 220¹/₂, az armálisták részéről 392 frt s így az egész 1599-iki kirovás (itt nincs említés a papok és molnárok stb. adójáról, de valószínűleg az armálistákéba foglaltatott) 4180¹/₂ frt s körülbelül az egész összeg elszámoltatott. Mikor Joó a maga számadását benyújtá, még volt ugyan 50 frt hátralék, de később a nagy adóvizsgálat idején ez is törlesztetett. Befolyt tehát az egész kirovás, költségre pedig 64¹/₂ frt ment el, úgy hogy kitüzött czéljára a lerovás-

¹⁾ A kimutatás Orsz. Lev. Dica-gyűjteményében.

²⁾ Orsz. Lev. Pénzügyi Emlékek II. csomag 56—57. szám, melyekből az itt következő többi adatot is merítém.

ból tisztán 4116 frtnyi összeg fordítottatott. Joó számadásai azonban Turóczon kívül még csak a következő vármegyékre terjednek ki:

1. Hont, hol 3524 szabad és 223 hódolt ház iratván össze, a kirovás (7048+223) 7368 frtot tett. Ebből elszámoltatott 7090¹/₂ frt; költségre kellett 90, hátralékban maradt 277¹/₂, elengedettett 400 frt, úgy hogy tisztán 6600 frt folyt be.

2. Liptóban a kirovás 4236 frt 69 dr, mely egész összeg elszámoltatott. Költségre 115 frt kellett, elengedettett 15 frt, a többi mind befolyt.

3. Árvában a kirovás 2369¹/₂ frt volt, melyből elszámoltatott 2314 frt. Költségre 50 frt kellett, 2319¹/₂ befizettetett, ámbár 55¹/₂ frt csak később a nagy adóvizsgálat idején.

4. Mosonyban a kirovás 3200 frt. A rovó hivatása teljesítése közben fogságba esett s így nem adhatott pontos számadást. 2760 frtot azonban befizetett, költsége meg 84 frtot tett.

5. Esztergomban 862¹/₂ frt volt a kirovás, melyből befolyt 651 frt, költségre kellett 25, hátralékban maradt 186¹/₂ frt.

6. Zalában 12.352 frt 84 drt tett a kirovás. Ez utóbbiból, mikor Joó László a maga számadását elkészítette, még csak 8646 frt 88 dr számoltatott el. A költség 74 frtra ment, tisztán befolyt 8572 frt 88 dr, a hátralék pedig 3705 frt 86 drt tett. Csakhogy ez sem vezett el, mert később, az adóvizsgálat idején már 734 frt 74 dr-ra csökkent. Nem szabad azonban feledni, hogy Zala a török torkában feküdt. Ő is, a többi hasonló helyzetben lévők is képtelenek voltak területök bizonyos részein az adót behajtani, mert a török nem engedte. Ellenben az ellenségtől távol eső vármegyék meglepő olesón és gyorsan bonyolították le az egész adóműveletet s szolgáltatották be a jövedelmet. Bizonyára így történt ez a többi, itt föl nem sorolt vármegyékben s az a panasz, mintha az adógépezet hanyagul vagy nagyon költségesen dolgozott volna, a föltétlenül hiteles egykorú számok világában egészen alaptalannak bizonyul. Az egykorúak örökös vádaskodásai, hogy lassan gyűl be a pénz, hogy töméntelen a hátra-

lék, csupán onnan eredtek, hogy a roppant szükséglethez képest az egész adó csekély volt s ha az utolsó dénárig befolyt volna, akkor is azt hitték volna, hogy jó része hátralékban maradt. Pedig a kirovás csakugyan befizettetett s a hátralék a legjobban kormányzott országokban is alig lehetett csekélyebb, mint nálunk. Nagyobb hátralék csak ott szerepel, a hol a hadi események változatos alakulata okozta, miről pedig az adógépezet nem tehetett. Mindez annál inkább figyelmeztet érdemel, mert 1599-iki adót a törvény nem a gyűlölt kamarák kezeihez szavazta meg s így nem ő fő és tapasztalt pénzügyi hatóságok vezették a műveletet, hanem azt a kerületenkint választott rendi főpénztárnokok intézték. Ezek némelyike, különösen Szokoly Miklós ellen az országgyűlésen is felhozták, hogy nem tett számadást, vagy a befolyó adó kisebb-nagyobb részét megtartotta. Az egykorú hiteles iratokból azonban kitűnik, hogy ez a vád alaptalan s mindnyájan a körülményekhez képest nemcsak lelkiismeretesen, hanem sikeresen töltötték be a bizalmi állást, melyet a rendek reájuk ruháztak.¹⁾

¹⁾ Az 1612 okt. 8-án kelt és már fentebb idézett számadásban (Orsz. Lev. Limbus II. 4.), melyben a szepesi kamara az 1582—1612-iki felvidéki adóhátralék ügyében eszközölt vizsgálat eredményeit összegezi, azt mondja: Annis 1593, 1595, 1597, 1599, 1602 et 1603. Hisce sex annos non per cameram, sed juxta publicas constitutiones statuum et ordinum Regni per dominos regnicolas peculiare proventuum dicalium perceptores ordinati fuerunt uti dominus Nicolaus Zokoly, Georgius Bornemisza et Georgius Kékedy, qui subsidia publica ad solutionem exercituum campestrum converterunt. Itt tehát a kamara határozottan kimondja, hogy a rendi számvevők a befolyó adót céljaira fordították, miből önkényt következik, hogy nem maradt nálok hátralék. A mi a Szokoly ellen fölmerült vádat illeti, hogy 20.900 frttal van hátralékban, ez a vád onnan származott, hogy kevéssel az 1599-iki adó után, mely a felvidéki megyékben az ő kezeihez fizettetett, meghalt s így részletes számadását be nem mutathatta. De hogy örökösei később ezt is megtették s hogy 1612-ben az ő ügye már végleg rendezve volt, kitűnik a kamara jelentésének következő részéből, mely a fenti idézet folytatása: Constituti quoque fuerant per eosdem status et ordines Regni peculiare commissarii, qui a perceptoribus publicarum illorum subsidiorum rationes exigere. Ekkor tehát a kamara már nem mondja, hogy a főszámvevők-től sínesének számadások, a mi kétségtelenné teszi, hogy ekkor már a Szokoly-ügy is rendeztetett.

Az 1600-iki adó.

Minthogy pénzre volt szüksége, Rudolf király még 1599 decz. 20-án február 2. napjára összehívta az országgyűlést s helyettesévé ismét Mátyás főherceget rendelte. A főherceg az előkészítő tárgyalásokban mindazoktól a főhatóságoktól, melyeket rendszeren meg szokott kérdezni, most is véleményt kért az adóra nézve. Kapott is mindegyiktől, de szokás szerint a nézetek a legszétágazottabbak voltak. Mint 1600 február 3-iki, a királyhoz intézett levelében írja, hat véleményt is kapott. A pozsonyi kamara azt ajánlotta, hogy nem kell többet kérni a múlt évi adónál, azaz minden jobbágyháztól 2 frtot, 1¹/₂ frtot a jobbágy, fél forintot a földesúr erszényéből, csakhogy ez a pénz ne mint a múlt évben rendi főszámvevőknek, hanem közvetlenül a kamaráknak fizetessék. A szepesi kamara az adókulcsra és tételre egyetértett ugyan a pozsonyival, de azt ajánlotta, hogy a 2 frtot felerészben a jobbágy, felerészben a földesúr fizesse. A haditanács nem pénzádót, hanem bizonyos számú katona kiállítását ajánlotta, azzal, hogy az erre rendelt adó szükség esetén katonai karhatalommal hajtassék be. A magyar kir. tanács kifejtette, hogy tekintve az ország kétségbeejtő szegénységét, a török-tatárok s a császári zsoldosok okozta múlt évi romlást, a marhavészt, a pestis pusztításait, a néhány esztendő óta ismétlődő szűk termést, ne igen várjanak tetemes pénzségélyt az országtól. A fősúlyt arra kellene fektetni, hogy a háború színhelyét, a harcztért minden nyomorúságával az ellenség területére helyezték át, hogy a királyi föld némi pihenést nyerjen s azután több katonát és adót szolgáltat-hasson. Ellenben a császári udvari kamara a szepesinek véleményéhez csatlakozott s minden ház után 2 frtos adót ajánlott, felét a jobbágy, felét a földesúr rovására. Mindezek alapján Mátyás főherceg is belátta, hogy szomorú helyzetében kimélni kell az országot. Minthogy azonban ennek nem minden vidékét, hanem főképp a dunántúli vármegyéket sújtotta a múlt évi csapás, a pozsonyi kamara véleményét tette magáévá s azt ajánlotta a királynak, hogy 2 frtos adót kérjen a rendektől, kiknek, ha éppen kívánják, bizonyos ellenőrzést engedhet

a jövedelem hovatfordítása körül, mely kizárólag magyar zsoldosok fogadására rendeltessék. A pénz kezelését ellenben okvetlenül a kamarákra kell bízni, mert, mióta a rendek saját kiküldötteikkel intézik az adóügyet, a hátralékok tömegesen felszaporodtak. Bihar-, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros megyékre nézve a főherczeg azt ajánlja, hogy az országgyűlésre meghivassanak s azután törvény szerint adózzanak. Sőt mivel akkor Erdély is visszakerült a szent koronához, a főherczeg röviden erről is megemlékezik, de csak azt mondja, hogy a felségre bízva határozni a beérkezett vélemények alapján »az oláh vajdával«
szemben, a mint a hirhedt Mihály vajdát nevezi. A főherczeg az előző évek azon hátralékosai iránt, kik vagy az adót nem fizették meg, vagy a terhökre eső katonát nem állították ki, a két kamarának, Pálffyának, Nádasdynak, Basta György felső-magyarországi főkapitánynak meghagyta, hogy az idevonatkozó törvények értelmében a fő- és alispánokkal tanácskozva a hátralékosok nevét hozzá felterjesszék, a magyar kancelláriával pedig külön rendelet íratott ez ügyben a vármegyékhez. Az adóvizsgálatot azonban fölöttebb megnehezítette a pestisjárvány s például a pontos és buzgó Nádasdy is azt felelte, hogy azokról, kik a katonaállítást nem eszközölték, csak akkor küldheti be a teljes kimutatást, ha eljuthat várába, Sárvárba, hol összeírásait őrzi, mit azonban most a járvány miatt nem tehet. A főherczeg azt ajánlotta tehát, hogy e hátralékosok az országgyűlés elé idéztessenek, mi végből kitöltetlen 150 darab idézőlevelet kér a királytól, hogy azokba a beérkezett jelentések alapján a nevet annak idején beírhasssa s a hátralékosokat az országgyűlés elé rendelhesse, mely megindítsa ellenök a pörös eljárást. A főherczeg az udvari kamara azon javaslatának elfogadását is ajánlja, hogy kötelezzék a vármegyét, hogy azon évek hátralékáról, melyekben az adót nem a kamara kezelte, valamint az 1587 óta hátralékos közmunkáról részletes kimutatást küldjön a főherczegnek. Ez megtörténvén, vizsgáló bizottságok járják be az országot, melyek a késedelmes tisztviselőket, rovókat, számvevőket, illetve törvényes örökösüket jószágvesztés terhe alatt s esetleg katonai karhatalommal kényszerítsék a számadások fölmutatására, illetve a hátralékok beszolgáltatására. Hogy azonban ez az új eljárás

meg ne ijessze a rendeket, jelezni kell a szándékot már a királyi előterjesztésekben s fel kell őket hívni, hogy az efféle visszaéléseknek elejét veendő, hozzanak olyan törvényt, mely a rovót s a közpénzek más kezelőit kötelezi, hogy számadásaikat elkészítsék, hátralékaikat beszolgáltassák még pedig egy éven belül, különben a hátralék háromszorosában vagy jószágvesztésben marasztaltatnak el.

Csakhogy előre lehetett látni, hogy a rendeknek nem igen lesz kedvök ily alapvető újítások törvénybe iktatására, mely a királynak már is türehtetlen önkényuralmát még inkább kiterjesztette volna. A sok országos sérelemhez 1599-ben egy újabb járult, mely legelő az ő személyes érdekeiket sértette fájdalmasan. Rudolf király már előbb is megtette, hogy az eléje terjesztett országgyűlési törvényczikkeket a távoli Prágában, hová a rendek szava el nem hatolt, irályi, sőt lényeges tartalmi tekintetben többé-kevésbé módosította s így a törvénykönyvet nem abban az alakban szentesítette s hirdette ki, mint minőben a rendek megszavazták. De soha még olyannyira vissza nem élt hatalmával, mint 1599-ben, mikor nem kevesebb, mint négy (XXXI., XXXV., XXXIX., XL.) törvényczikket olyan záradékokkal látott el, melyek egyszerűen kijátszolták a szándékokat, melyekből azokat a rendek megalkották. Ezúttal saját életbevágó érdekeikről volt szó s a király eljárása a legkomolyabban fenyegette józágaik békés birtoklását. Első sorban az 1599 : 31. czikk módosításán ütköztek meg. E czikket azért alkották, hogy a kamarák önkényes jószágfoglalásai ellen biztosítsák magukat. Minthogy Mátyás főherczeg elfogadta a czikket, Rudolf sem tagadhatta meg szentesítését, de önkényesen hozzá biggyesztett néhány szót, hogy ugyanis a király az ily kényes ügyekben meghallgatja magyar tanácsosai véleményét s kegyesen fog határozni, mint a jog és méltányosság kívánja. Ezzel egyszerűen kiforgatta hatályukból a törvényczikk határozatait s az elkobzások ügyében magának tartotta fenn a döntést. Igérte ugyan, hogy jog és méltányosság szerint fog minden egyes esetben intézkedni, de hogy az ő jog- és méltányosság-érzetétől mit várhatnak, arról több esztendő keserű tapasztalatai után csak a legkedvezőtlenebb vélemény^t táplálhatták. Így a rendek mélységes elkeeredéssel indultak

Pozsonyba s az udvar maga sem siettette az országgyűlés megnyitását, mely 1600 február 2-ára volt ugyan összehíva, de a király képviselője, maga is csak február 27-én érkezett Pozsonyba. Másnap végre felolvasták a február 19-éről keltezett királyi előterjesztéseket, melyek maguk is elismerték az ország inséges állapotát, a dunáninneni vármegyéket sújtó tatárveszt, mely alkalommal a lakosok nagyrészt leöltek, vagy rabszjra fűzettek. De a háborúhoz, a házi tűzhely védelméhez — mondják — pénz kell s a király zsoldosadak hat havi eltartására Mátyás főherczeg javaslatának megfelelően házankint 2 frtos adót kér, mely két részletben a kamarának fizetendő az előbbi évek azon törvényei értelmében, melyek az általános teherviselésre vonatkoznak. E pénz kizárólag magyar zsoldos fogadására fordítandó s a királynak nincs kifogása az ellen, hogy a rendek az ellenőrzés végett bizalmi férfiakat válasszanak, kik a legközelebbi országgyűlés előtt pontos számadást tegyenek. A hátrálékosok elleni intézkedéseket is sürgeti, de e téren nem megy oly messzire, mint a főherczeg ajánlotta, hanem csak a számadástételre s a hátrálékok befizetésére vonatkozó eddigi törvények végrehajtását s olyan új törvény hozatalát kívánja, mely a közpénzek kezelőit egy év folyamán pontos számadástételre s a náluk levő pénz beszolgáltatására a legszigorúbban kötelezi. A király, mint rendesen, az eleség és ágyú szállítására szükséges előfogatok tárgyában is megújította régi óhajait; száz ház után 2—2 nap-számos, vérérdítésre alkalmas munkás kiállítását s 6 napi közmunka megszavazását kéri. Noha nem vette föl előterjesztéseibe, Rudolf király utólag hatalomteljéből akarta az adóhátrálékosok ügyét rendezni s márcz. 4-ki kelettel megküldte Mátyás főherczegnek azt az okiratot, mely a közpénzek összes kezelőit az országgyűlés folyamán Mátyás főherczeg, mint a király tehatalmú képviselője elé idézi, hogy pontos számadást tegyenek sáfarkodásukról. A főherczeg ez általános, az alattvalók összességéhez intézett rendeletet 20 példányban lemásoltatta ugyan, de az országgyűlési iratokban s a rendek tárgyalásaiban semmi nyoma sincs, hogy a vizsgálat megejtetett volna. Magok a királyi előterjesztések az elkeseredett rendekre igen kedvezőtlen hatást tettek s a többség heves kifakadások

és szenvedélyes viták után elhatározta, hogy míg a sérelmek nem orvosoltatnak, meg sem kezdi az előterjesztések tárgyalását. A főherczeg, ki a zivatarral egész tehetetlenül állt szemben, ismét a régi elkopott fogásokkal akart a hinárból kijutni. Először is sértve érezte magát s szóba sem akart állani a rendekkel. Mikor látta, hogy ettől nem ijed meg senki, mint máskor is történt, a háborút okolta minden bajért, s azt hangoztatta, hogy lehetlenséget kívánnak, midőn a sok évi küzdelmekből folyó csapásokat egyszerre akarják orvosoltatni. Ha, mondotta, a szomszéd örökös és német tartományok a háború miatt annyi terhet és szerencsétlenséget elviselhetnek, úgy a magyarok is belenyugodhatnak sorsukba. A rendek gyorsan és erélyesen megfeleltek e kifogásokra s márcz. 3-iki válaszukban igazán megható képét adva az ország elviselhetlen helyzetének. Kijelentették, hogy először is azoktól a bajoktól mentsek meg őket, melyek orvoslása a királytól függ; legalább a császári zsoldosok kicsapongásainak vessenek véget, mert igazán különös, hogy akkor, mikor ők itt az ország megvédelmezéséről tanácskoznak, jóságaikat a császári katonák dúlják-fosztják, fölégetik, a kamara elkobozza javaikat, a király idegeneknek adományozza azokat, magyar honfi pedig senkitől sem nyerhet igazságot. Igen fontos elvi vita folyt a főherczeg és a rendek közt az ország kormányzata körül s egy ideig úgy látszott, hogy az országgyűlés szétoszlik a nélkül, hogy adót szavazna meg vagy általában törvényt alkotna. Mindazáltal a rendek számbavették a háború halaszthatatlan szükségleteit s márcz. 10-iki fölterjesztésökben végre belementek az adóügy tárgyalásába; készek voltak a mult évi törvények, tehát az általános adókötelezettség s a házak szerinti összeírás alapján házankint másfél forintot megszavazni és pedig fél forintot a földesúr, 1 frtot a jobbágy terhére, de ez utóbbit azon megszorítással, hogy a mult évi tatárdúlásban elszegényedettek közül csak az fizesse az 1 frtot, a kinek legalább 6 frnyi vagyona van. Időközben természetesen még inkább nőtt gyűlöletök a kamarák iránt s csak a jobbágyadó kezelését akarták reájok bízni, ellenben a félforintos nemesi adóra nézve két rendi főbiztos választását tervezték. Ezenkívül a véghegyek kijavítására 6 napi ingyenmunkát ajánlottak föl, de a király

minden egyéb kívánságát megtagadták s elutasító álláspontjukat az ország kétségbeejtő helyzetével igazolták. Elmondották, hogy még a városok sem teljesíthetik azon kötelezettségeket, melyet a törvények az ágyúk szállítása körül reájok rónak, a vidék meg egyáltalában végpusztulásra jutott. A dögvész és a tatár kiölte vagy szétriasztotta a lakosságot, úgy hogy az ország népessége szertelenül lehanyatlott. A mi még megmaradt, az is a legnagyobb nyomorba sülyedt, mert a marhavész megtizedelte a marhaállományt s a mit a vész megkimélt, azt tavaly elhajtotta a tatár, úgy hogy a szegény jobbágy már szántani sem bír. Nem rakhatnak tehát reá nagyobb terhet s azért nemcsak az eleségadót vagy szállítást, hanem a beteg vagy sebes katonák részére kért segélyt is megtagadták. Mátyás főherczeg elismerte ugyan, hogy az ország borzasztó nyomorba sülyedt, de ragaszkodott a két frtos tételhez s ellenezte, hogy csak azok a parasztok adózzanak, kiknek 6 frtnyi vagyonuk van, mert e különbség sok visszaélésre s a kincstár megrövidítésére vezetne. Ellenkezőleg azt kívánta, hogy még a pusztá házak is adózzanak, mert gyakran megtörténik, hogy a lakosok csak az adóbehajtás idejére távoznak belőlük s mihelyt az összeírás megtörtént, ismét visszaköltöznek. A rendek azonban ridegen ragaszkodtak első ajánlatukhoz s 1½ frtnál többet nem akartak megszavazni, másrészt azokat, kiknek 6 frtnyi vagyonuk sincs, ki akarták venni az adózásból, mert, mint mondták, olyan szegények, hogy inkább segíyezni, mint adóztatni kellene őket. De nem az adó, hanem egészen más kérdések, első sorban a jószágelkobzások s a nem-honfiaknak vagyis külföldieknek tett adományozások, továbbá a magyar kormányzat helyreállítása körül folyt a tulajdonképeni küzdelem s e miatt hízódott el a törvények megszövegezése. Végre azonban e kérdésekben is valami beteges egyezség létesült s az országgyűlés márczius utolsó hetében berekesztetett.

A 29 czikkből álló 1600-iki törvénykönyv III—XI. czikkei foglalkoznak az adóval s a vele kapcsolatos ügyekkel. A III. cikk ismétli azt, a mit a rendek felterjesztéseikben az ország rettenetes állapotáról mondtak. A háború, a török-tatár és császári hadak sanyargatása »az ország ezen megmaradt részei lakosságát — panaszolja a törvény — oly csekély számra

apasztotta és oly szegénységre juttatta, hogy az ország régi külseje már alig felismerhető és sokan koldulással kénytelenek kenyerőket keresni és életüket tengetni.« Mindazáltal a folyó évi háború czéljaira minden jobbágy- és zsellérház után, melyeket a sok égés, dúlás, járvány miatt vagy más okból, mert pusztán állanak, újra össze kell írni, 1 frtot szavaznak meg, melyet két részletben pünkösdkor és szent Jakab napján kell fizetni, még pedig a kamarák kezéhez. Az udvari kamara az első részletet korábbra, szent György napra kívánta volna, hogy a hadfogadást mielőbb meg lehessen kezdeni. De a rendek a köznép kereseti viszonyaira való tekintetből a későbbi határidőt iktatták törvénybe, ellenben a jobbágyadó kezelését az udvar kívánságához képest a gyűlölt kamarákra bízták. De megszavaztak a földesúr terhére is fél forintot. Ennek, valamint a taksások járulékának beszedését szintén a kamara közegeire bízták, csakhogy ezek, »az 50 drt, valamint a nemesek taksáját ne a kamarába adják, hogy e részben a nemesség előjogain sérelem ne essék.« Ez pénz a két dunai kerületben Joó Jánosnak, Felső-Magyarországon kálnói Bornemisza György rendi főszámvevőknek volt átadandó a vármegyei pécsettől ellátott összeírás egy példányával együtt, hogy annak idején számadást tehessenek. Az illetőknek a hadjárat idején a kamaráknál kellett tartózkodniok, s ott hűségesen vigyázniok, hogy a befolyó jövedelem kizárólag magyar katonák fogadására fordíttassék. A rendi ellenőrzés azonban nem tetszett Rudolf királynak. A záradékban hozzáte, hogy ezúttal szentesíti ugyan a törvényt, de »hogy az adónak ilyen megosztott beszedése ezutánra bármely időben szokásba jöjjön, avagy hogy erre a czikkre hivatkozni lehessen, azt nem akarja.« Mäskülönben az új törvény megújítja a legutóbbi éveknek a közteherviselésre vonatkozó törvényeit, sőt kiterjeszti az adókötelezettséget egy olyan rétegre, a bányászokra, kik bányát művelnek, melyet az előbbi törvényekben névszerint említeni elfeledtek. A többi törvények, melyek Szlavóniára, a négy kapcsolt vármegyére s a hódoltakra vonatkozó régi határozatokat megújítják, nagy súlyt helyeznek a pontos behajtásra és elszámolásra. Az V. cikk e kötelezettséget a rendi főszámvevőkre is kiterjeszti. A VI. cikk elrendeli, hogy az alispán s a szolgál-

bíró. Szlavóniában a bán az adó behajtásában a régi gyakorlat szerint, lelkiismeretesen járjanak el, s fizetést is kapjanak. Ha azonban hanyagok vagy a befolyó jövedelmet visszatartják, a királyi ügyigazgató bármikor a királyi helytartó elé idézheti, s a nálok levő összeg háromszorosában marasztaltathatja el őket, mely ítélet minden jogorvoslat kizárásával nyomban végrehajtandó. Az eddigi hátralékosokról, vagyis azokról, kik a múlt években adó- vagy katonaszállító-kötelességüknek nem tettek eleget, a VIII. cikk azt mondja, hogy velök szemben a király a fennálló törvények alapján járjon el, de rendkívülieg a helytartó vagy bármely bíró elé idézheti s kellő büntetéssel sújthatja őket. A XII. cikk a közpénzek kezelőire vonatkozik s elrendeli, hogy ha még el nem számoltak, tőlük, illetve örökösöiktől »kielégítő és alapos számadás« veendő, még pedig a kamarák útján, s a kik vizsgálatra meg nem jelennek vagy ott elmarasztaltatnak, azokat a király a fennálló törvények szerint büntesse.

Mínthogy ez évben a rendek ismét a kamarák kezébe szavazták meg az adót, a két pénzügyi főhatóság nyomban megindította az előkészítő műveleteket. A pozsonyi kamara április 17-én kelt s Bakich Pál pozsonymegyei rovóhoz intézett utasítása ¹⁾ szerint nem új összeírást kellett a rovónak végeznie, hanem csak a múlt évi helyesbíténié, illetve az összeírt jobbágy- és zsellérházak közül azokat kihagynia, melyek leégték vagy lakatlanok voltak, akár a török-tatár hadak, akár a pestis miatt, akár más elfogadható okból. Az utasítás kötelességévé teszi a rovónak, hogy nyomban szólítsa fel a fő- vagy alispánt megyegyűlés tartására. A gyűlésen olvassa föl a kamara rendeletét, hogy a helyesbítés haladéktalanul megéjtessék. Azután személyesen járjon be minden egyes helységet s félretéve gyűlölséget és kedvezést, ajándékot, jutalmat és félelmet, a helyszínen ne a bíró bevallása, hanem saját szemléje alapján eszközölje a kiigazítást. Ha valamelyik földesúr nem akarná jószágaira bebocsátani, nyomban jelentést tegyen róla a kamarának, másrészt a törvény értelmében az egytelkeseket, az új keresztényeket (anabaptisták), a zsidókat, a

¹⁾ Orsz. Lev. Liber Instructionum, VIII. kt.

papokat, a sóvágókat és a házatlan szénégetőket is vegye be az összeírásba.

Ez alapon országszerte megindult az adóköteles házak számának megállapítása, melynek eredményei a pozsonyi kamara ismételve említett 1604-iki összeállításában a felvidéki vármegyéből is közölvék. E szerint az egyes vármegyékben 1600-ban az adóköteles házak száma a következő volt:

1. Pozsony 7824; 2. Komárom 246; 3. Győr semmi; 4. Esztergom semmi; 5. Nyitra 12.140; 6. Bars 4411; 7. Hont 1152; 8. Nógrád 764; 9. Turóc 1607; 10. Árva 998; 11. Liptó 1742; 12. Zólyom 2254; 13. Trencsén 8063; 14. Mosony 1740; 15. Sopron 2903; 16. Veszprém semmi; 17. Vas 6196; 18. Zala, Kanizsa török kézbe jutása miatt semmi, s a következő években sem adózott; 19. Varasd, 20. Zágráb, 21. Kőrös együtt 21.430; 22. Somogy semmi; 23. Szepes 3229; 24. Sáros 5974; 25. Bereg 2997; 26. Zemplén 7901; 27. Ung 3563; 28. Szatmár 5505; 29. Szabolcs 888^{1/2}; 30. Ugocsa 991; 31. Abauj 3900; 32. Torna 917; 33. Gömör 2913; 34. Borsod; 35. Heves, Pest, Szolnok és Csongrád együtt, melyek területén 330 házat lehetett összeírni. A felsorolt vármegyék területén összeíratott tehát 1600-ban 119.907 ház, mely az 1598-ki (161.527) számhoz képest óriási hanyatlást jelez. De nem csekélyebb a hanyatlás 1599-hez képest azon vármegyék majdnem mindegyikénél, melyek e két évi eredménye összehasonlítható. A hosszú háború okozta rettentő pusztulás, melyet immár romboló döghalál, marhavész, a rossz termés okozta inség és hallatlan drágaság (a búza 8 frton, a rozs csaknem ugyanannyim kelt s 16 pénzen csak kis czipót lehetett kapni) ¹⁾ tükröződik vissza e szomorú számokban s tanuságot tesznek ama rettenetes helyzetről, melyben az akkori emberöltő élt s mely a következő években sem javult.

Annál meglepőbb az a buzgalom, melylyel a lakosság minden rétege, mert ez idő a köztelherviselés kora, kivált

¹⁾ Ezt ugyan Erdélyből jegyezte föl a krónikás (Mikó Erd. T. A. III. 38) s Magyarországon nem fajultak el annyira a viszonyok. De a magyar törvények s más kütfők a magyarországi inséget és drágaságot is említik.

azonban a legszegényebb, legtöbb sanyargatásnak kitett munkásnép, a jobbágyság teljesítette kötelezettségeit az állam iránt. Ellenben a földesurak legalább Felső-Magyarországban, mint alantabb látni fogjuk, kevésbé tartoztak a pontos adófizetők közé, ámbar végül kétségkívül ők is csak megfizették tartozásukat. Az egyes vármegyékből fennmaradt számanyokban sok korjellemző kínálkozik, melyre terem korlátolt volta mellett ki nem terjeszkedhetem ugyan, de egyet-mást mégis fölemlítek. Zólyomban külön részletes kimutatás¹⁾ készült a lelkészek és egytelkesek taksájáról. Lelkész találtatott összesen 27. A leggazdagabb lehetett köztük a Zólyom városi kórház főnöke, ki 10 frtos adóval rovatott meg. Utána következtek a breznóbányai, dubovai, zólyomi, korponai, libetbányai és lipesei lelkészek egyenként 5, három más lelkész egyenként 3, egy $1\frac{1}{2}$, 8 egyenként 1, 7 egyenként fél s 1 csak egy negyed forinttal, úgy, hogy a lelkészek adója 62 frt 25 drt tett. Egytelkest 20-at sorolnak fel névszerint. Közülök 5 egyenként 4, egy 3, a többi 2—2 frttal volt megróva.

A mi a befizetést illeti, arra a pozsonyi kamara alatti vármegyékről tájékozást ad a kamarának 1600-iki zárszámadása,²⁾ mely azonban hézagos, mert számos lapja hiányzik. E szerint folyó adóból a kamarának még az 1600-iki számadás lezárása előtt fizettek a következő vármegyék: Pozsony 4258; Nyitra 9573 $\frac{1}{4}$; Bars 4940 (ebből 850 régibb hátralék); Hont 773; Trencsén 5727.26 (ebből 61.16 régibb hátralék); Árva 887; Turóc 1475; Mosony 1353 $\frac{1}{2}$; Sopron 2488.11; Zala 2100.38; Somogy 123 $\frac{1}{2}$ (mind régi hátralék) összesen 33.669 frtot. Hogy azonban a hátralékok utóbb legnagyobb részt mind befolytak, kitűnik a későbbi nagy adóvizsgálat már idézett részletes adataiból. E számadásokban a legtöbb vármegye elő sem fordul, jeléül annak, hogy akkor már rendezték 1600. adótartozásukat. Az iratok részletes tájékozást a következő dunáninneni és dunántúli vármegyék fizetéséről adnak:

1. Turóczban 1607 adózó ház után ugyanannyi forint volt esedékes. Ehhez járult a földesurak részéről félforint =

¹⁾ Nemz. Múzeum Díca I. csomag.

²⁾ Nemz. M. Fol. Lat. 920 : XIII.

803 $\frac{1}{2}$ s a taksások részéről 393 frt. Az összes kirovás tehát 2803 $\frac{1}{2}$ frt, melyből 2793 $\frac{1}{2}$ frt számoltatott el. Ebből költségre kellett 145, hátralékban maradt 10 (eredetileg a hátralék 65 frt volt, de a számadás lezárása után még befolyt 55 frt) s így a tiszta eredmény 2744 $\frac{1}{2}$ frt.

2. Zaláról ez a sokkal később készült számadás is csak annyit mond, hogy tisztán 2620 frt 38 dr fizettetett be. Zala részletes számadásáról egyébiránt az 1601-iki adónál lesz szó.

3. Zágráb-Körösben a számadás a házak számát 11.957-re teszi, melyre a kirovás 8967 $\frac{3}{4}$ frt. További részlet azonban nincs, mert a vármegyék adóját a törvény a helyi honvédelem céljaira rendelte. Ugyanoda adózott Varasd is, melyben egykét más számadás¹⁾ szerint 6123 ház volt, mely féladót fizetvén, 3061 $\frac{1}{2}$ frttal tartozott. Ehhez járult 309 egytelkes à 15 (46 frt 35 dr) és 5 armalista à 25 dr ($1\frac{1}{4}$ frt) s az összes kirovás 3109 frt 10 drt tett. Ebből azonban utólag leírtak 28 elpusztult (a másik számadás szerint a rovó jószágain levő) és 441 olyan házat, mely köztisztviselőké volt, s így a netto adó csak 2874 frt 60 drt tett, melyből semmi sem folyt be. Csakhogy ez valószínűleg úgy értendő, hogy a kamaránál nem folyt be semmi, mert a törvény értelmében ez a pénz is a helyi katonai célokra fordított.

4. Mosonyban a királyi javakon 959 ház után ugyanannyi forintot, a nemesi javakon 781 ház után ugyanannyi forintot tett a kirovás. Ehhez járult a földesurak adója (a király ezt nem fizette) 390 $\frac{1}{2}$ frt. Így a kirovás a taksa nélkül, melyről nem adnak számot, 2130 $\frac{1}{2}$ frtot tett. Ebből elszámoltatott 1950 $\frac{1}{2}$ frt, a költség 225, a hátralék 190 frt s a tiszta eredmény 1733 $\frac{1}{2}$ frt.

5. Árvában 998 ház után ugyanannyi forint, a földesurak féladója 486 $\frac{1}{2}$ frt, a taksások járuléka 150 frt volt, s így az egész kirovás 1635 $\frac{1}{2}$ frt, mely teljesen elszámoltatott. A 86 frt költség levonásával az egész összeg befolyt s egy fillér sem maradt hátralékban.

6. Hontban 1152 ház után a jobbágyokra 1152, a földes-

¹⁾ Az egyik Nemz. M. Szlavóniára vonatkozó csomag. A pénzügyi iratok II. sorozatában. A másik Orsz. Lev. Lymbus II. 4.

urakra 576, a taksásokra $86\frac{1}{2}$ frt esett s az egész kirovás $1814\frac{1}{2}$ frtot tett, mely teljesen elszámoltatott. A 218 frt költség levonásával minden befolyt a kamáránál s hátralék nem maradt.

7. Liptóban 1742 ház után 1742 frt, a földesurakra 871, a taksásokra 425'96, összesen 3038 frt 96 dr. volt a kirovás, mely teljesen elszámoltatván a 130 frt költség levonásával a kamaránál tisztán befolyt 2908 frt 96 dr; hátralék itt nem maradt.

8. Zólyomból csak a jobbágyadózás eredményei ismeretesek. Az 2257 ház után járt ugyanannyi forint, mely 169 frt költség levonásával teljesen befolyt. Hátralék ott sem volt.

9. Nógrádban 764 ház után ugyanannyi forintot tett a kirovás. Ebből $17\frac{1}{2}$ frt utólag elengedettett s a behajtás 216 frt költséggel járt. Így az egész összeg elszámoltatott s a kamaránál tisztán befolyt $530\frac{1}{2}$ frt. Hogy a csekély összeg behajtása aránylag olyan szertelen sokba került, azt nem az adógépezet fogyatékosága, hanem a hódoltság viszonyok okozták. Nógrádban, Hontban s a török hatalomnak kitett többi vármegyékben az adóbehajtást csak rendkívüli eszközökkel, állandó katonai karhatalommal lehetett foganatosítani, mi nagyban fokozta a költséget, mely a töröktől távolabb eső vármegyékben aránylag elég mérsékelt volt.

A mi Felső-Magyarország 1600-iki adózását illeti, erről igen részletes és fölöttébb érdekes számadások ¹⁾ maradtak fenn, melyeket részben a kamara, részben a rendi főbiztosok készítettek. Bennök tiszta kép kínálkozik a nagy adóművelet minden mozzanatáról, az összeírástól kezdve a befolyó összeg hovatfordításáig. A szepesi kamara hatósága alá rendelt vármegyékben eredetileg 39.077 szabad és 2802 hódolt, összesen 41.879 adózó ház iratott össze, melyből azonban egy részt különböző címeken le kellett írni, úgy hogy tényleg adózott 37.738 szabad és 2472 hódolt ház. A szabadokat 1, a hódoltakat fél forinttal számítva, a kirovás a jobbágyásra 38.974 frtra ment. Ebből a rovók, alispánok díja s más költség kitett 1813 frtot, tisztán befolyt 35.280 frt 06 dr, hátralékban maradt

¹⁾ Orsz. levéltár. Pénzügyi Eml. II. csomag 70., 71. és 72. szám.

1880 frt 03 dr. A jobbágyok adózásához a földesurak félforintos adója járult, melyből a kirovás 19.487 frtot tett. Ez összegből tisztán befolyt 7451 frt 85 dr, hátralékban maradt 12.035 frt 14 dr. A kétféle adóban kiróttak tehát 58.461 frtot, melyből aránylag rövid időben az első 18 hónap alatt befolyt 42.731 frt 72 dr, hátralékban maradt 12.035 frt, míg a többi utólag leiratott vagy költségre ment. Itt feltűnhetik az, hogy míg a szegény jobbágyok nehéz adójukat csaknem teljesen befizették s hátralékuk a kirovásnak 5% -át sem teszi, a földesurak adójuknak több mint 70% -ával maradtak adósak. De utólag ők is törlesztették hátralékaik nagy részét. A következő évben a hátralékok már tetemesen lepadtak. Az országos biztosok 1601 aug. 13-án kelt számadása szerint a jobbágyadóból e napig befizetett: Szepesmegye 3139, Sárosmegye 5420'50, Zemplénmegye 8264'36, Beregmegye 2774, Ungmegye 3310'20, Szatmármegye 4540, Szabolcsmegye 590, Ugocsamegye 897, Abaujmegye 3951'7, Torna megye 857, Borsodmegye 667'52, Gömörmegye 2257, Heves- és Pest-Soltmegye 75, Máramarosmegye 700, összesen 37.442 frt 65 drt. Ekkor tehát a jobbágyadó hátraléka 1880 frt 03 drról 1531 frt 35 dr-ra csökkent. E számadás elkészítésekor a nemesek hátraléka már szintén jóval csökkent, mert kálnói Bornemisza György kimutatása szerint, ki a földesurak és a taksások adóját kezelte, befolyt kezeihez 7551 frt 67 dr, a rovók költsége volt 1268 frt 68 dr s így a 19.487 frt kirovásból törlesztetett 9252 frt 15 dr. Ekkor tehát az urak és jobbágyok adójából (kirovás 58.461 frt) már 46.262 frt 81 drt számoltak el. De a hátralék a nemesség részéről még mindig feltűnően nagy. Csakhogy utólag ez is nagyrészt befolyt, mert az említett számadások lezárása után az 1600-iki adóra még befizetett: Sáros 1194, Zemplén 357, Bereg 134, Ung 859'30, Szatmár 280, Szabolcs 238, Abauj 803'18, Torna 26'17, Borsod 80, Gömör 66, összesen 4037 frt 38 drt. Sőt kétségtelen, hogy utólag a hátralék majdnem teljesen törlesztetett, mert az 1612-iki nagy adóvizsgálat zárszámadásában az 1600-iki adóhátralékosok közt már csak a következő vármegyék szerepelnek: 1. Sáros 1609 $\frac{1}{2}$ frttal, melyről Komornik Pál rovó nem tudott elszámolni; 2. Zemplén 99 frttal, mely szintén a rovónál maradt; 3. Heves

122 $\frac{1}{2}$ frttal; 4. Szatmár 181 frt 46 dral; 5. Ugocsa 229 $\frac{1}{2}$ frttal; 6. Ung 864 frt 01 dral, mely a rovónál maradt. Ekkor tehát az 1600-iki 58.461 frtot tevő adókirovásból már csak 2105 frt 97 dr maradt hátralékban. Tényleg azonban az adókötelesek ezt is befizették s csak a rovó nem szolgáltatatta be. Hogy mért nem tette, arról az iratok nem adnak felvilágosítást. Mivel azonban a legtöbb helyen, főleg Sárosban és Ungban a rovó aránylag igen nagy összegeket nem számolt el, ez arra vall, hogy mulasztását valami tőle független kedvezőtlen esemény, mely a háborús viszonyokból folyhatott, okozta.

Az 1600. év folyamán az azon évi adóból a felvidéken csak 42.731 frt 92 dr folyt be, melyet a törvény szigorú rendelkezése szerint kizárólag magyar mezei hadak fogadására lehetett fordítani. A rendi főbiztosok lelkiismeretesen megtartották a törvényt s a fentebbi összeget magyar lovas és gyalog katonákra költötték. Pontos számadásuk szerint fizettek:

júliusban	...	913 lovasnak	6772	:	362 gyalognak	1223 frt 98 drt
augusztusban	...	944	>	6948	:	290 > 997 > 10 >
szeptemberben	...	943	>	6948 $\frac{1}{2}$	:	241 > 819 > — >
októberben	...	940	>	6931 $\frac{1}{2}$	:	161 > 549 > 25 >
novemberben	...	898	>	6663	:	161 > 549 > 25 >

összesen a lovasoknak 34.262 és a gyalogoknak 4138 frt 58 drt, együtt a két fegyvernemnek 38.401 frt 58 drt. Ezenkívül kellett zászlókra, kürtökre s más apró kiadásokra 422 frt 84 dr s így az összes katonai költségek 38.824 frt 42 dr-ra rúgtak. A főszámvevők el sem költötték tehát a kezekhez befolyó összeget, hanem 3907 frt 50 drt készpénzben a kamarának szolgáltatották át.

Azért foglalkoztam bővebben a kiadások ez ismertetésével, mert a császári és a magyar pénzügyi főhatóságok, sőt néha maguk a rendek azt a vádat szokták a rendi főszámvevők ellen emelni, hogy nem tesznek pontos számadást, sőt a befolyó adó kisebb-nagyobb részét megtartják s elvonják kitérő czéljától. Ez a vád általában alaptalan, de különösen az az 1600-iki adó felvidéki főszámvevőire nézve. Ők aránylag rövid időben bemutatták részletes számadásukat, mely bizonyossá teszi, hogy a legnagyobb lelkiismeretességgel

jártak el tisztökben s pontosan kifizették minden egyes katonának zsoldját. Ez ama korban igen nevezetes, mert ritka eset, már pedig azoknak a rettenetes pusztításoknak, melyekkel akkor a katonák a köznépet sujtották, az volt egyik főokuk, hogy havi pénzüket rendetlenül vagy éppen nem kapták meg. Ilyesmi 1600-ban a felvidéken nem történt s a rendi főbiztosok megtették azt, a mit a császári fizető mesterek sohasem tettek, pontosan fizették felfogadott katonáikat. Egyébiránt az 1600-iki adóról még tömértelen megyei számadás maradt fenn, melyek tömegéből még csak egyet, Máramaros vármegyéét akarom ismertetni, melynek házszáma a fentebbi országos kimutatásban nem szerepel. Máramaros a XVI. században évtizedeken át — mint a partium egy része — erdélyi uralom alatt állt. Mikor azonban Erdély visszakerült Rudolf király uralma alá, a partium 4 vármegyéje, Máramaros, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok ismét Magyarországhoz csatoltatott s a többi magyar vármegyék módjára adózott. Csakhogy a törvény e vármegyéket közvetlenül Várad vára költségeinek fedezésére rendelte s így rendesen nem szerepelnek a többi vármegyékről készült kamarai kimutatásokban. Máramaros 1600-iki adója azonban megvan a szepesi kamara adószámadásában. Összeiratott akkor 1007 jobbágy- és zsellérlház ugyanannyi frttal; ehhez járult a földesurak félforintos adója 503 $\frac{1}{2}$ frttal, a nemesek taksája 398 frt 44 dral s így az összes kirovás 1908 frt 99 drt tett, melyből azonban csak 700 frtos befizetés szerepel az ez évi számadásokban, ámbár valószínű, hogy az összeg legnagyobb része utólag befizettetett.

Az 1601-iki adó.

Rudolf király még a megpróbáltatásokban gazdag 1600. esztendő befejezte előtt, decz. 8-án kelt leiratában a következő január 25-re Pozsonyba hívta össze az országgyűlést s vezetését megint Mátyás főherczegre bízta, még pedig teljhatalommal. Tanácsosai előre láthatták, hogy a gyűlés szilaj viharok színhelye lesz s ez okból az udvar az alsó tábla egész szervezetén változtatni akart, illetve olyan elemeket is meghívott oda, kik az

évtizedes gyakorlat alapján ott már nem szoktak megjelenni. Az országgyűlés rendes tényezői mellett meghívót küldött a személyes megjelenésre egy csomó vagyonosabb köznemesnek, kik »valamint jószágaik, akképen ítélőképesség és bölcsesség« tekintetében kiváltak, sőt Horvát-Szlavonországból meghívta mindazokat a nemeseket, kik »katholikusok és sohasem szakadtak el Ausztriától« vagy a mint utólag kijavították: a királyi felségtől. Ilyenek azonban nem nagyon sokan lehettek, mert csak négyen jelentek meg. Csakhogy a gyűlés megnyitása hetekig elhúzódott, mert Mátyás főherceg csak márcz. 8-án érkezett Pozsonyba, hol hamar tapasztalni kellett a rendek kedvezőtlen hangulatát. A királyhoz márcz. 9-én intézett levelében a szokott-nál jóval erélyesebben hangsúlyozta tehát, hogy a szavak, az üres ígéretek ideje lejárt s hogy komolyan orvosolni kell a sérelmeket, mert ha az országgyűlés eredmény nélkül oszlanék el, mindenki a maga módja szerint gondoskodnék önmagáról. Ebből pedig nagy baj származhat, annál inkább, mert a török igyekszik magához csábítani a magyarokat. Zrínyi, Nádasdy és Batthyány grófokkal a kísérlet nem sikerült ugyan, de annál könnyebben vezethet eredményre másoknál, a »gonosz« embereknél, kik elegenden vannak. Utal V. Károly és I. Ferdinánd korára, kiktől sokkal inkább félhettek a magyarok s az idők is kevésbé voltak veszélyesek a mostaniaknál s mégis lesték az alkalmat s minden eszközzel el akartak szakadni az uralkodó családtól (von unserm Haus Osterreich). Ma elkeseredősöket nem is vehetni tőlök rossz néven, mert végveszedelembé jutottak s ellenségtől és jó baráttól egyaránt a legszélsőbbet kell eltérniök. Mindazáltal, ma még le lehet a kedélyeket csillapítani, miért is a főherceg a legsürgősebben kérte a királyt, tegyen meg ez irányban minden tőle telhetőt.

Ezt a levelet a főherceg a királyi előterjesztések bemutatása után írta, melyekben csakugyan alig volt valami, a mi a közfelháborodást, a viharzó szenvedélyeket megnyugtatta volna. Hogyan készültek ez előterjesztések, arról az országgyűlési iratok, melyekből igen kevés ismeretes, felvilágosítást nem nyújtanak. De a főherceg kétségkívül ezúttal is előzetesen kikérte azon hatóságok véleményét, melyeket más alkalommal igénybe szokott venni s bizonyos, hogy jelentésüket Prágába

küldötte a saját javaslataival egyetemben. Mindez iratok azonban eddig ismeretlenek. Maguk a királyi előterjesztések elismerik ugyan az ország rettenetes állapotát, a háború szörnyű pusztításait, a marhavész rombolásait, a rossz termések okozta inséget, a gabonában való hiányt, valamint a pestis dúlásából származó romlást s más csapásokat, melyek a nép erejét és szolgáltató képességét fölöttebb megfogyasztották. Mindazáltal a háború folytatásának szükségét hangoztatva azt kívánják, hogy az ország a folyó 1601-iki évre minden jobbágy-és zsellérház után, melyek újra összeirandók, 1½ frt adót ajánljon, melynek első fele szent György, másik fele Keresztelő Szent János napján fizetendő akképen, hogy a módosabb jobbágy kisegítse a szegényebbet, miközben a király utal egyes országrészekre, melyek a lengyel határhoz közelebb esvén, eddig az ellenségtől s a külföldi zsoldosoktól kevesebbet szenvedtek s így teherbírásuk is nagyobb. Az adó a mult évek törvényei alapján hajtandó be s így kivétel nélkül minden földesúr jobbágyára kiterjesztendő, míg Szlavóniában minden ház 125 drt fizessen. Minthogy pedig a hadjárat eredményére főfontosságú, hogy az adó idejében befolyjon, a király egy nevezetes újítást hoz javaslatba. Olyan törvény hozatalát kívánja, mely szerint az adó pontos befizetéséről a földesúr a saját jószágain maga gondoskodjék s a ki ezt nem teszi, annak javai a hátralék összegéhez képest elkoboztassanak, még pedig a kamara vagy a rovó egyszerű felszólítására minden jogorvoslat kizárásával. Minthogy számos földesúr a rovót az összeírás eszközlésére be sem bocsátja jószágaira, az ilyenekre, valamint az alispánokra és szolgabírókra, kik az adóbehajtásban hanyagok vagy a befolyt pénzt megtartják, a mult évi törvények megújítandók. Hogy az adóról számadást lehessen tenni, a rovó köteles a porták vagy házak összeírásának a vármegye pecsétjével hitelesített példányát haladéktalanul a kamarának megküldeni. Az adó kizárólag a magyar mezei hadsereg (campestris exercitus hungarici) fogadására, összeírására és fizetésére fordítandó. Magukat a földesurakat a király az idénre meg akarja kimélni a szokásos félforintos adótól s helyette ingyen és a véghelyekre való szállítás kötelezettsége mellett gabonatermésök huszadrészét, másfelől jól felszerelt lova-

sok kiállítását kéri tőlök és pedig nem megállapított számban, hanem tehetségökhöz képest. Ama múlt évi törvény megújítását is sürgeti a király, mely szerint a pénzkezelés körüli régebb hátralékos tisztviselők a két kamara előtt számadást tegyenek. Végül minden ház után 20 drt s 3 napi ingyen munkát, ágyuk szállítására megyénként 10—10 megfelelő iga kiállítását kívánja.

Egészben a királyi előterjesztések adóügyi kívánságai az eddigi törvények keretében mozognak egyetlen egy pont kivételével, mely azonban alapvető, elvi jelentőségű. Számos német tartományban ugyanis szokásban volt, hogy az adót a rendek nemcsak megszavazták, hanem szavatoltak azért is, hogy a megszavazott összeg tényleg be fog folyni. Így azután a kincstár a jobbágyok által be nem fizetett adót magukon az egyes földesurakon vehette meg. Ez a külföldi szokás Magyarországra sohasem hatolt be s még akkor sem dővött, mikor a behajtást az adógépezet kezdetlegessége mellett saját jószágain a földesúr eszközölte. Rudolf király a kincstárra nagyon előnyös ezen elvet most nálunk is érvényre akarta emelni, még pedig azzal kiegészítve, hogy a földesúr nemcsak felelős legyen jobbágyainak adójáért, hanem a hátralék fejében a kamara rövid úton, a rendes pör mellőzésével zár alá vehesse jószágait. Ha talán lett volna a rendekben hajlandóság az elvnek törvénybe iktatására, az, hogy a kamarák jószág-elkobzó joga ekképen kiterjesztessék, mindenesetre visszariaszthatta őket az újítástól. Évek óta háborogtak, küzdöttek a kamarák azon visszaélései ellen, melyeket a háramlás és elkobzás terén elkövettek s melyek a befolyt évben sem szüneteltek. A kamarák az e czímen indított fiscalis pöröket a kincstárra oly jövedelmeknek tekintették, hogy az udvari kamara kereken kimondotta, hogy nem szabad a rendek idevonatkozó kívánságait teljesíteni, mert a királynak több haszna van e foglalásokból, mint az országgyűlésileg megajánlott évi adóból. E felfogásnak megfelelően a királyi előterjesztések a törvénytelen jószágelkobzások terén semmi jóval sem biztatták a rendeket, kik pedig ezúttal is megújították panaszukat s annál kevésbbé voltak hajlandók a kamarák jogkörét épen a jószágfoglalások körül kibővíteni.

Pedig most is kivált a sérelmek, a fiscalis pörök, valamint a német zsoldosok rablásai foglalkoztatták leginkább az országgyűlést, sőt megtörtént az a hallatlan eset, hogy épen az alsó tábla kinevezett elnöke, Joó János királyi személynök állt az ellenzék élére s a legkiméletlenebbül bírálta az udvar eljárását. Csak nagy sokára, midőn a haragvó szenvedélyek lecsillapultak, tértek át a rendek az adókérdésre; hajlandóknak mutatkoztak a jobbágyok terhére l, a nemesség részéről fél frt adót megajánlani a kért gabonaszállítás és katonaaállítás helyett. De arra, hogy a földesúr szavatoljon jobbágya adójáért s hogy a kamaráknak joguk legyen a parasztok hátralékaiért az ő jószágát lefoglalni, egyetlen szót sem vesztegettek válaszukban, hanem hallgatólágg mellőzték.¹⁾ Ellenben közmunka fejében a pénzadó helyett ismét csak 6 napi ingyenmunkát ajánlottak. Mátyás főherczeg kész volt általánosságban beletnyugodni a rendek ajánlatába, sőt belátta, hogy az a kívánság, hogy a földesurak ingyen adják és szállítsák a véghelyekre termésök egy huszadrészét, merőben teljesíthetetlen. E helyett azt sürgette tehát, hogy ingyenes segélyképen felerészben a jobbágyok, felerészben a földesurak minden porta után 2 köből (cubuli, a németben Metzen) jó lisztet s 2 köből zabot vagy árpát adjanak. A rendek ezt is megtagadták s az új törvénykönyv adóügyi czikkelyeit a maguk óhajai értelmében szerkesztették meg, mire még márczius végén szétoszlottak.

A 36 czikkből álló s ápril 15-én szentesített 1601-iki törvénykönyv II—VII. cikkei vonatkoznak szorosán az adóra s hovaforditására, valamint elszámolására. A II. cikk a folyó évi hadjáratra minden jobbágy és szellérház után »a házaknak kellő s a bevett szokás szerint az alispánok s más megyei emberek s a király rovójának közreműködésével a megye gyűlésén történő kiigazítása s a szegényeknek szokásos számbavétele mellett« 1½ frtot szavaz meg és pedig 1 frtot a jobbágyok, fél forintot a földesurak erszényéből. Az adó két részletben, Szent György és Ker. Szent János napján fizetendő a rovó kezéhez, ki meg a kamarához juttatja. Ez alkalommal

¹⁾ Mint Mátyás főherczeg a királynak április 6-án írja: Die Ständ über diesen Artikel quo silentio praeteriit. M. Orsz. Eml. IX. 536.

a törvény szükségesnek tartja külön kiemelni, hogy a jelen adózás sohasem szolgálhat a nemesi előjog sérelmére. Más-különbén az adózás a legutóbbi évek törvényei értelmében kiterjesztetik mindenkire, még a szepesi városokra is, a leégett és teljesen elpusztult falvak és telkek kivételével, melyek szokás szerint mentesek maradnak. A IV. czikk szerint a jövedelem csupán magyar s nem idegen kapitányok alá rendelt, hanem a magyar főkapitányok vezetése alatt működő magyar zsoldosok tartására fordítandó s e célra kell ez évben a kamara által beszédett királyi városok taksáját is felhasználni. Az adócsonkítás s más család megakadályozására a VI. czikk megújítja a régi törvényeket, míg a VII. czikk kötelezi mindazokat, kik a mult években adópénzt kezeltek, hogy a rendek által kerületenkint kiküldött 4 főbiztos előtt, kikhez a király is rendelhet egy bizalmi férfit még a jelen országgyűlés folyamán pontos számadást tegyenek s a nálók lévő hátrálékokat befizessék. A többi czikkek biztosítják a hódoltatnak és Szlavoniának a féladó kedvezményét, s intézkednek, hogy a 4 kapcsolt vármegye adója az illető országrész védelmére fordítandó. Ez adótörvényekhez járul még a XV. czikk, mely megújítja azt a törvényt, hogy a régebbi idők adószedőitől, illetve örökösöiktől a kamara hajtsa be a hátrálékokat s az illetők, ha az idézésre nem jelennek meg vagy elmarasztaltatnak, a tartozás háromszorosával fenyítettessenek, sőt a fizetni vonakodók mindaddig személyesen fogva tartassanak, míg tartozásukat nem törlesztik. A XVIII. czikk kötelezi Vas vármegyét, hogy mivel tavaly semmit sem fizetett, e hátrálékot az idén egyenlítse ki, ellenben Zalára a XIX. czikk kimondja, hogy mivel Kanizsa elveszte után teljesen elpusztult, e körülményt az ideai adózásnál számba vegyék. A XXI. czikk megújítja a mult évi közmunkatörvényt.

A két kamara azonnal megkezdte az adóbehajtás előkészítését, kinevezte a rovókat, megküldte nekik utasítását,¹⁾ mely azonban semmi új részletet nem tartalmaz s abban ormol, hogy mindenki az újonnan alkotott adótörvényekhez

¹⁾ Bakith Pál nyitrai rovó 1601-iki utasítása Orsz. Lev. Liber Instr. XI.

tartsa magát. A házak összeírása az egyes vármegyék területén a következő eredménnyel járt:

1. Pozsony 6718; 2. Komárom 246; 3. Győr semmi; 4. Esztergom semmi;¹⁾ 5. Nyitra 12207; 6. Bars 3387; 7. Hont 888; 8. Nógrád 605; 9. Turóc 1399; 10. Árva 738; 11. Liptó 1583; 12. Zólyom 1996; 13. Trencsén 6642; 14. Mosony 1629; 15. Sopron 2205; 16. Veszprém semmi; 17. Vas 6146; 18. Zala semmi;²⁾ 19. Varasd, 20. Zágráb, 21. Körös együtt 11907; 22. Somogy semmi; 23. Szepes 2680; 24. Sáros 3815; 25. Bereg 1906; 26. Zemplén 5870; 27. Ung 2056; 28. Szatmár 3923^{1/2}; 29. Szabolcs 663; 30. Ugocsa 579; 31. Abauj 3325; 32. Torna 685; 33. Gömör 2173; 34. Borsod 470; 35. Heves, Pest, Szolnok és Csongrád megyék együtt 209. Összeíratott tehát az ország ugyanazon területén, hol még 1598-ban 161.527 adózó ház akadt, 85.961 ház vagyis nem is 54%-a a három év előtti számnak. Ennek megfelelő volt természetesen a pénzügyi eredmény, mert a háború borzalmas rombolásai, valamint az elemi csapások, a pestis, a marhavész, az inség következtében még a végpusztulásra nem jutott jobbágyok is csak kétségbeesett erőfeszítéssel s némi késedelemmel birtok tartozásuknak eleget tenni, ámbár a fakó, poros régi számadásokban szembetűnően megnyilatkozik ama tény, hogy minden lehető elkövettek kötelezettségük teljesítése terén. Még a legnehézebben fizetett a nagybirtok. De kétségkívül az sem maradt adós, csakhogy tartozását maga a nagybirtokos, rendesen előkelő katona, közvetlenül fizette el honvédelmi szükségleteire s csak később nyújtotta be idevonatkozó számadásait. Így történhetett ez 1600-ban és 1601-ben Vas megyében, hol a két évi rovói számadás lezárta után Nádasdy Ferencz birtokain 780, a Zrínyi-javakon 1326, Batthány Ferencz jószágain 2022 frt szerepel hátrálékul. A megyében az említett két évre a kirovás 19.022 frt 18 drt tett.³⁾ Ebből (mindkét évre) Chemethy Mihály rovó kapott fizetésül 360, 4 főszolgabíró 64, ugyanannyi alszolgabíró 24,

¹⁾ Egy más összeírás szerint 1600-ban teljesen elpusztult.

²⁾ Kanizsa elveszte, 1600 óta nem adózott.

³⁾ A két évre szóló számadás Adatok Zalamegye tört. V. kt.

2 alispán 48, 1 jegyző 8 frtot; uti költségre elment 15, más költségre 5 frt. A kamaránál befizettetett 13367 frt, a rovónál maradt 926 frt 18 dr s ezenkívül hátraléku szerepel a jelzett három főúr jószágain 4128 frt.

Sokkal kielégítőbb az eredmény más vármegyéknél, melyekkel a pozsonyi kamara a nagy adóvizsgálatok alkalmával, mikor a hátralék már majdnem törlesztve voltak, utólag számolt le. Az idevonatkozó 1601-iki iratokban a következő vármegyék számadásai találhatók:

1. Hontban a kirovás 771 szabad és 117 hódolt ház után tett 1302 $\frac{1}{4}$ frtot, melyből 1278 $\frac{1}{2}$ frt elszámoltatott. A költség kitett 198, a hátralék 24 frtot s így tisztán befolyt 1080 frt.

2. Líptóban 1583 ház után ugyanannyi frt volt esedékes; ehhez járult a földesurak részéről 791, a nemesek és papok taksája 449'68, úgy hogy a kirovás 2824 frt 18 drt tett. Ebből az egész elszámoltatott. Költségre kellett 140, elengedettett 37'50, tisztán befolyt 2656 frt 68 dr. Hátralék nem maradt.

3. Árvában 1422 $\frac{1}{2}$ frtra ment a kirovás, melyből 1313 frt 90 dr számoltatott el. A költség 107'58, hátralék 108'60, míg a többi befolyt.

4. Mosonyban a királyi javakon lévő 918 ház után ugyanannyi frtot, a nemesi javakon lévő 711 ház után a földesurak járulékaival 1066 $\frac{1}{2}$, összesen 1984 $\frac{1}{2}$ frtot tett a kirovás. Ebből 1717'60 került elszámolásra, mert 266'89 egészen elengedettett, 129 frt meg hátralékban maradt. Az elszámolás általában hézagos.

5. Esztergom megyéről a számadás megjegyzi, hogy 1600-ban a vármegye elpusztult s nem fizet adót, ellenben

6. Zaláról fölhozza, hogy semmiféle számadást sem juttatott a kamarához, mert egy más számadás szerint, mióta Kanizsát a török megvívta, a vármegye török uralom alatt áll.

7. Turóczban 1399 ház után a jobbágyok és földesurak járuléka 2098 $\frac{1}{2}$, a nemesek, molnárok, papok taksája 352 frtot s az egész kirovás 2450 $\frac{1}{2}$ frtot tett. Ebből elszámoltatott 2433 $\frac{1}{4}$ frt, míg 17 $\frac{1}{4}$ frt hátralékban maradt. Költségre kellett 167, tisztán befolyt 2266 $\frac{1}{4}$ frt.

8. Zágráb, Kőrös, Varasd vármegyékben olyan szörnyű pusztítást okozott a pestis, hogy csillapultával egy másik számadás szerint¹⁾ egész új összeírást kellett eszközölni. Ekkor a 3 vármegyében már csak 12.220 ház találtatott, de ebből is 331 adómentes volt s a maradékra 11.456'20 adó rovatott. Ez összeghez járult 368 egytelkes taksája 518 frt s így az összes kirovás 11.974 frt 20 drt tett, mely teljesen elszámoltatott. Elengedettett 380, költségre kellett 350'20, míg a többi mind befizettetett, nem ugyan a pozsonyi kamara, hanem a helyi hatóság kezeihez.

Töméntelen más vármegyei rovószámadás is maradt fenn, mely a taksáról és befizetéséről ad felvilágosítást. Így például Trencsénben²⁾ 111 egytelkes 94, a papok 72, a molnárok 40 $\frac{1}{4}$, az armalisták 14 $\frac{1}{2}$, összesen 209 frt 69 dénárral járultak az adózáshoz. De szertelenül hosszúra nyúlnék tanulmányom, ha a részleteket bővebben felölelném. Csak azt akarom hangsúlyozni, hogy az adatok kétségtelenné teszik, hogy a dunáninneni, dunán- és drávántúli vármegyék, a hol csak rendkívüli körülmények nem merültek föl, a nehéz viszonyok közt is hűségesen, néhol az utolsó fillérig befizették 1601-iki adójukat.

Ép oly kielégítő volt az 1601-iki adózás eredménye, a szepesi kamara alá tartozó felső-magyarországi vármegyékben, melyek ez évi adózásáról ismét több részletes számadás³⁾ maradt fenn. Az egyik, mely legkorábban készült, 31.399 frt 16 drra teszi a tisztán befolyt évi adót. De egy későbbi kimutatás még nagyobb összeget számol el. E szerint az egyes vármegyék adószolgálatára 1601-ben a következő volt: fizetett Szepes 4093, Turócz 5606'20, Zemplén 9382'57, Bereg 2797, Ung 3566'13, Szatmár 4809'96, Szabolcs 827, Ugocsa 797'25, Abauj 4757'74, Torna 900, Borsod 493'40, Gömör 1961'75, Heves-, Pest-, Solt 82, Máramaros 849 frt, melyből gyalog- és lovaskatonák tartására 31240 frtot költöttek el. Utólag azonban csaknem az egész kirovás törlesztetett, mert az 1612-iki

¹⁾ Nemz. M. Szlavóniára vonatkozó igen becses adóügyi csomag a pénzügyi iratok közt.

²⁾ Orsz. Lev. Dica 45. kt.

³⁾ Orsz. Lev. Pénzügyi Eml. II. es.

nagy adóvizsgálat irataiban 1601-iki adóhátralékkal csupán két vármegye és pedig Heves $39\frac{3}{4}$, és Szatmár 297 frt 77 drral szerepel. Minthogy Máramaros ez évről sem fordul elő a házak fentközölt összeírásában, a rovó számadásából itt adom a megyére vonatkozó főbb adatokat. Összeíratott az előző év 1007 házával szemben már csak 874 ház, melynek jobbágyi és földesuri adója 1311 frtot tett. Ehhez járult a nemesek taksája czimén $335\frac{1}{2}$ frt, úgy hogy az egész kirovás $1646\frac{1}{2}$ frtra ment. Ungban ¹⁾ az egytelkesek és armalisták ez évben nem adóztak s csak a lelkészek szerepelnek 20, a szabadosok 69 frttal a taksások sorában.

Az 1601. évi IV. t.-cz. azt a teljesen szokatlan intézkedést tartalmazza, hogy »a szabad városok taksáját is, melyet bevett szokás szerint a kamara hajtson be, a mostani hadi szükségletekre fordítandó«. Eleget tett-e a törvény e kivételes intézkedésének a kamara, az az egykorú számadásokból nem tűnik ki. Ellenben bizonyos, hogy a taksát a szabad királyi városokra ez évben is kivetette s meg is vette rajtok, mert erről töméntelen adat tesz tanuságot. Minthogy pedig a törvény ezt a városi adót ez évben az országos közadózás czéljaira rendelte, nem érdek nélkül való megtudni, milyen összeggel gyarapodott a katonai szükséglet a városok részéről, ha ugyan a kamara az ő taksájukat szintén hadfogatásra fordította. A pozsonyi kamara hatósága alatti városok taksaszolgáltatát maga a kamara állította össze.²⁾ E szerint ki volt vetve 1601-ben taksá; 1. Pozsony városára 3500, 2. Nagyszombatra 2500, 3. Sopronra 3000, 4. Trencsénre 400, 5. Szokolczára 200, 6. Modorra 600, 7. Zágrábra 200, 8. Kőrösre 200 (egy más kimutatás szerint 300), 9. Varasdra 300, 10. Kapronczára 300, 11. a hét bányaváros ez évben nem taksát fizetett, hanem helyette 200 gyalog zsoldost tartott. Arról szintén van külön adat, hogy a kirótt 1601-iki taksát a városok meg is fizették.³⁾ A nagy adóvizsgálatban 1601-ből

¹⁾ Orsz. Lev. Dica 36 kt.

²⁾ Abban a füzetben, melyből a házak évenkénti összeírását vettem. Nemz. M. Folio Latin.

³⁾ A városi taksahátralékok ügyében is folyt később igen kimerítő vizsgálat, melynek eredményeiről számos kimutatás maradt fenn részint

a nagyobb városok egyáltalán nem szerepelnek hátralékkal. Trencsénnek a király elengedte ugyan a kirovás egy harmadát s a szlapon városok közt Zágráb is szerepel némi, Kaproncza meg nagyobb hátralékkal, sőt Kőrös semmit sem fizetett, de azért a taksá czimén csupán a pozsonyi kamara területén lévő városokból befolyó jövedelem valami 10.000 frtot tett. Ehhez járultak a felső-magyarországi városok, melyek ez évi fizetéseiről azonban a részletes adatok még nem kerültek elő.

Az 1602-iki adó.

Rudolf király ugyanazon okokból, mint az előző években, még decz. 24-én a következő év február 22-ére Pozsonyba hívta össze az országgyűlést, melynek vezetését megint Mátyás főherczegre bízta. A főherczeg a szokásos módon tette meg előkészületeit; felkérte a különböző főhatóságok véleményét, a magyar tanácsosokat Bécsbe idézte s ezek decz. 17-iki jelentésekben, mely az előkészületek munkálataiból egyedül maradt ránk, ismét utaltak az ország szomerű állapotára s kiemelték, hogy súlyosabb áldozatokat a néptől ez idő szerint kívánni nem lehet, mert a lefolyt évek rossz termései, az ember- és marhavész, és a háború inségbe, végső elszegényedésbe sodorták. De mivel a hadviselésre mégis csak pénz kell, azt ajánlják, hogy a király ismét a mult évi adót s a tavalyi más közterhet kérje a házak és nem a porták alapján, hogy továbbá mindazokra, kik az adójövedelmet be nem szolgáltatják, a mult évi törvények megújíttassanak.

A február 16-iki keletű királyi előterjesztések azonban nem a magyar tanácsosok javaslatán épültek föl s nem pénz-, hanem véradó alakjában akarták az ország áldozatkészségét igénybe venni. Elismerik ugyan a nép teljes kimerültségét. De hogy a külföldi államokat annál nagyobb segély nyújtására lehessen buzdítani, másrészt a hadsereg annál korábban és

1613-ból, részint 1624-ből. Orsz. Lev. Copula annorum gyűjtemény 1613—4 és 1624—5 évi köteteiben.

tekintélyesebb számban kezdhesse meg működését, az 1602-iki hadjáratra 4000 jól felszerelt gyalog és 6000 lovas állítását, illetve a hét havi eltartásához kellő összegről való gondoskodást, a mint czélszerűbbnek látszik, akár porták, akár házak szerint, továbbá 6 napi ingyenmunkát, melyet a végbelyektől távol eső vármegyék naponként 16 drral váltssanak meg, portánként 2 köböl zabot és 2 nagyszombati mérő gabonát s bizonyos központokba való ingyen beszállítását, valamint az előző évek egész adótörvényhozásának megújítását kérik a rendektől. Ezek lassan és rosszkedvűen, száz magán- és közsérelemtől elkésértve gyülekeztek Pozsonyba s első sorban saját bajaikkal foglalkoztak: elpanaszolták a császári zsoldoshad leírhatatlan kegyetlenségét, a fosztogatást, nőknök elkövetett erőszakot, a templomok és sírok kirablását. Egy más alkalommal meg előadták, hogy a német kapitányok a legönkényesebb módon befolyásolják a közigazgatást és igazságszolgáltatást s teljesen kizököntették törvényes menetéből. Akármilyen parancsot küldenek az alispánhoz, erőszakkal vagy halállal fenyegetik, mihelyt nyomban nem teljesíti, pedig sokszor az alispán a legjobb akarattal sem tehet azonnal eleget a rendeletnek, mert a törvény szerint a vármegye határozatához van kötve, s előbb megyegyűlést kell tartania. Igazán kétségbeejtő képet festettek a rendek arról a zűrzavaros állapotról, melybe a német kapitányok az igazságszolgáltatást sodorták. Felső-Magyarországban önkényesen vagy a kamara útján belenyúlnak a törvénykezésbe s katonai karhatalommal kényszerítik a feleket a bíróság előtti megjelenésre. Így »valóságos katonai káptalanok«-ká (militaria capitula) váltak, az ítéletek végrehajtása terén mondják a rendek, arra a vezető szerepre czélozva, melyet eddig az egyházi káptalanok, a törvényszerű hiteles helyek az akkori igazságszolgáltatásban játszottak s melyet most a német zsoldosok tisztikara ragadott magához. Mátyás főherczeg sem zárkózott el a panaszok jogosultsága elől, ámbár az alispánokra nézve megjegyezte, hogy nem helyesli ugyan a katonatisztek részéről az erőszakot vagy fenyegetést, de néha oly sürgős rendelkezésekről van szó, melyek végrehajtásával egy perczig sem szabad késni; azokat tehát haladéktalanul, a megye megkérdezése nélkül is végre kell

az alispánnak hajtani. A mi a katonatisztek beavatkozását az igazságügybe illeti, akár a kamara útján, akár a nélkül, erre nézve a főherczeg kijelentette, hogy minden egyes esetben kész az illetőt megbüntetni. Csakhogy jelentsék föl neki névszerint azt, a ki a törvényt megsérti, még pedig jelentsék fel idejében, nem pedig az országgyűlés folyamán.

Eleinte a rendek kijelentették, hogy ha a király a sérelmek orvoslása tekintetében annyiszor tett ígérését most sem váltja be, alig lesznek képesek a honvédelemre akármilyen pénz- vagy emberáldozatot hozni. Így aztán csak márcz. dereka táján került a sor az adóügy tárgyalására s noha Mátyás főherczeg ép nem nyugtatta meg, hanem üres vádaskodásaival még inkább elkésértette őket, márcz. 23-án benyújtott válaszukban hajlandók voltak a király kívánságait legalább a szomorú viszonyoknak megfelelő korlátoltabb mértékben teljesíteni s a Drávántúl nélkül 2000 gyalogost s ugyanannyi lovast, illetve hat havi eltartásukra házankint 1½ frt adót a jobbágyok terhére, ezenkívül fél frtot a személyes fölkelés váltságául a földesurak zsebéből megszavazni. Az adó elfizetését a három kerület mindegyikében egy rendi főszámvevőre akarták bízni. Az adókötelezettség és a hátralékok tárgyában készek voltak az eddigi törvényeket megújítani, sőt azzal kiegészíteni, hogy az a földesúr, a ki az adóbehajtást akadályozza, az illető összeg kétszeresében marasztaltassék el, melyet a fő- vagy alispán a megye erejével s ha ez nem elég, a kerületi főkapitány karhatalommal vegyen meg rajta. Ellenben a nagy inség miatt megtagadták a gabonaalót, mert nincs kamra, csűr, magtár, verem vagy bármilyen titkos hely, melyet a katonaság meg nem dézmált, ki nem ürített volna. Az igát illetőleg panaszkodva kérték a királyt, kimélje a köznépet, melynek már a földműveléshez sincs elég marhája s melylyel tavaly is úgy bántak, hogy a távolabbi vármegyékben kiállított igából egy sem került vissza tulajdonosához, mert a legtöbbet Erdélybe rendelték, hol nyomtalanul elveszett s nincs senki, a kin akár csak keresni lehetne. A 6 napi ingyenmunkát azonban nem ellenezték, de kikötötték, hogy az érdekelt várkapitányok csak ennyi időre s ne, mint tavaly történt, heteken át használják. A viszonyok megvilágítására említik, hogy az esztergomi,

szendrői, kállai, tokaji és komáromi kapitányok kényök-kedvök szerint szokták a szegénységet közmunkára összehajtani s egy hónapnál tovább is ott tartják, veréssel zaklatják, éhségnek, nyomornak teszik ki őket.

Mátyás főherczeg szintén belátta, hogy a királyi előterjesztésekben kívánt haderő kiállítására jelen szálnalmas helyzetben az ország teljességgel képtelen s csak azt kívánta, hogy ne mint a rendek ajánlották 4000, hanem 6000 embert szavazzanak meg, 3000 lovast és ugyanannyi gyalogost, még pedig 7 havi szolgálatra. Ellátására elfogadta a 2 frtos adót. De ha nem lenne elég, azt óhajtotta, hogy a rendek annak idején kiegészítsék. A jövedelem szaporítására azt ajánlotta, hogy ha az égett házak szokás szerint kihagyatnak az idej adózásból, a jókarban levők vagy kevésbbé romlottak többet fizessenek. Másrészt úgy találta, hogy a terméskilátások nagyon kecsegtetők s nem akart az eleségadóról lemondani, hanem legalább 1 nagyszombati köből gabonát s 1 köből zabot kért minden porta után. A további tárgyalások a rendek s a főherczeg közt bizottságilag folytak s az adókérdés elintéztetvén az országgyűlés április 2-án berekesztetett.

Az 1602. országgyűlés törvénykönyve csak 25 czikkből áll, melyeket Rudolf király április 20-án szentesített. A tulajdonképeni pénzdóról s a vele kapcsolatos katonaaállításról az I–VIII. cikkek intézkednek. Az I. cikk elmondja, hogy a rendek már elpanaszolták más fölterjesztésekben a felségnek: »hogy az országnak még megmaradt részei milyen csapásoknak és nyomorgatásoknak vannak alávetve s hogy minden rendű ember mennyire ki van merülve.« Mindazáltal az ország a drávántúli résznek s a királyi városok taksájának bevonása nélkül a legközelebbi hadjáratra 2000 könnyű lovast s ugyanannyi gyalogost ajánl föl. A II. cikk intézkedik e hadsereg 6 havi szükségletének fedezéséről, mely célra az elszegényedettek, a nemesi lakok és a korcsmák kivételével minden jobbágy- és zsellérház után 2 frtot szavaz meg, melyből félforint a földesurat terheli. Az adó- és taksakötelességre vonatkozó előbbi törvények megújítatnak, sőt a III. cikk külön is ismétli, hogy az adó alól »senki, bármilyen rendű és rangú legyen, sem a saját fizetése czímén, se bármi más tar-

tozás, igény alapján vagy egyéb alkalmatosság és mentesség ürügye alatt kivéve ne legyen« s a segélyt visszatartani ne merje. Az V. cikk szerint az adó felerészben pünkösdkor, felerészben Szent Jakab apostol napján fizetendő, még pedig a vármegyei számvevő kezeihez, ki meg a rendek által kiküldött kerületi főszámvevőhöz juttatja. Ez a felfogadott katonaság fizetésére fordítja s sáfárkodásáról a legközelebbi országgyűlésnek számadást tesz. A VI. cikk a kirovás kétszeresében marasztal el mindenkit, a ki az adóbehajtást gátolja s ott, hol a fő- és alispán ereje nem elég, az ország főkapitánya járjon el, de a behajtott pénzt a főszámvevőknek adja át, kik a hadi szükségletre foghatják. A többi törvények a hódoltaknak és Szlavóniának, mely a befolyó adót a saját szükségleteire fordítja, biztosítják a féladó kedvezményét. Érdekes a X. cikk, mely a gabonaadóra vonatkozik. Országgyűlési iratainkban a rendek ezt az adót egyszerűen elutasították. Mindazáltal a törvényben azt mondják, hogy a dunántúli vármegyék már előbb is adtak gabonaadót s így az igazság kívánja, hogy a többiek szintén adjanak, mi végből minden kapu után egy nagyszombati mérő (metreta) buzát s ugyanannyi zabot szavazzanak meg. Hasonló engedményt tesz a XI. cikk a fuvarozásra nézve, midőn a dunáninneni és dunántúli vármegyéket kötelezi, hogy Székesfejérvárnak élelemmel való ellátására, de csak erre az egy fuvarozásra minden 50 porta után egy szekeret küldjenek akként, hogy azok szent György napján Győrben legyenek. A XIII. cikk a véghelyek kijavítására 6 napi ingyenmunkát rendel, a XIV. pedig törvény útján állapítja meg, hogy az egyes vármegyék melyik várnál tartoznak közmunkájokat leszoigálni. A XVI. és XVII. cikk az adó kezelőinek eljárására vonatkozó régibb törvényeket újítja meg. A legérdekesebb azonban az, hogy a rendek az ország e nyomorult helyzetében is kedvöket lélték az udvariaskodásra s hogy Mátyás főherczeg iránti hajlamaikat kifejezzék, nem a magok zsebéből, hanem a nyomorult jobbágyok terhére új adót szavaztak meg. A XXV. cikkben ugyanis donativum czímén Magyar- és Horvátországban minden jobbágy- és zsellérház után 20 drt szavaztak meg, mely két részletben a másfél frtos adóval együtt hajtassék be, úgy hogy minden

ház a valóságban 1 frt 70 drt fizetett, melyből a 20 drt azután a főherceg kapta magánézeljaira.

Az 1602-iki adó ismét a kamarák nélkül, közvetlenül rendi kezelés útján hajtatott be. Ez a kezelés nem maradt ugyan el a kincstári mellett, de hibája az, hogy a kamaráknál nem készült országos számadás s az 1602-iki házősszeírás megint csak a pozsonyi kamara területéről ismeretes. Az idetartozó vármegyékben az adózó házak száma a következő volt:

1. Pozsony 5502; 2. Komárom semmi; 3. Győr semmi; 4. Észtergom semmi; 5. Nyitra 7833; 6. Bars 2901; 7. Hont 845; 8. Nógrád 608; 9. Turócz 1281; 10. Árva 651; 11. Liptó 1249; 12. Zólyom 1614; 13. Trencsén 5808; 14. Moson 1337; 15. Sopron 1904; 16. Veszprém semmi; 17. Vas 2270; 18. Zala semmi; 19. Varasd, 20. Zágráb, 21. Kőrös együtt semmi; 22. Somogy semmi. Azon 22 vármegye közül, melynek adója rendszeren a pozsonyi kamaránál szokott elszámoltatni. 1602-re nem kevesebbnek, mint kilencznek területéről hiányzik tehát az adózó házak száma. A három drávántúli megye azonban összeíratott és adózott is, ellenben hat magyar megye annyira török befolyás alá került vagy teljesen elpusztult, hogy kiesett a magyar adózás keretéből. De a többi vármegye házátszáma is roppant hanyatlást mutat nemcsak az 1598-iki, hanem az 1601-iki eredményhez képest, a mi nem a hiányos vagy irányzatos összeírás, hanem a török és császári hadak rettenetes dúlásainak következménye volt. Köteteket lehetne összeírni a romlásról, mely 1602-ben tömérdek számú községet ért, a nép minden rétegét koldusbotra juttatta s falvaiból elűzte. Nyitra megyében 1598 óta 17.909-ről 1602-ben 7833-ra csökkent az adózó házak száma. A század elején készült összeírás említi,¹⁾ hogy az egyik járásban, hol 21 névszerint felsorolt egytelkes és armalista iratott össze, az adókötelesek egy része meghalt örökös nélkül, a többi holt szegény, sőt néhány valósággal koldus és ugyanily állapotban sanyalódott a két másik járásban összeírtak nagy része. Az ilyeneket ki kellett tehát hagyni az adózásból. Hasonló állapotban voltak a többi taksások, mert számos malom, köztük

¹⁾ Jerney-gyűjtemény X. kt. Rectif. dicæe.

a surányi, leégett. Alapjában elpusztult Zdichava község és Wradistyt is 1605-ben egészen új nép ülte meg, mert ez a falu szintén leégett s lakosai elhagyták. Lehota községben meg az történt, hogy mint a lakosok esküvel állították, a folyó évi 15 frt 40 drt bírájuknak, a soltésznek pontosan megfizették, a derék úr azonban a pénzzel ellillant.

E szomorú viszonyok daczára az adó behajtása elég rendszeren történt, legalább azon vármegyékben, melyekből Megyery Imre, a Dunán innen működő rendi főszámvevő számadásait a pozsonyi kamarának bemutatta. E megyék a következők:

1. Turóczban 1282 ház után 2564 frt adó, donativum czímén 265, taksa fejében 339, összesen 3168¹/₂ frt volt a kirovás, mely összeg teljesen elszámoltatott. Költségre kellett 160, tisztán befolyt 3008¹/₂ frt, úgy hogy hátralék nem maradt.

2. Árvában adó czímén 1434, donativum fejében 130, összesen 1574 frtot tett a kirovás, melyből 1502 frt számoltatott el akképen, hogy költségre kellett 72, tisztán befolyt 1430 frt s így a hátralék 37 frtot tett.

3. Liptóban a kirovás tett 1249 ház után adóban 2498, taksa fejében a nemesek részéről 215⁵/₉, a papok részéről 32, donativumban 249⁸/₉, összesen 2995 frt 39 drt. Ebből elszámoltatott 2937 frt 30 dr és pedig költségre kellett 160, tisztán befolyt 2777³/₉, hátralékban maradt 58 frt 09 dr.

4. Honthan 774 szabad és 111 hódolt ház után az adó 1579, a papok és molnárok taksája 64, a donativum 169, Maros mezőváros adója 20, összesen 1832 frt a kirovás, mely egészen elszámoltatott. Költségre ment 224, tisztán befolyt 1608 frt.

Megvan Bars vármegye végleges számadása¹⁾ is, melyet Kosztolányi László, a volt rovó 1603 május 26-án mutatott be Radovics Péter váci püspöknek és Vizkelety Tamásnak, a kiküldött vizsgáló biztosoknak. A kirovás a következő volt: a 2 frtos adó 2901 ház után 5802, a nemesek taksája 17⁰/₅, a donativum 580²/₀, összesen 6399 frt 25 dr. Csakhogy ebből igen nagy tételek estek el, így az esztergomi érsek jözságaiban 615, kétségkívül az adózás folyamán elpusztult ház után 307¹/₂,

¹⁾ Jerney-gyűjtemény XIII. kt.

más javakban $28\frac{1}{2}$ frt, s így az esedékes összeg csak $6033\frac{1}{4}$ forint. A rovó fizetése 120, az alispáné 24, a szolgabíráké 32, a jegyzőé 8, költség 50 frt. A kamaránál befizettetett 5055 frt 75 dr, a számvevőnél maradt 773 frt, s így valamivel több ($6052\frac{3}{4}$) folyt be, mint a kirovás ($6033\frac{1}{4}$) valószínűleg valami régi adóhátralékból.

Ellenben a felvidéki vármegyékben működő rendi főszámvevő összefoglaló számadása 1602-ből nem ismeretes s ez év adózása a későbbi nagy adóvizsgálatok irataiban sem fordul elő. Talán éppen ebből lehet azt a következtetést vonni, hogy a felső-magyarországi vármegyék, mint mindig, pontosan teljesítették kötelességüket, de itt is a házak lényegesen megapadt száma alapján s a mennyire a háboru pusztulásai közt egyáltalán lehetett.

Az 1603-iki adó.

Rudolf király még 1602 december 20-án a következő február 2-ára hívta össze az országgyűlést és pedig ezúttal nem rendes székhelyére Pozsonyba, mert ott a pestis pusztított, hanem az egészségesebb Sopron városába. Minthogy Mátyás főherceg a német birodalmi gyűlésre készült, meghívójában a király még meg sem tudta nevezni, kit fog helyettesítésével a magyar országgyűlésen megbízni s az illetőt csak N.-nel jelölte meg. Noha a király január 3-án Sopron, Vas, Moson és Zala vármegyéket utasította, hogy az országgyűlés alkalmából Sopron városába sereglő rendek ellátására szükséges mindenféle eleség, különösen a bőjti időben kellő hal és bor bevitelét parasztjaiknak mindenképen megkönnyítsék, végül az országgyűlés mégis Pozsonyba helyeztetett át. Eziránt a király 1603 január 10-iki leiratában intézkedett, mely alkalmommal február 2-áról február 24-ére halasztotta az országgyűlést.

Rudolf király ezen utolsóelőtti, 1603-iki törvényalkotó országgyűlése a legfigyelemreméltóbbak egyike. Már hosszadalmas előkészítésében előre vetették árnyékukat azok a történelmi jelentőségű események, melyek csakhamar, 1604-ben alapjaiban megrendítették az országot. Nem annyira a császári, mint

inkább a magyar királyi hatóságok némelyike pendített meg államcsínyra, a rendi alkotmányos élet megszüntetésére irányuló eszméket. A kezdeményezés ez irányban a pozsonyi kamarából indult ki, mely évek óta szenvedélyesen magára haragította törvénytelen ségével és a gazdagok ellen indított rabló hadjáratával a közvélemény minden rétegét. Hogy tehát szabaduljon az országgyűlés ellenőrzésétől, a kifosztottak ott várható szilaj kifakadásaitól, elérkezettnek látta az időt a magyar alkotmány egyszerű eltörlésére s az adó önkényes kivetésére és behajtására. Bátorságát ez államcsínyhez egyrészt abból merítette, hogy Erdélyben Basta Györgynek sikerült a császári kényuralmat teljes érvényre juttatni, másrészt meg abból, hogy a szultánnak békealkudozások álltak kilátásban, melyek sikere esetén a kamara bizton remélte, hogy a császári hadsereg egész erejét a magyarok megfékezésére, Magyarországnak Erdély sorsára való juttatására lehet már legközelebb latba vetni. Különb is tudta jól, mennyire egyezik ez eszme az idegbeteg, önmagával meghasonlott Rudolf király óhajaival, nyilt és titkos törekvéseivel s 1602 decz. 17-iki véleményében egész vakmerően az alkotmány felfüggesztését hozta javaslatba. E felforgató eszmét a háborúra való tekintetekkel próbálta indokolni s abból indult ki, hogy Pest már a császáriak kezén lévén, a jövő hadjárat végcéljául Buda visszafoglalását kell kitűzni. Csakhogy e célzt egyedül úgy érhetni el, ha a jövő évi hadműveleteket a rendesnél sokkal korábban indítják meg. Nincs tehát idő országgyűlés tartására s a kamara szorgos s beható tanácskozások után arra a behatásra jutott, hogy a rendek összehívása célszerűnek, szükségesnek avagy hasznosnak nem látszik. E helyett azt ajánlja, hogy a császár minden vármegyéhez parancsot meneszsen, mely szerint mindegyik annyi segélyvel járuljon a hadjáratához, a mennyit bármely országgyűléstől egyáltalán várni lehet. Ezt az egyenesen forradalmi tanácsot, mely Rudolf királyt esküszegésre és államesínyre csábítja s melynek teljes kivihetlenségét az előző évtizedek tapasztalatai annyira föltárták, hogy még császári részről sem merték javaslatba hozni, a pozsonyi kamara mindenféle nagyon furfangos, nyakatekert, részben hülye ürüggyel igyekszik elfogadhatóvá tenni. Elmondja, hogy a rendeknek a pozsonyi

időzés többjükbe szokott kerülni, mint a mennyit adóban megszavaznak s így nekik is jól fog esni, ha az országgyűlés ezé terhétől megszabadulnak, mivel mostanában úgy is töméntelen kárt szenvedtek. Különben sincs semmi olyan tárgy, melyről a gyűlésnek határoznia kellene vagy a mi nem lenne meg az előbbi gyűlések végzeményeiben. Másrészt Mátyás főherczeg nem lehet jelen az új gyűlésen, mert a német birodalmi gyűlésen kell a császárt képviselnie s a mai zavaros helyzetben nem vezetne eredményre, ha helyette más királyi biztosok vezetnék a tárgyalásokat. Elég tehát, ha az országgyűlés mellőzésével közvetlenül a vármegyéktől kéri be a király a mult évi adót; többet nem is kívánhatni, mert a mult év óta egy vármegye sem lett módosabb, hanem inkább elszegényedett.

Egészen bizonyos, hogy a pozsonyi kamarát és gyűlőt elnököt, Szuhay István egri püspököt e forradalmi eszme megpendítésében a fiscalis pörök dolga s a rendek támadásaitól való gyáva félelem vezette. A legutóbbi időben is egész sereg ilyen pört¹⁾ indított vagy tervezett Petheő Ferencz, Nádasdy Tamás, Homonnay Bálint, Illésházy István, Balassa András, Rákóczy Zsigmond, a Dobó-örökösök és sok más nagy- és közép-birtokos nemzetség ellen. Milyen jogalapon nyugodtak e pörök, kitünik abból, hogy például a fiatal Nádasdy Tamást azért akarta fej- és jószágvesztésre ítéltetni, mert unokatestvérét, Petheő Zsuzsannát vette feleségül s ezzel a királyi ügyigazgató nézete szerint vérfertőztető házasságot kötött, a mivel így hűtlenség bűnébe esett. Minthogy többi fosztogatásai is ilyen kétes jogcímre támaszkodtak, a kamara fázott az országgyűléstől, mert a pöröket az országgyűlés tartama közben kellett a királyi táblának tárgyalnia. Méltán attól félt tehát, hogy a rendek együttlétében a közvélemény nyomása alatt a pörök a különben is köztiszteletben álló, részben vezető szerepet vívó vádlottak javára fognak eldöntetni. Ezért akarta mellőzni az országgyűlést azon hitben, hogy nélküle könnyebben, habár valamivel később elérheti bűnös céljait. De e téren még a szepesi kamara elnöke, szintén főpap, gróf Migazzi Miklós

¹⁾ Ezeket behatóan tárgyalja Károlyi Árpád, Illésházy István hűtlenségi pöre című művében s a M. Orsz. Emlékek X. és XI. kötetében.

váradai püspök sem követte. Ellenkezőleg, a rendek mielőbbi összehívását s azt ajánlotta, hogy a mult évi adót s az idevonatkozó törvények megújítását kérje tőlök a király. De megjegyzi, hogy mivel a házak összeírása körül sok csalás és visszaélés harapódzott el, s számuk nemcsak az ellenség vagy a császári zsoldosok által kifosztott, hanem a bántatlanul maradt községekben is nagyon lefogyott, gondoskodni kell arról, hogy az alispánok és a szolgabírák mindenütt a földesurak iránti kedvezés nélkül pontosan teljesítsék az összeírást. Javaslatot ez iránt a kamara, noha mint szaktestület ő ismerhette a viszonyokat legalaposabban, nem tesz. E helyett lelkes szavakban hirdetve a véghegyek nagy nemzeti jelentőségét s az ország fennmaradása körüli végtelen értékét, az adón kívül a véghegyek számára külön félforintot s félkőből kassai kőből gabonát kér minden ház után. Ha az adó kezelését a rendek nem akarnák a kamara tisztjeire bízni, végeztessék azt saját közegeikkel. Egyszermind rámutat a lelkiismeretlenségre, melylyel eddig a véghegyek kijavítása s a közmunka felhasználása körül eljárak s az eddigi rendszer alapos reformját, legelő az ajánlja, hogy a fontosabb véghegyek, ne mint eddig sárból és fából, hanem kemény kőből, mely sokáig tart, javíttassanak ki, illetve építtessenek újjá s e költségre házankint további 1½ frtot kérjenek az országgyűléstől.

A közjövödelmek szaporítása céljából a kamara sürgősnek találta a 13 szepesi város ügyének rendezését. Az országgyűlés tudvalevőleg törvényben kötelezte a magyar közadózásban való arányos részvételre a lengyel zálogban levő városokat, melyeket a magyarok ellenállása oltalmazott meg a török rombolásaitól. Csakhogy a jó német polgárok a lengyel királyban bízva, rá sem hederítettek a magyar törvényre s hogy nem adóztak magyar részre, azt kétségtelenné teszi a szepesi kamara — ehhez kellett volna az adót fizetniük — azon sürgötése, hogy rá kell őket kényszeríteni, hogy vagy a városok módjára taksát, vagy a megyék módjára házak szerint adót fizessenek. Még nagyobb fába vágta a fejszét a kamara, midőn a közjövödelmek szaporítása érdekében a rutének, oláhok, ráczok tizedfizetésének újjárendezését pendítette meg. E népelemek mindig sok bajt okoztak az adózásban, mert régi

kiváltságok birtokában voltak, melyek sokféleképen csökkentették az illető vidékek kincstári jövedelmeit. Mikor e kiváltságokat kapták, rendszerint még kevesen voltak, de az idők folyamán néhol fölöttébb elszaporodtak épen ama kedvezmények és előnyök következtében, melyeket egyrészt az adózás, másrészt az egyházi tized fizetése körül élveztek a régi magyar, egykor kath., ez időben csaknem csupa protestans jobbággyokkal szemben, kiket keresztényeknek, őket ellenben, mint görög nemegyesülteket, félhitűeknek neveztek. Adóügyi kiváltságaik ellen még Miksa király megkezdte s Rudolf király folytatta a küzdelmet s noha az országgyűlés földesúri érdekből a korona kivánságait nem akarta teljesíteni, az általános adókötelezettség s a ház-összeírás behozatala óta adóügyi kiváltságaik tényleg megszűntek. Ellenben megmaradtak kedvezményeik a tizedfizetés terén s míg a protestáns jobbágy a rég szokásos teljes tizedet volt föüldözőjének, a kath. egyháznak kénytelen fizetni, a félhitűek, kik iránt sokkal elnézőben viselkedett, vagy egyáltalában semmi vagy csak igen csekély dézmát adtak neki. A míg a tizedet századokon át közvetlenül az egyház szedte, az állam nem igen érdeklődött a tizedjövedelem nagysága iránt. De a török vész óta a tized szerepe gyökeresen megváltozott, mert a szedésére jogosult egyháziak számos vármegyéből, az ország nagy részéből kiszorultak s nem hajthatták be többé közvetlenül esedékes dézmájokat. Hogy a jogot valamiképen értékesítsék, a közelben levő nemes uraknak, első sorban azonban a kincstárnak adták bérbe, mely a kötelesektől fegyveres erővel is behajthatta. Immár az államra nagyon lényegessé vált tehát az a kérdés, fizeti-e dézmát a nép minden rétege s az egész dézmát fizeti-e vagy sem, mert minél többen voltak dézmamentesek, annál inkább csökkent a közjövedelem. Erre irányozta most a szepesi kamara Mátyás főherczeg figyelmét, kiemelve, hogy olyan időben, midőn a nemesség maga szintén részt vesz a közadózásban, a legnagyobb igazságtalanság, hogy a rutén, oláh, rác lakosság a dézmálás terén mentességet, vagy akár kedvezményt élvezzen. Ebben igaza volt, csak hogy ez indítvánnyal valóságos hangyabolyba nyult, mert itt is földesúri érdekek forogtak szóban, melyek a rendeket az eszmének ép oly ellenségeivé tették, mint voltak

nemrég annak a kivánságnak, hogy ugyane népfajok adó-kiváltságai eltöröltessenek. Ellenállásuk annál makacsabbnak ígérkezett, mert az úgynevezett keresztény jobbággyok tizedénél is sokféleképen megrövidítették a haszonbérlo kincstárt. Így mondja a kamara, nemcsak szabadosaikat, hanem mindenféle elemet, szabót, susztert, ácsot, lákatost, kádárt s más kézművest, kiknek munkájával ingyen élnek, minden jogalap nélkül felmentik a kincstárnak járó tized alól. Mások a jobbággyok szántóföldjét foglalják le, de azután ismét visszaadják nekik. Csak hogy a földművesen immár kettős dézmát vesznek és pedig kilenczedet és tizedet, mely utóbbtól a kincstár elesik azon ürügy alatt, hogy az illető föld nem paraszti, hanem nemesi föld.

Végül a szepesi kamara az adóhátralékok behajtására nézve is újítást ajánl. Azt mondja, hogy a hátralékok nemcsak roppantul felszaporodtak, hanem Bornemisza György, az egyik rendi főszámvevő halála következtében azt sem lehet tudni, minő eredményre vezetett az 1602-iki adózás? Ajánlatosnak látszanék tehát, ha a vármegyékhez menő országgyűlési meghívóval parancs küldetnék mindegyikhez, hogy az alispán és rovó az országgyűlés folyamán a kamarák előtt megjelenjenek s az adóról számadást tegyenek.

A magyar királyi tanács Pethe Márton elnök, helytartó és kalocsai érsek vezetése alatt szintén adott véleményt az országgyűlési előterjesztések ügyében s jellemzi a tanács lelkiismeretességét, buzgalmát, hogy az elnökön kívül összesen csak 2 tag, mind a kettő püspök, jelent meg az üléseken. Ennek felel meg decz. 28-án kelt rövid véleménye, mely azt ajánlja, hogy tekintve az ország rettentő helyzetét, a jövő évre szintén csak az idei 2 frtos adót kell kérni. Néhány nappal későbbi keletű a bécsi haditanács véleménye, az álmos, de időnként nagyon is kardesörtető testületé, mely hódított földnek tartotta Magyarországot s tekintet nélkül teherbíró képességének roppant hanyatlására szokta megtenni a pénz- és véradóra vonatkozó javaslatait. Ezúttal azonban őt sem ragadta el heve annyira, mint a pozsonyi kamarát, hogy az országgyűlés mellőzésével akart volna új, még nem szavazott adót beszédni. De mindenesetre több adót kívánt az eddiginél, annál inkább,

mert az utóbbi évek tapasztalatai nyomán abból indult ki, hogy a magyar rendek nem lesznek hajlandók katonát, hanem inkább csak pénzt adni. Azt ajánlotta tehát, hogy mivel 8—10.000 katonát úgy sem adnának, kérjen tőlök a király házankint vagy füstönkint $2\frac{1}{2}$ frtot és pedig $1\frac{1}{2}$ frtot a jobbágy, 1 frtot a földesúr erszényéből. Ez az adó olyan határidőben fizetessék be, hogy a haderőt már május 1-én ki lehessen állítani s hét hónapon át tartani. Az adóemelési a haditanács azzal indokolja, hogy az elégtelen adó maguknak a magyaroknak sem használ, pedig ők vannak a tűzhöz legközelebb s így nekik kell az oltásban buzgózkodniok. Az adóbehajtásra, illetve a hátralékokra az eddigi törvények további szigorítását óhajtja akképen, hogy a királyi ügyigazgató pör és végrehajtás útján kényszerítse a pénzbeszedőket a számadástételre, illetve a náluk maradt hátralék befizetésére. Végül szükségesnek véli, hogy a király a tábori kórházakra külön segélyt és első sorban Pest városa megerősítésére 12 napi ingyenmunkát kérjen a rendektől.

Mindez előterjesztéseknél tartalmasabb az a vélemény, mely egy igazi szakembertől, valószínűleg Geizkoffer Zakariás birodalmi fizetómestertől származik. De akárki a szerzője, mindenesetre tapasztalásból ismerte Magyarország viszonyait s véleménye elkészítése előtt átkutatta az utóbbi évek adószámadásait, úgy hogy fejtegetései komoly és megbízható statisztikai alapra fektetvék. Abból a helyes észleletből indul ki, hogy a magyar adójövedelem évről-évre rohamosan apad s alig felét teszi annak, mint pár évvel ezelőtt. Ezt azonban nem az általános romlásnak tulajdonítja, ámbár erre is ráutal, hanem az összeírásban elharapódzott sokféle visszaélésnek, továbbá annak, hogy a rendi adószedők a jövedelem egy részét megtartják s számadást egyáltalán nem tesznek. A visszaéléseknél példaképen említi, hogy úgy hallotta, hogy a rovó jöttének hírére a parasztok 2—3—4 házból is egyben húzódnak meg, ellenben a többieket pusztán hagyják, mintha lakosaik szétfutottak volna s így csak 1 ház után adóznak, noha ismét visszatérnek régi lakásukra, mihelyt a rovó, ki tudja a dolgot, de szemet húny, eltávozik a faluból. E visszaélés ellen azt ajánlja, hogy a rovó mellett a kamara egy megbízott

embere is részt vegyen az összeírásban, a ki mindenütt lelkiismeretesen kikérdezza a házak számáról a bírót s a hatóságot s ha ezek hamis vallomást tesznek, vagyonuk felét vagy harmadát elveszítsék. A kamarának meg kell továbbá adni a jogot, hogy a hol szükségesnek látja, külön helyszíni vizsgálatot tartson s a hol adócsonkitást talál, szigorú büntetést alkalmazzon.

Az adóhátralékokról említi, hogy az 1599-iki adóból az időközben elhunyt Szokoly Miklósnál, az egyik országos főszámvevőnél 20.000 frtnál több maradt s gyermekeitől helyes számadást, még kevésbbé a hátralékok megtérítését nem várhatni. Bornemisza György rendi főszámvevő a múlt évben szintén meghalt s nála sincs remény akár a számadások bemutatására, akár a kezén maradt pénz visszaszerzésére.¹⁾ Olyan törvény hozatalára kell tehát a rendeket kérni, mely szerint az adópénz kezelésére nem küldenek ki többé külön főbiztosokat, hanem, minthogy a királynak szavazzák meg az adót, reá, illetve kamaráira s kirendelt rovóira bízzák kezelését. A rendeket azzal az ígérettel lehetne megnyugtani, hogy a kamarák évenként részletes számadást fognak az adójövedelemről és hováfordításáról eléjük terjeszteni. Ez nagyon egészséges gondolat volt, mert lehetővé tette volna az országgyűlésnek, hogy ne csak megszavazza az adót, hanem ellenőrizze elköltését is, mire a középkori felfogás szerint joga nem volt, mert jövedelméről akkor a király nem tartozott számadással senkinek. Az új javaslat legalább a jobbágyadóra (subsídium), mely noha immár évenként megszavaztatott, még mindig a rendkívüli bevételek közé soroltatott, tetemesen kiterjesztette volna az országgyűlés budgetjogát. Természetes azonban, hogy talán éppen azért nem keltett a többi főhatóságoknál visszhangot.

A névtelen szakember egész buzgalommal ragadja meg a szepesi kamara eszméjét a rutének, oláhok és rácok tizedmentességének megszüntetése tárgyában. Felhossa, hogy a királynak a véghegyek elemezésénél nagy szüksége van a bevételre, másrészt a hegységben, minthogy a sík föld pusztulása következtében a hegyvidék nagyon épül, főleg az oláh falvak

¹⁾ Utólag mindkét föltevés alaptalannak bizonyult.

fölöttébb elszaporodtak, míg régebben csekély számmal voltak. Föl kell tehát hívni az országgyűlést, hogy törvényt hozzon, mely az oláhokra s a földesúr által jogczím nélkül mentesítettékre kiterjeszti a dézmafizetést, mi a katonai élelmezésnek nagy hasznára válnék.

Mindazáltal a vélemény írója jól tudja, hogy az ilyen apró újítások a kinestár jövedelmeit a háború által igényelt szintre emelni nem bírják. Új adó behozatalát ajánlja tehát, még pedig az örökös és a német birodalmi tartományokban már rég befogadott ital- (Trank) vagy bor- és sörmérési adót. Azt mondja, hogy a külföldi utas nem törödnék az új adóval, a hazai emberre pedig, minthogy csaknem mindenki mér bort, szintén nem lenne terhes, mert a hatóság — s itt Kassán tett személyes tapasztalására hivatkozik — a bormérés taksáját most is tetszése szerint állapítja meg s a néhány fillérral való emelés ellen a lakosok nem is szoktak panaszkodni. Nem panaszkodnának tehát akkor sem, ha (megfelelő törvény alapján, azt határozottan hangsúlyozza, sőt kiemeli, hogy ha az egyik országgyűlés ellenezné, meg kell a következőn próbálni, mindaddig, míg a rendek bele nem nyugszanak az új adóba) királyuk róná meg őket néhány fillérral. Annál kevésbbé tennék ezt, mert ez a jövedelem ő védelmökre, az ország oltalmára fordíthatnák. Másrészt hű királyuk udvartartásához (Csehországban a söradó részben e célra volt rendelve) a magyarok a legkevesebbel járulnak, a mi — mondja, úmbár alap nélkül, mert bizony járultak bőven — nem nagy dicsőségökre válhat. Azt ajánlja tehát, kérje föl a király a magyar koronához tartozó országok rendeit, hogy a borból és más italból, mely városban, mezővárosban kimérésre, illetve nyereség céljából eladásra kerül, akónkint fél frt, illetve püntenkint megfelelő összeg fizetessék a király kezeihez. Ez ellen szegénységre vagy tehetetlenségre nem hivatkozhatnak, mert az új adó csak az utas embert és azt sújtaná, a ki kereskedés céljából vásárolja az italokat, melyek sorában a pálinka még nem szerepelt, mert akkor még legföljebb gyógyszerül használták s a patikában árulták. Az új adót egyébiránt eleinte maga az indítványozó is csak a szabad királyi és mezőváro-

sokra kívánja korlátozni, mert a falvakban a behajtás töméntelen akadályllyal járt volna.

A termékeny agyvelejű szakférfiú azonban még egy másik új adót is megpendít. Ez valami bélyeg- vagy más illetékké volt az ingatlanok körüli jogügyletek után. Ide vonatkozó pár sornyi fejtegetései homályosak, mert ez adó eszméjét csupán a rendek megfélemlítésére akarja fölvetni. Azt mondja, pendítsék meg a kérdést, de csak azért, hogy a rendek az italadó megszavazására hajlandóbbakká tétessenek. Ha az utóbbit elfogadták, a másikat a király maga elejtheti. Sokkal élénkebb visszhangot keltett udvari és katonai körökben az az eszméje, hogy a töröktől visszafoglalt várak — akkor első sorban Fülekről volt szó — közelében levő jószágok, melyeket a töröktől elűzött régi tulajdonosaik, illetve jogutódaik ismét bele ülték, csak oly feltétellel hagyassanak meg magyar uraiknál, ha ezek kötelezik magukat, hogy az illető vár fenntartásához s őrsége ellátásához pénzzel és gabonával járulnak. Máskülönből föl kell a rendeket szólítani, hozzanak törvényt, mely a magánosok jogigényeinek mellőzésével az illető vár ellátására utalja az ilyen felszabadult magánjószágokat.

Nagyon érdekes a bécsi udvari kamara véleménye a királyi előterjesztésekbe fölveendő ügyekről, mert közjogi és politikai érvekkel valóságosan agyonczáfolja a pozsonyi kamara azon eszméjét, hogy a király ne tartson országgyűlést s nélküle kérje be a vármegyéktől a múlt évinek megfelelő adót. Az udvari kamara kijelenti, hogy maga is a leghöbbsen óhajtaná, ha nem kellene országgyűlést tartani, mely a kinestárnak majdnem annyijába kerül (a főhercegi udvartartás költségeit érti), mint a mennyit az évi adó hoz. Az idén, mikor Pest védelmére korán meg kell az intézkedéseket tenni, különösen kívánatos lenne, ha a rendekkel folyó hosszadalmas tárgyalások nélkül lehetne a pénzt a megyék által folyósítani. Csak-hogy merő lehetetlenség mellőzni az országgyűlést az adókérdésben, mert a vármegyék a királyi parancsot egyszerűen félretennék s minden idevonatkozó próbálkozás teljes zűrzavarra vezetne, mit a bécsi kamara a viszonyok alapos ismeretével részletesen kifejt. A régi szokásos módon, folytatja,

országgyűlést kell tehát tartani és pedig nemcsak mert a törvény kívánja, hanem a kincstár érdekében is. A pozsonyi kamara tudvalevőleg azzal érvelt az országgyűlés ellen, hogy a fiscalis pörök kedvezőbb eredményre vezethetnek, ha nem országgyűlés közben, hanem máskor tárgyalatnak. Az udvari kamara ezt az érvet is alaposan leczáfolja s kijelenti, hogy az említett pörök legalább annyit, de jóval többet is jövedelmezhetnek, mint a mennyit egy egész évi adó kitesz. Össze kell tehát hívni az országgyűlést, tárgyalásait meg siettetni, s minthogy nincs remény, hogy többet szavazna meg, házaként a három év óta divó 2 frtos adót kell kérni. A pénz a kamarának fizetendő, mert a tapasztalás bebizonyította, hogy rendi kezelés mellett igen sok a hátralék. Például felhossa a kamara, hogy 1593-ban Rákóczy Zsigmond, Illésházy István és Istvánffy Miklós voltak a rendi főszámvevők, de minden intézés és az időközben hozott számos törvény dacára sem lehetett őket számadásaik benyújtatása és kiegyenlítésére bírni. Ez csakugyan érthetetlen, mert Rákóczy és Illésházy amaz idők legelső szereplői és leggazdagabb főurai voltak. Sőt Istvánffy, a történetíró, a legelső főhivatalnokok egyike, a betöltetlen nádori szék igazságügyi helyettese, nádori ítélőmester volt, mely állását csakhamar ítéletkoholással szennyezte be s valószínűleg efféle szolgálataival szokott a számadástétel kötelezettsége alól kibujni. Az azóta választott rendi számvevőket és megyei pénztárosokat, folytatja a kamara, soha alaposan meg nem számoltatták, s itt ő is említi Szokoly Miklós esetét. Ellenben olyan években, mikor az adó a kamarához fizettetett, a dolog a legrendesebben ment s a segély bizonyos idő letelével csakugyan behajtatott. Általában az udvari kamara azt kívánta, hogy nem kell a rendeket sokféle túlköveteléssel elkedvetleníteni s ez okból a már említett házadón kívül még csak a véghelyek kijavítására kíván külön fél forintot vagy 6 helyett 12 napi ingyenmunkát, 2 köből gabonát s ugyanannyi zabot eleségadó fejében. Ellenben melegen fölkarolja mindazt, mit a szepesi kamara a tizedre nézve ajánlott. Igen okosan fogja föl a 13 szepesi város dolgát is. Elismeri, hogy nagyon jó lenne, ha adóznának magyar részre, mint a magyar törvény rendeli. De az udvari kamara nem emlékezik reá,

hogy valaha fizettek volna s nem hiszi, hogy jövőre fizetnének, ha csak királyuk — a lengyel — rá nem veszi őket, s azért első sorban vele kellene ez iránt megegyezésre jutni. A kamara végül fölveti új eszmét, hogy mint külföldön történik, a magyar főpapságot jószágai mérvéhez képest a honvédelem czéljaira külön meg kellene adóztatni.

Mindezeket a véleményeket megküldték a Bécsben maradt (volt Prágában is) római császári tanácsnak, mely január 20-án épp oly erélyesen állást foglalt a pozsonyi kamara azon eszméje ellen, hogy ne tartsanak országgyűlést, mint a császári kamara. Máskülönbén pénzügyi szempontból semmi újat sem mond. De helyesli a tizedmentesség megszüntetésére vonatkozó tervet, ellenben a főpapságnak külön megadóztatását a honvédelem czéljaira a magyar püspöki kar szegénységére való tekintetből elutasítja.

Még ezzel sincs kimerítve a királyi előterjesztésekre vonatkozó szakvélemények sora. A prágai udvari kamara szintén készített (febr. 15) egyet, de pénzügyi szempontból új eszmét nem vet föl. E sokféle javaslat és vélemény alapján készültek a február 20-iki keletű királyi előterjesztések, melyek a következő adóügyi kívánságokat tartalmazzák: Hét óra 4000 lovas és 6000 gyalogos, összesen a 10.000 ember eltartására szükséges összeget, akár a házak új összeírása alapján, akár más alkalmas módon. Az adókötelezettségre, a pénzkezelőkre, hátralékokra vonatkozó régi törvények megújítandók, Pest megerősítésére 12 napi ígás és gyalogszeres ingyenmunka rendelendő, melyet a távolabbi vármegyék napi 16 drval váltsanak meg, a többi véghelyekre 6 napi munka, mely az igáért napi 1 forinton, a kézi munkáért 16 dron váltható meg; minden porta után két nagyszombati köből zab s ugyanannyi búza adandó, mely eleséget a Dunához közelebb eső vidékek a folyam meghatározandó pontjához, a többiek meg a közeli városokba szállítsák, más élelem szállítására minden 20 kapu után egy alkalmas ígás (4 ló vagy 6 ökör) szekér küldendő, de már nem ingyen, hanem napi 1 frt bérért. A királyi előterjesztésben benne van a szepesi kamara eszméje, a tizedmentesség eltörlése is, melyet azzal indokol, hogy a háborús időben, mikor az egész ország s minden rendű lakosa annyi

áldozatot hoz, az igazság és méltányosság ellen van, hogy bizonyos nemzetiségek mentések legyenek a tizedtől. Erre nézve a király megfelelő törvény hozatalát kéri, s végül felhívja a rendeket, hogy a katonai kórházakra kegyes adományképen bizonyos adót szavazzanak meg.

A királyi előterjesztések szövege már meg volt állapítva s Pozsonyba is elküldetett, midőn az adóügyben a pozsonyi kamara márcz. 11-én új munkálatot készített, mely kimerítően foglalkozik az adózás terén, főleg a házak összeírásánál tapasztalható hiányokról és visszaélésekről. A kamara sem tagadja, hogy a falvak tömeges pusztulása, elnéptelenedése következtében az adó alá vonható házak száma fölöttébb megcsökkent. De hozzáteszi, hogy sok a visszaélés is. Így a rovót gyakran be sem bocsátják a faluba az új házak összeírására, nem engedik, hogy a régi összeírás helyesbítésénél személyesen ott legyen s a kiigazítást számos vármegyében csak esküdtársukkal a járási szolgabírók végzik s az ő jelentésük alapján a megye gyűlése egyszerűen törli az adózók sorából a megjelölt hákszámot. Ennél fogva a gyűlés egyoldalúan van tájékozva, másrészt a szolgabírói jelentéseket a földesurak iránti kedvezés szokta sugallani. Ez ellen tehát törvény hozandó. Azt kell továbbá kívánni, hogy az adó a kamarához fizetessék s a házösszeírást a rovó a szolgabíróval végezze akként, hogy a falu bírása esküvel köteleztessék a házak számáról igaz vallomást tenni. De ez sem elég, hanem a rovó mindenütt helyszíni szemlével győződ-jék meg a vallomás igazságáról s ne tűrje, hogy az összeírás idejére több család egy házba húzódjék, a saját háza, mint látszólag pusztá, meg adómentessé váljék. Ha pedig ő maga hamisságra vetemedik vagy a behajtott összeget be nem fizeti, mint a közbíró károsítója jószágai felét vagy harmadát elveszítse. Minderre nézve a kamara új törvény hozatalát sürgeti, azután áttér a régi hátralékokra s a közjövödelmek gyarapítása céljából magáévá teszi az eszmét, hogy a félhítűek, kikről eddig azt mondták, hogy mint nem-katholikusok nem méltók arra, hogy a katolikusoknak dézmát adjanak, szintén a rendes dézmára köteleztessenek, hisz azon a czímen, melyre ők hivatkoznak, reformátusoknak és lutheránusoknak is mentességet kellene élvezniök. A kamara tehát rövid törvény-

ezikkel óhajt, mely az összes rutén falvakra — oláhokról és ráczookról azonban nem tesz említést — kiterjeszti a tizedfizetést. Ellenben a földesurak által jogtalanul felszabadítottakat nem fogja a ruténokkal egy kalap alá; e kényes ügygel esinján akar bánni, hogy a rendek el ne keserítettessenek. Az italdó eszméjét pedig kereken elutasítja, mert a bor ügyis elég drága s az ilyen adó eddig ismeretlen az országban. Ellenben azt ajánlja, hogy egyrészt a pénzbeváltók, másrészt azok, kik a kölcsönügyletekkel foglalkoznak, a tőkeamatadó egy bizonyos fajának fizetésére köteleztessenek, mert jó dolguk van. A kamara azonban egyszerűen csak megpendíti az eszmét, de még annyira sem erőlteti meg magát, hogy jelezné, mit akar tulajdonképen s így természetesen arról, mennyi jövedelmet vár e czímen s azt hogyan hajtaná be, a legcesekélyebb felvilágosítást sem ad.

E közben az országgyűlés megnyitása jó hosszú késedelmet szenvedett. Ezúttal nem is Mátyás, hanem az alig 18 éves, tapasztalatlan Miksa Ernő főherczeg képviselte a királyt, ki nem szívesen bízta reá a helyettesítést s eleinte Ferdinánd stiriai főherczeget, a későbbi II. Ferdinánd királyt akarta Pozsonyba küldeni. Ez azonban nem vállalkozott s öcsesét, Miksa Ernőt ajánlotta. Hogy az ifjú főherczeg több tekintélyvel léphessen föl, a bécsi tanácsosok közül a magyar ügyekben legjáratosabbakat, számos fiatal osztrák főurat s népes udvartartást adtak melléje, s ellátására aránylag nagy összeget, havi 6000 frtot rendeltek. A hosszadalmas előkészület miatt azonban a főherczeg csak márcz. 8-án érkezett Pozsonyba s minthogy a rendek akkor is még kevesen voltak jelen, az idő a fiscalis pörökkel telt. Az országgyűlés végre márcz. 17-én megnyitott ugyan, de a rendek, kiknek szíve túláradt a keserüségtől, tárgyalni sem akarták az előterjesztéseket, míg a német zsoldosok elleni számtalan panaszuk nem orvosoltatnak. Ez ügyben közvetlenül Rudolf királyhoz fordultak, kihez országos küldöttséget menesztettek megfelelő felirattal. Ez a küldöttség heteken át vesztegelt Prágában a nélkül, hogy valami kézzel fogható eredményt ért volna el. Mindazáltal mintha a rendek megijedtek volna az erélyes föllépéstől, a felirattal párhuzamosan elkészítették válaszukat az előterjesz-

tésekre, melyeket még márcz. 22-én átadtak a főherczegnek. Ismét megrendítő képét rajzolták az ország nyomoruságos helyzetének s tiltakozva ama vád ellen, mintha nem fizetnék meg a törvényben megszavazott adót, a sok hátralék egyedüli okát — ebben igazat adtak nekik az adószamadások — legelől a szomorú tényben látják, hogy a nemzeti vagyon, vagyis a törvényes adó-alap az ellenség s a császári katonaság örökös dúlásai miatt évről évre apad. Különösen a katonaság nem őrzője s védője, hanem a törökhöz méltó pusztítója az országnak s nem kimél férfit és nőt, nemeset és parasztot, hanem szétosztja egymást közt s rettenetesen rabolja a falvakat. Nincs többé az országnak olyan szögléte, melyet a császári zsoldos nép ki nem élt, sőt végnomorba nem döntött volna. Ha a katonák »e több mint barbár kiesapongását meg nem zabolázzák« (plusquam barbarica petulantia si repressata non fuerit, mely erős kifejezéseket utólag enyhítették), a király meg lehet győződve, hogy akármilyen nagy adót szavaznak meg a rendek, jövőre még kevesebb fog belőle befolyni. Arra kéri tehát a királyt: vagy maga segítsen a bajon, vagy engedje meg, hogy a rendek maguk védekezhessenek elnyomóik ellen, mely kérésből már a közelgő Boeszkay-korszak szelleme hangzik ki. Ily körülmények közt természetes, hogy a kért 10.000 főnyi had költségeit el nem vállalhatták, hanem a mult évi adót ajánlották fel, házankint 2 frtot, melyből fél forintot a földesúr fizet. A segély az általános teherviselés alapján felerészben pünkösdkor, felerészben szent Jakab napján hajtandó be a megyei számvevők által, kik a befolyó összeget a három országos kerület mindegyikébe rendelt főszámvevőnek fizetik ki. Ezek fordítják a kitűzött célra, magyar hadak fogadására s a következő országgyűlésnek számadást tesznek, míg a mult évi számvevők a mostani gyűlés elé kötelesek számadásaikat, mint a mult évi törvény rendeli, terjeszteni is a náluk levő hátralékok meg az idei hadfogadásra fordítandók. Máskülönből hajlandók megújítani a király kívánta törvényeket, azzal a kikötéssel, hogy a hol a kirovást behajtani nem lehet, ezért ne az érdekelt tisztviselők vonassanak felelősségre, mert sok falu időközben teljesen elpusztult. Ingenymunkát szintén nem ajánlottak többet, mint a mult évben, a gabona-

adót meg, hivatkozva a katonaság rablásaira, melyek miatt a nép egy része koldulva kénytelen az országot bebarangolni, kereken megtagadták. A fuvarozás s az ágyúszállítás terén sem mentek tovább az eddigi törvényeknél, a beteg katonák számára sem ajánlottak föl semmit, azzal az indokolással, hogy elhelyezésükre van a városokban s némely főúri jószágok kórház elég. A tizedkérdés taglalásába bele sem mentek, hanem annak kijelentésével siklottak át a kényes kérdésen, hogy az idevonatkozó törvények megtartandók. Annál erélyesebben hívták föl a király figyelmét azokra a törvénybe ütköző önkényes újításokra, melyek az igazságszolgáltatásban elharapóztak s a magyar törvény érvényének és a hatóságok jogkörének visszaállítását követelték.

A fiatal főherczeg nemcsak a mellé rendelt német tanácsokkal tanácskozott az országgyűlés e válasza fölött, hanem a bécsi udvari kamara és a haditanács nézetét is bekérte. A bécsi kamara kevésnek találta ugyan a 2 frtos adót, de a rendek más panaszaitól s sérelmeitől megijedve, mégis csak belenyugodott az ajánlatba azzal, hogy a majorsági házak és a koresmák, minthogy ezek hajtják a legtöbb hasznot, szintén adózzanak s az egész összeírás a leglelkismeretesebben hajtassék végre. E végből a közreműködő tisztviselők és falusi bírák előzetesen esküvel kötelezendők, a hanyagok vagy hátralékosok meg hármas bírsággal sújtandók, melyet szükség esetén katonai karhatalommal vegyenek meg rajtok. A kamara máskülönből bizonyos engedékenységre hajlik a rendek irányában s még a gabonaadó elejtésébe is beletörődik. Így azután a főherczeg márcz. 25-iki válasza is sokban közeledett a rendek álláspontjához. Az adóajánlatot lényegileg elfogadta s a gabonaadó tárgyában megelégedett az eredeti követelés felével, vagyis portánként 1 nagyszombati mérő (metreba) búzával és ugyanannyi zabbal. Ellenben ismét föleleveníti a tizedügyet s idevonatkozó új törvény hozatalát sürgeti. Ez alapon jött létre a megegyezés s a főherczeg még márcz. 26-án eltávozhattott Pozsonyból, mikor a rövid országgyűlés véget ért.

A mi immár az 1603-iki törvénykönyv szövegét illeti, azt a király teljhatalmú képviselője, Miksa Ernő főherczeg és a rendek szabályszerűen megállapították, sőt a főherczeg azon

külön kifejezett kéréssel küldötte be Rudolf királynak, hogy ne változtasson rajtok, mert azzal általános elégedetlenséget keltene, másrészt arra ösztönözné a rendeket, hogy az eddiginél sürgetőbben követeljék, hogy a király maga vezesse az országgyűlést s személyesen jöjjön Pozsonyba. De Rudolf királyon ekkor már sokkal nagyobb mértékben erőt vett a lelki betegség, semhogy okos tanácsra hallgatott volna. Prágai környezete, első sorban Himmelreich Tibor magyar titkár kénye kedve szerint átalakította, megcsönkítette¹⁾ a Pozsonyban megállapított szöveget s nem a rendek munkálata, hanem ez a megerőlt, önkényesen módosított szöveg jutott be a magyar törvénytárba. Aránylag még a legkevesebb változtatás történt az adótörvények szövegén nem a rossz szándék híján, mely a módosítások eszközölését sugalta, hisz Himmelreich csak azért is eszközölt módosításokat, hogy »hadd bosszankodjanak a rendek.« E cikkeket azért nem bántották, mert tudták, hogy a módosítással semmit sem érhetnek el, hisz a vármegyék nem veszik figyelembe, sőt esetleg az egész adóbehajtást megakadályozzák. Az adótörvények különben is meglehetősen röviddek s csak a multhatatlanul szükségesek elmondására szorítkoznak. A II. törvénycikk nem vonatkozik ugyan az adózásra, de jellemzően megvilágítja a teherbíróképesség csökkenését, midőn kiemeli a rendekről, hogy »nem egyéb a hiba, mint az, hogy összes vagyoni erejük és anyagi helyzetük évről évre romlik s az állandó háború terhe miatt napról napra rosszabb állapotba jut s az adó megajánlásától számítva egyrészt a katonák kihágásai, másrészt az ellenség betörései által sújtva az összeírt házak száma is csökken.« Mindazáltal, mondja a III. cikk, a rendek nem 10.000, hanem sokkal több katonát is megszavaznának, ha a fedezetet a jobbágy elbírná. De még a legesekélyebb adó behajtása is nehezen megy s így a folyó évre jobbágy- és zsellérházankint, kivéve az inségbe jutott, a nemesi fekvőségeken lévő házakat és a korcsmákat, csak 2 frtot szavaznak meg, melyből félforint a földesurat terheli. Ezt az adót mindenki fizeti, a taksások pedig az eddigi tör-

¹⁾ Pontonkint kimutatja az önkényes változtatásokat *Károlyi Árpád*, M. Orsz. Eml. X. 154—157. és 288—96.

vények értelmében járulnak a közterhekhez. A pénzt a vármegyében felerészben pünkösdkor, felerészben Szent Jakab napján megyei számvevők szedik be, kik lehetőleg magok az alispánok legyenek, s azonnal átszolgáltatják a három kerületi főszámvevőnek, kik kizárólag a magyar katonák ellátására fordítják. A IV. cikk elrendeli, hogy a múlt évi főszámvevők és megyei adótisztek bevételeikről s kiadásaikról számadást tegyenek s a hátralékokat lefizessék. A leszámolás eszközlésére a rendek a három kerület mindegyikébe 2—2 bizalmi emberöket küldték ki. A VI. cikk az adóbehajtás gátlására, a hódolt jobbágyokra és Szlavóniára, a VIII. cikk meg az ingyemmunkára vonatkozó múlt évi törvényeket újítja meg.

Az 1603-iki adót szintén nem a kamarák, hanem a rendi főszámvevők kezelték s ez év adózásáról még kevesebb az adat, mint az előző évről. A pozsonyi kamarának csupán a két dunántúli országrész ház-összeírását sikerült utólag megállapítani, mely az egyes vármegyékben a következő volt: 1. Pozsony 3908; 2. Komárom semmi; 3. Győr semmi; 4. Esztergom 420; 5. Nyitra 4199; 6. Bars 2661; 7. Hont 813; 8. Nógrád 608; 9. Turóc 1201; 10. Árva 590; 11. Liptó 1089; 12. Zólyom 1376; 13. Trenesén 3244; 14. Mosony semmi; 15. Sopron semmi; 16. Veszprém semmi; 17. Vas 2581; 18. Zala semmi; 19. Varasd, 20. Zágráb, 21. Kőrös együtt 25.521; 22. Somogy semmi. A 19 magyar vármegyében tehát 1603-ban már hétre ment azok száma, melyekben egyáltalán nem lehetett a házak számát megállapítani s melyek legtöbbje nem is adózhatott a háború változásai miatt. Ellenben az 1599. óta nem adózó Esztergom ismét az adózó vármegyék sorába lépett, másokban pedig, így Nógrádban, Vasban valamivel több házat írtak össze, mint tavaly. Feltűnően nagy a növekedés a három drávántúli megyében, hol kétszernél több ház említettik, mint 1602-ben, sőt 1598-ban.

A kirovásról és a befizetésről semmi összefoglaló számadás nincs. De fennmaradtak egyes vármegyék számadásai. Így például Nyitrában a kirovás tett 8881 frt 28 drt, melyből költségre kellett 280, elégedtetett 81 frt. A többi majdnem egészen befolyt, s 1612-ben a nagy vizsgálat idején Nyitra

az 1603-iki adóból már csak 115 frt 45 dr hátralékkal szerepel. Sőt ez évben Komárom is adózott, ámbár a házak fentebbi összeírásában nem fordul elő. De az 1612-iki adóvizsgálat szerint 1603-ban 748 $\frac{1}{2}$ frt rovatott ki reá, melyből 718 $\frac{1}{2}$ frtot törlesztett, úgy hogy ekkor már csak 30 frttal volt hátralékban. A felvidéki vármegyékről a főszámvevő összefoglaló kimutatása szintén nem ismeretes. De fennmaradt sok vármegyei számadás. Így Máramarosban a kivetés 1344 frt 34 drt tett, mely legnagyobb részében be is folyt. Minthogy a felvidék 1603-iki adója a későbbi adóvizsgálatokban sem említettik, valószínűleg időközben ez az országrész is pontosan lefizette az évi adótartozásait.

Az 1604-iki adó.

Az 1603. évi hadjárat nem a legfényesebbek közé tartozott s főczélja, Buda visszafoglalása meghiusult. De a porta a török birodalom belső zűrzavarai miatt béketárgyalásokat indított, melyek Rudolf király bomlott agyvelejét végképen megzavarták. Mint tavaly a pozsonyi kamara, most már ő is biztosra vette, hogy a haderőt, melylyel eddig a török ellen védekezett, a nyakas magyarok teljes megtörésére fordíthatja s erdélyi mintára kényuralma alá helyezheti őket. De pénzre lévén szüksége, a rendeket sem akarta mellőzni, hanem szándékai valószínűsítését az országgyűlés utánra halasztotta. Még 1603. decz. 5-én a következő év febr. 3-ikára Pozsonyba összehívta tehát az országgyűlést. Helyettesévé ismét Mátyás főherceget küldötte ki s ugyanaz nap megbízta, hogy a királyi előterjesztések kidolgozásához szükséges előmunkálatokat szokás szerint elvégeztesse. A meghívások tömegesen küldettek szét s a mi két emberöltő óta nem történt, 43 magyar vármegye, továbbá Horvát-Szlavonország és Erdély rendei kaptak meghívót s a vármegyék közt szerepel Solt, Pest, Bács, melyek réges-régóta a török igát nyögték. Mátyás főherceg még kinevezése előtt, novemberben kikérte a főhatóságoktól a szokásos szakvéleményeket, melyek nagy része ránk maradt. A pozsonyi kamara decz. 5-iki jelentése nagyon valószínűnek tartja ugyan a békekötést, de mert a katonaságot s a vég-

helyeket el kell látni, azt ajánlja, hogy minden ház után 3 frtot (egyét belőle a földesuraktól) kell kérni, másrészt a pénzkezelők felelősségére vonatkozó törvények egy lényeges bíányát kell kiegészíteni. Ezek a törvények ugyanis nem intézkednek az illetők megidézéséről. Ha megidéztetnek, vagy nem jelennek meg, vagy ha megjelennek, halasztást kérnek, sokan közülök meg elhaltak s általában nincs, a ki végrehajtást vezessen ellenök. Olyan törvény hozandó tehát, mely kizár minden kibuvót s mely szerint az ország bármelyik kamarája vagy kinestári hivatala egyszerű levéllel megidézheti s megfelelő számadástételére kényyszerítheti őket. E törvényt az 1601 óta működő összes pénzkezelőkre ki kell terjeszteni s a kamara elé kell idézni a hanyag alispánokat is. A ki elmarasztaltatik, az ellen a kamara első megkeresésére az illetékes alispán jószágvesztés terhe alatt s ha maga az illetékes alispán marasztaltatott el adókezelői minőségében, ellene a főispán hivatalvesztés terhe alatt köteles eljárni. Sőt ha egyik sem engedelmeskedik, a főkapitány eszközölje a végrehajtást. A kamara még a fiscalis pöröket említi s azzal végzi előterjesztését, hogy Joó János kir. személynök, az alsó tábla elnöke helyére olyan embert nevezzenek ki, kinek van elég tekintélye és tudása, van gyakorlata és tájékozása az ország jogai körül, nehogy annak, a ki másnak akar törvényt adni, másoktól kelljen tanulnia a jogokat. Említést érdemel, hogy ugyanazon Joó János, mint személynök éveken át volt a királyi tábla elnöke s tudását nem vonták kétségbe mindaddig, míg bizonyos sérelmek miatt ellenzékeskedni nem kezdett. Mikor ezt megtette, ráfogták, hogy tudatlan s csakugyan Lippay János kir. titkárt ültették állásába. Rövid, ámbár sok minden, akkor napirenden álló kérdésre kiterjedő a szepesi kamara szintén decz. 5-én kelt véleménye, mely már a vallásviszályok veszedelmes elfajulására is utal. Az adót illetőleg azonban egyszerűen hivatkozik múlt évi javaslataira. A magyar tanács tagjai közül többen írták meg véleményüket, de gróf Erdődy Tamás röviden csak azt mondja, hogy adót, eleséget, közmunkát kell kérni. Thurzó György, mint főkapitány leginkább katonai dolgokkal s velök kapcsolatban a gabonaadóval és közmunkával foglalkozik; nagyon futólag Zalatnucky György pécsi püspök

szintén nem az adóügyet taglalja, Pethe Márton kalocsai érsek, meg a honvédelemről mondja el nézeteit.

Adóügyi szempontból jóval tartalmasabb a bécsi udvari kamara decz. 26-iki szakvéleménye, mely dicsérőleg említi a 12 évi háború sikereit, de azért meleg kifejezést ad békeóhajának, minthogy Rudolf császár és király összes országait kimerítette a hosszú harc s a külföld is beleunt az örökös segélyadásba. Mivel azonban a béke még bizonytalan, kettős javaslatot tesz. Ha a háború folytattatik, a király házanként 3, béke esetén csak 2 frtot kérjen. A hátralékosokra nézve csatlakozik a pozsonyi kamara indítványaihoz s azzal végzi, hogy a rendeket megfelelő eleség adására s fuvarozására kell bírni, sőt, ha ezt megteszik, meg lehetne elégedni az említett adótételnek akár csak felével.

A bécsi haditanács szintén benyújtotta véleményét, mely azonban inkább a katonai kérdésekkel foglalkozik; más-különbén ő is 3 frtos adót, Pest és Hatvan megerősítésére, valamint a többi végvárakhoz 12 napi közmunkát ajánl. Kanizsával szemben új végvár építését javasolja, mely célra az ország külön pénzt és közmunkát szavazzon meg. Ellenben elejti a gabonaadót, még pedig azért, mert az ország általában szegény, s az idén még többet szenvedett a császári hadak zsarolásaitól, mint eddig bármikor. De azért vannak az országnak kímélettebb vidékei s ezeket kell rábírní, hogy méltányos áron adjanak a katonaság számára eleséget és fuvar, különösen Hatvan és Pest s más véghegyek számára. Végül azt ajánlja, hogy a már annyiszor hasztalan sürgetett segélyt a katonai kórházakra újra kérjék az országtól.

E vélemények alapján Mátyás főherczeg 1603 jan. 28. beküldte Rudolf királynak a maga javaslatait a királyi előterjesztések tárgyában, melyeket Rudolf február 2. kelettel látott el, ámbár a valóságban sokkal későbbben készültek, mert a prágai udvari kamara csak február 4-én tette meg reájok vonatkozó megjegyzéseit, melyek a végleges megállapításnál figyelembe is vétettek. Ekkor még különben is nagyban folytak a török béketárgyalások s minthogy Mátyás főherczeg heteken át szintén más teendőket vették igénybe, az országgyűlés megnyitása hosszú késedelmet szenvedett. A főherczeg csak márcz.

19-én érkezett Pozsonyba, éppen akkor, mikor a városban nagy égés pusztított s teljesen megzavarta a bevonulás ünnepléességeit. Magát a főherczeget is kínosan érinté a tűzvész s azt mondotta: rossz jel ez Magyarországra! Valóban rossz jel volt, de nem a magyarok, hanem Rudolf király romlását jelzé, mert az 1604-iki országgyűlés volt Rudolf királynak utolsó, törvényalkotó országgyűlése.

A főherczeg a márcz. 20-iki megnyitó ülésen adta át a királyi előterjesztéseket, melyek adóügyi követeléseit a következők voltak: A király mindent elkövet ugyan, hogy visszacserezze annyit szenvedő Magyarországnak a békét, de a háborúra is készülnie kell. Arra kéri tehát a hű rendeket, hogy a folyó évre jól felszerelt 6000 gyalogost és 4000 lovas állítsanak ki, illetve a sereg hét havi költségeit szavazzák meg adóban. Ha azonban a kívánságot terhesnek találják, a király arra kéri őket, vállalják el 2000 lovas és 1000 gyalogos eltartását, de nem hét hónapra, hanem egy egész esztendőre, úgy hogy ez a kisebb had állandóan szolgáljon. Ha azonban a rendeknek egyik ajánlat sem tetszik, a király azt sem bánja, ha egyszerű pénzadót szavaznak meg és pedig házankint 3 frtot, kettőt a jobbágyok, egyet a földesúr erszényéből. Az adóteher e tetemes emelését azzal indokolja, hogy minél többet szavaznak meg a rendek a honvédelemre, annál inkább megoltalmazzák magukat az ellenségtől, valamint a fizetlenségük miatt kicsapongó császári zsoldosok visszaéléseitől. Ez utóbbi állításának igazolására a király jellemző esetet idézett. Elmondja, hogy a mult év végén a kincstár néhány vármegyét, melyekben német katonaság állomásozott, fölszólított, támogassa őt rendkívüli segélylyel a zsoldosok kifizetésében. Több vármegye megtette s a rendes 2 frtos adón kívül házanként még egy forintot szedett megyei adó czímén, miből a németek kielégítettek, mire azután tisztességesen viselkedtek. Ezek a vármegyék már tavaly 3 frtos adót fizettek tehát s így az idénre az egész ország is elbírná a 3 frtos adót. Ha a rendek azt megszavazzák, a király abba is beleegyezik, hogy azok a vármegyék, melyek tavaly 3 frttal adóztak, az idén csak 2 frtot adjanak, vagyis tavalyi többletök az idej adóba beszámíttassék. Máskülönbén a király az általános adókötelezett-

ségre, a házösszeírásra, az eljáró tisztviselőkre, a késedelmesekre, a hátralékosokra vonatkozó régi törvények megújítását, részben szigorítását kívánta. Közmunka czímén némely végvárhoz 12, némelyikhez 6 napi munkát, illetve megváltását kérte s fölvetette a Kanizsa ellen építendő új végvár eszméjét. A gabonaadó megszavazását is elengedhetetlennek tartotta s minden porta után 2 nagyszombati köből zabot és ugyanannyi rozsot kért, melyet az adózók vagy a Dunához vagy a legközelebbi várhoz vagy városhoz maguk szállítsanak el. A tizedfizetésre vonatkozó mult évi javaslatát szintén megújította s idevonatkozó törvény alkotását sürgette. Végül ismételte azon kívánságát, hogy az ország a katonai kórházakra bizonyos segílyt szavazzon meg.

Egészben a királyi előterjesztés hangja szokatlanul szíves és jóindulatú volt, s az adóügyi követelések sem tartalmaztak olyat, mit a tárgyalás alapjául el nem lehetett volna fogadni. Csakhogy a király azt mondta a rendeknek, hogy jelen gyűlésökön egyes egyedül a honvédelemmel foglalkozzanak, az ország, valamint a maguk minden más dolgának tárgyalását ellenben békésebb időkre halasztják. Ez pedig teljesíthetetlen kívánság volt olyankor, midőn a kormány intézkedései, a fiscalis pörök, különösen az ellenreformatio erőszakosságai, a templomfoglalások, a császári fővezérek önkénykedése, a zsoldosok kicsapongásai, az erélytelenül vezetett török béketárgyalásokon való megütközés, az Erdélyből jövő rettenetes hírek, az általános inség egész mélyökben fölzavarták a kedélyeket. Ritkán volt a magyarság oly kétségbeejtő helyzetben, ritkán állt oly közel a végromláshoz, mint 1604-ben s királya éppen akkor követelte tőle, hogy még nagyobb közterheket rakjon elnyomorodott vállaira, bajainak okairól és orvoslásuk módjáról pedig hallgasson. Ez lehetetlen kívánság volt s nem is teljesült. Zúgó zivatarként tört ki az általános elkeseredés nyomban az országgyűlés megnyitásakor s a pár hét, a melyet a rendek Pozsonyban töltöttek, a legszilajabb izgalomban telt el. Nem ide tartozik az emlékezetes országgyűlés politikai küzdelmeinek ismertetése. Csupán az adóügyre kell szorítkoznom, mely pedig a tárgyalások szenvedélyes folyamában meglehetősen háttérbe lépett, mert, a min csodálkozni

nem lehet, a rendek nem akarták ugyan védtelenül hagyni hazájukat, de túlságos áldozatkészségre sem mutatkoztak hajlandóknak. Nem volt rá sem képességük, sem kedvök s először is — márczius 25-iki — Mátyás főherceghez intézett föliratukban keserves hangon követelték annyiszor felsorolt sérelmeik orvoslását, mint mondották, »mi kevesen, kik megmaradtunk s a király hívására országgyűlésre összejöttünk.« E lépéseket azzal indokolták, hogy ha első sorban a császári had önkényének, rablásainak, gyilkolásainak, egész községek elnéptelentésének határt nem szabnak, a jobbágyságnak lehetetlen lesz bármí adót fizetnie, mert a bösz katona nemcsak mindennapi eleségétől fosztja meg, hanem igájától, marhájától, lovaitól, ökreitől, melyekkel családját táplálja. A szegény nép, melynek most a maga és földesura számára dolgoznia kellene, igájától megfosztva éhenveszésre van kárthatva s nem képes adót fizetni. Ha tehát előbb e bajokon nem segítenek, a rendek sem szavazhatnak meg semmit, mert a mit megszavaznak, úgy sem lehetne behajtani. Csak ezek után tértek át a kamarák és császári tisztek által rajtok elkövetett erőszakosságokra, melyek közül több jellemző esetet egyenkint felsorolnak. A protestáns rendek saját sérelmeikkel, melyek az országgyűlést még inkább felizgatták, mint a zsoldosok pusztításai, külön fordultak Mátyás főherceghez, ki meg a haditanács véleményét kérte ki a rendek első feliratára nézve. Jellemzi ez álmos testület gondolkodását, hogy azt mondta, hogy maga is elismeri, hogy a magyar rendek a katonaságtól fölöttébb sokat szenvedtek. De mivel a katonaság elszállásolása a felség parancsára történt, a parancsba engedelmesen bele kell nyugodni. Mindazáltal sikerült a főhercegnek ígéreteivel, biztatásaival s különösen azzal, hogy egyik dúló, fosztó vallon ezredest haditörvényszéki ítélet alapján Nagyszombatban csakugyan lefejeztetett, nagy nehezen a rendeket rávenni, hogy megkezdjék a királyi előterjesztések tárgyalását, mi hosszú és viharos lefolyást vett. Csak április 2-án nyujtották át válaszukat, melyben a király adóügyi kívánságairól is nyilatkoznak. Kijelentik, hogy a tavalyi adónál többet az ország a sokszor előadott okoknál fogva meg nem bírván, az idénre is csak 2 frtot szavazhatnak meg házankint, leszámítva

azokat, melyeket a tatárok vagy mások elpusztítottak. Ez összegből 150 drt a jobbágyok, 50 drt a földesurak fizetnek a nemesi szabadság fenntartásával s azon kikötéssel, hogy a katonák kihágásai végre megtoroltassanak. Ellenben belenyugodtak, hogy az adó a kamarákhoz fizetessék, melyek minden vármegyébe a helyi birtokosok közül rovót nevezzenek ki. A király azon megjegyzésére, hogy tavaly néhány vármegye a 2 adóforint mellé még egy harmadikat önkényt adott a katonaság fizetésére, a felirat megjegyzi, hogy áldozatkészségökkel nem segítettek magukon, mert a katonaság azután épp úgy gyötörte őket, mint annak előtte s azért a harmadik forintot kerekén elutasítják. Megújítják ugyan a király által megjelölt törvényeket, de nem szavaznak meg több közmunkát, mint tavaly, annál kevésbbé, mert a kirendelt munkaerőt a kapitányok és katonák a maguk hasznára, nem pedig váraik kijavítására fordították.

Bármily szerény volt a rendek ajánlata, Mátyás főherceg s a pozsonyi kamara elfogadta, hogy minél előbb szabadulhasson az egyre inkább kellemetlenkedő országgyűléstől. A pozsonyi kamara egyebek közt azonban azt kívánta, hogy a törvény szövegéből hagyják ki a rendek azon kívánságát, mely az adózást a katonai sérelmek orvoslásával hozza kapcsolatba. Ellenben a többi tanácsosok belátták, hogy a rendektől ez alkalommal többet kapni nem lehet, mire Mátyás főherceg április 4-iki leiratában a szokásos fenntartásokkal és kikötésekkel belenyugodott az országgyűlés ajánlatába, mely április 8-án törvényalakba öntetett. De a király csak május 1-én, a valóságban csak május első hetében szentesítette a törvénykönyvet, mely időközben a rendek tudta nélkül nemesak számos módosítást szenvedett, hanem a vallásügyben Mátyás főherceg ajánlatára egy igen hosszú, az országgyűlésen nem is tárgyalt czikkkel, a hírhedt huszonkettedik articulussal toldott meg. A törvénykönyv ilyen önkényes átalakítása még Rudolf király korában is, noha sok mindenhez hozzászoktatta az országot, megdöbbenetett a közvéleményt s egyik főoka volt annak, hogy a rendek az önsegély s fegyveres ellenállás útjára lépjenek, melylyel ismételve fenyegetöztek.

Az 1604-iki törvénykönyv az utolsó, melyet Rudolf

király szentesített s az adóügyet a fentjelzett értelemben intézi el. A rendek a II. czikkben a múlt év példájára 2 frtos adót szavaznak meg s ez összegből fél forintot a nemesi szabadságok sértetlenül maradása mellett a földesurak rovására. Az eddig adómentes házakon kívül az égés, a tatárdúlás által vagy a más módon elpusztult házak is levonandók a házszámból. Az összeírást a megyei tisztikar szokásos részvételével a kamarának felelős rovója végzi, ki megyei birtokos legyen s a pénzt a kamarának szolgáltassa be, mely kizárólag magyar katonák fogadására fordítsa. A III. czikk a szokásos módon megújítja az általános adókötelezettséget s megállapítja, hogy »Magyarországban és Szlavóniában azon németeket, véghelyi kapitányokat s másokat, kik be nem bocsátják jószágaikra a rovót vagy a nemesek jószágait zaklatják, a törvényes büntetéssel sújtsák«. E törvényből végtére megtudjuk, kik azok a különféle országgyűlési iratokban azzal vádolt földesurak, hogy be sem bocsátják a királyi rovót jószágaikra? Ugyanazok voltak, kik ez időben oly átkozottá tették nevüket hazánkban, a nemesség és parasztság kegyetlen, töröknel irgalmatlanabb nyüzői, fosztói, a német várkapitányok és védenceik. A IV. czikk az adóbehajtásban résztvevő tisztviselőkre vonatkozó régibb törvényeket újítja meg s a régebbi számadások átvizsgálására rendi főbiztosokat küld ki. Ezek sorában ott szerepel ugyanaz az Istvánffy Miklós, kit tavaly a hatóságok megvádoltak, hogy mint egyik főszámvevő még az 1593-iki adóról sem tett számadást. Ez a vád tehát vagy alaptalan volt, vagy, a mi valószínűbb, 1603-ban eszközölt ítéltekoholásával túlságosan hatalmas pártfogókat szerzett. Az V. czikk elrendeli, hogy minden régi hátralékot »személyválogatás nélkül« a folyó év május 15-éig okvetlenül behajtsanak s a múlt évben fogadott katonák zsoldhátralékának kifizetésére fordítsák s csak azt, a mi még marad, szolgáltatassák át a kamarának. A tavaly nyáron szolgálatban levő s novemberben elbocsátott katonák még 1604 tavaszán sem kapták meg tehát fizetésüket, a mi azután érthetővé teszi, hogy alkalmas ember, noha volt elég, sőt a tömeges elszegényedés folytán több, mint rendes időkben, nem szívesen állt be katoná-

nak s az egykorú iratok nem egyszer mondják, hogy nincs elég katonának való ember az országban. Ember volt elég, de a kincstár eljlesztette a vitézi mesterségtől s a katona inkább elment a szabad hajdúk közé, noha ott állandóan feje fölött lebegett a halálos büntetés veszedelme. A VIII. és IX. czikk a közmunkára vonatkozik. Ez adóügyi törvények végrehajtása nyomban megkezdődött s be is fejeztetett még mielőtt a Rudolf király által önkényesen átalakított törvénykönyv ismertté vált, illetőleg az általa keltett hatás az országot mozgásba hozta volna.

Az 1604-iki adót megint a kamarák kezelték s így ez évből újra ismeretesek az ország összes vármegyéiben eszközölt házösszeíráások eredményei. A házak száma a következő:

1. Pozsony 3542; 2. Komárom 416; 3. Győr semmi; 4. Esztergom 339; 5. Nyitra 3692; 6. Bars 2224; 7. Hont 845; 8. Nógrád semmi; 9. Turóc 1071; 10. Árva 553; 11. Liptó 1048; 12. Zólyom 1043; 13. Trencsén 3207; Mosony 1328; 15. Sopron 1001; 16. Veszprém 106; 17. Vas 2270; 18. Zala semmi; 19. Varasd, 20. Zágráb, 21. Körös együtt 25.521; 22. Somogy semmi; 23. Szepes 1811; 24. Sáros 3019; 25. Bereg semmi; 26. Zemplén 3304; 27. Ung 1265; 28. Szatmár 599 $\frac{1}{2}$; 29. Szabolcs 161; 30. Ugoesa 203; 31. Abauj 2302; 32. Torna 267; 33. Gömör 1849; 34. Borsod 337 $\frac{1}{2}$; 35. Heves, Pest, Szolnok és Csongrád együtt 237, összesen 63.324. Összehasonlítva ezt a számot az 1598-iki eredménnyel (161,527) egész rettentő mivoltában visszatükröződik benne az a mérhetetlen hanyatlás, melyet az ország a legutóbbi 6—7 év folyamán emberben, vagyonban, anyagi polgárosodásban az örökös háború, pestis, inség által szenvedett.

Mindazáltal tévedés lenne azt hinni, hogy a maradék nép a szörnyű viszonyok közt nem lelkiismeretesen teljesítette volna adókötelezettségét. A fennmaradt számadások az ellenkezőt bizonyítják. Igaz, hogy ez évből aránylag kevés számadás maradhatott fenn, mert ősszel kitört Bocskay István nemzeti fölkelése s romboló viharoként zúgott végig az ország felvidéki és dunáninneni vármegyéin, a mi az adónak a királyi kamarák számára való behajtását, különösen pedig elszámolását sok helyen lehetetlenné tette. A pozsonyi kamara még az 1612-iki adóvizsgálatkor is csak néhány vármegyéből bírt

számadást szerezni, ezek azonban azt jelzik, hogy az adózás ez évben is feltünő pontossággal folyt. E vármegyék a következők:

1. Hontban 1579 frtot tett a kirovás, melyből 123 frtot utólag el kellett engedni. A többi 1456 frt mind elszámoltatott és pedig költségre kellett 206, a kamaránál tisztán befolyt 1250 frt.

2. Liptóban 1048 házra kirovatott 2096, a nemesek taksája 215, a papok taksája 36, összesen 2347 frt. Ez teljesen elszámoltatott és pedig költségre kellett 205, tisztán befolyt 2142 frt.

3. Árvában az adó 553 ház után 1106, a nemesek és papok taksája 107, összesen 1213 frtot tett, melyből azonban csak 832 frtot számoltak el, mert 341 frt hátralékban maradt. A befolyt összegből kellett költségre 112, a kamaránál befizetett 750 frt.

4. Mosonyban 1328 ház után az adó 2656, a nemesek taksája 93 $\frac{1}{2}$ s így az egész kirovás 2749 $\frac{1}{2}$ frtot tett. Ennek tetemes része nem folyt be. Az óvári uradalomban nagy tűzvész miatt le kellett írni 395 frtot, hátralékban maradt 650 frt 24 dr, úgy hogy összesen csak 1704 $\frac{26}{100}$ frt hajtatott be, melyből 117 frt költségre kellett, 1587 $\frac{24}{100}$ frt meg a kamarához folyt be.

5. Esztergomban 339 ház után 678 frt volt a kirovás. Ebből elengedettett 97, költségre kellett 50 frt. A maradék 531 frt vagy legalább nagy része, úgy látszik, behajtatott, de az összegről a kamara nem bírt számadást szerezni.

6. Turóczban a kirovás 1071 ház után 2142 frtot, 37 zsellérház után (mindenik 1 $\frac{1}{2}$ frtot fizetett) 64 $\frac{1}{2}$, a nemesek taksája fejében 190, a papoktól 15, összesen 2421 $\frac{1}{2}$ frtot tett, mely teljesen elszámoltatott. Költségre kellett 145 frt, a kamaránál tisztán befolyt 2476 $\frac{1}{2}$ frt s így hátralék nem maradt.

A mi a felvidéki vármegyéket illeti, a szepesi kamara egy régi irata¹⁾ említi, hogy mikor Bocskay István fölkelése

¹⁾ Az Orsz. Lev. egyik négy kötetes gyűjteményében. Címe: Extractus minutialis administrationis Scepusiensis, mely az 1568—1679. éveket öleli föl, de csak 1779-ben készült a kamara iratainak alapján. Ebben az 1604 okt. 13-iki akta után ez áll: Nota. Deficiente superiori

kitört, még 1604 okt. 13-án megszüntette működését, mely 1607 április haváig szünetelt, mert csak e napról kelt legközelebbi hivatalos irata. De 1604 októberig szorgalmasan hajtotta be az adót s például Máramarosból az 1071 frtos kirovás csaknem egészen befolyt. Sok helyt azonban a hátralékokat nem szedhetette be s a számadásokat el nem készítette. A kamarához be nem fizetett adót Bocskay hajtotta be s utóbb az 1612-iki nagy adóvizsgálatban mindenkit igazoltak, a ki a fejedelem nyugtáját fel tudta mutatni. E vizsgálat alkalmával az 1604-iki adóból hátralékokat általában csak Szatmárban 60459, Ugocsában 34 és Szepesben találtak. Különösen furesa eset történt Szepesben, hol lomniczai Horváth László rovó azzal állt elő, hogy 1604-ből megtartott ugyan 843 frt adót, de 1605-ben Bocskay fejedelemmel abban állapodott meg, hogy a mult és folyó évi nála levő hátralék fejében kerek számban 1600 frtot fog neki fizetni. Az adóvizsgálatkor azt állította, hogy e tartozását akkor csakugyan kifizette s nyugtát is kapott róla. De e vizsgáló biztosok nem bírtak állításai igazságáról meggyőződni, mert Horváth ismételt sürgetésre sem mutatta elő igazolványait. Minthogy azonban az 1604-iki adóból a felvidéki vármegyék közül csak hárman szerepelnek az 1612-iki hátralékosok közt, kétségtelen, hogy a többiek ez évi adójokat vagy a kamarának, vagy a fejedelmi kincstartónak lefizették.

A kamara haszna.

A második és pedig ősrégi, I. Károly királytól származó egyenes adó,¹⁾ mely azonban mindenkor kizárólag a jobbágyságot terhelte s ennek megfelelően kapunként fizettetett, ez időben végképen megszűnt, még pedig önmagától, minden különös intézkedés

parte Regni Hung. una cum civitate Cassoviensi de s. c. M. Rudolfi secundi, Stephanoque Bocskay in principem R. Hung. electo, informationes camerales a mense oct. Anni 1604 usque mensem aprilem 1607 siluere et etiam nulla acta illius temporis annorum nempe 1605 et 1606 extare. A legelső oklevél a szünet után 1607 jún. 26-ról kelt.

¹⁾ Előzményeit lásd az előző évekre vonatkozó pénzügytörténelmi tanulmányaimban.

nélkül. Kivette utoljára legalább egyik-másik vármegyében 1591-ben volt. Minthogy 1593 óta az ország állandóan fizetett rovásadót, a kamara haszna, melybe az a régi törvények szerint be volt tudva s csak olyan évekre volt esedékes, mikor rovásadó nem volt megszavazva, önmagától megszűnt. Hogy megszűntnek tekintette mindenki, kiviláglik abból, hogy azokban a szakférfiúi véleményekben, melyek a királyi jövedelmek szaporítására vonatkoznak, ismételve ajánlják törvényes visszaállítását. Így az egyik ilyen vélemény azt mondja: *lucrum camerae, olim continuo exigi solitum, restaurandum.*¹⁾ Ez azonban sohasem történt meg többé s ettől a közadótól ez idő óta az ország végkép megszabadult.

A közmunka.

A harmadik adó, mely ez időben a magyar jobbágyra s kizárólag az ő vállaira nehezedett, az országos köz- vagyis ingyenmunka, ez évek országgyűlésein heves vitákra adott alkalmat, mert a király folyton emelését kívánta. Mindazáltal az 1598: XXVIII. czikk a mult évi kapuösszeírás alapján 1—1 kapura csak 6 napi ingyenmunkát szavazott meg a végvárok erődítményeinek kijavítására. A közmunka beosztását a királyra bízta, hogy magyar tanácsosai, első sorban a főkapitányok javaslatai alapján ossza szét az egyes várak közt. Az 1599: XXVIII. czikk az adóhátralékokon és bírságokon kívül a véghelyek kijavítására a folyó évre minden kapu után, »a mennyiben az a háború miatt lehetséges, a korábbi években erre nézve alkotott végzésekhez képest teljesítendő 6 napi munkát« rendelt. De ugyanebben a törvényben a rendek kérték a királyt, hogy az egyes vármegyéknek a véghelyekhez való beosztása igazságosan történjék s több munkára, mint melyet a törvény megállapít, senkit se kényszerítsenek, különösen pedig Vas és Zala közmunkáját Kanizsa javítására fordítsák. Egyik 1600-iki előterjesztésben, melyet február 3-iki kelettel intézett a királyhoz, Mátyás főherceg azt ajánlotta, hogy a közmunka-jövedelem hovaforodítására nézve egész 1587-ig

¹⁾ 1599-iki a pozsonyi kamarához intézett vélemény, Orsz. Lev. Mon. Pénzügy II. 56.

vizsgálat indítandó, az idevonatkozó kimutatások a vármegyék-től bekérendők s a hol kitűnik, hogy a közmunkajövedelemből a kezelőtisztek valamit be nem szolgáltattak, az illetők, esetleg örökösök jóságvesztés terhe alatt katonai karhatalommal is kényszerítendők a hiány fedezésére. Az ez évi XV. cikk 6 napi ingyenmunkát szavazott meg, illetve megújította a múlt évi törvényt azzal: »de a jobbágyokat a különböző vidékekre és véghelyekre szét ne szórják és hajtsák, mert minden ország-részre nincsenek elegendőek.«

Mínthogy 1600-ban Kanizsa, ez a főfontosságú végvár török kézbe került s így a körülötte fekvő királyi véghelyeket okvetlenül jobb karba kellett helyezni, hogy el ne veszzenek, a király minden ház után 20 dr külön adót s 3 napi ingyenmunkát kért akként, hogy a kiknek lovuk van, szekérrel, a többiek gyalogszerrel végezzék a munkát. A rendek a pénzadót elvileg elvetették, ellenben hajlandók voltak a szokásos módon az időre is 6 napi ingyenmunkát megszavazni, de azzal a kikötéssel, hogy azon földesurak, kiknek saját váraik rossz karban vannak, jóságaik közmunkáját ne küldjék más várakhoz. Ez azonban nem tetszett Mátyás főhercegnek, ki azt akarta, hogy az ilyen urak közmunkája csak más magánvárak kijavítására ne fordíttassék, ellenben a királyi véghelyeknél igenis szolgálni tartozzanak, különben — mondotta — a közmunkának semmi haszna sem lenne. Végül az a megegyezés történt, hogy a rendek az 1600. XV. törvényezikket, mely 6 napra szabja a közmunkát, megújították különösen az Esztergomhoz, Érsekújvárhoz, Ónodhoz, Diósgyőrhöz és Váradhoz teljesítendő ingyenmunkára nézve.

Az 1601-iki országgyűlés a múlt évi törvényt megújítva ismét csak hat napi munkát szavazott meg. Az 1602-iki királyi előterjesztés Alsó-Magyarországban Székesfejérvár, Esztergom és a Kanizsa elleni végek, Felső-Magyarországban Tokaj, Szatmár, Szendrő és Ónod megerősítésére 6 napi ingyenmunkát kért, s azt ajánlotta, hogy a szomszéd vármegyék jobbágyai lóval és szekérrel, ezek hiányában gyalogszerrel kézi munkára küldessenek az említett várakhoz. Ellenben a távolabbiak pénzzel váltsák meg e terhet és pedig egy napi munka helyett 16 dénárt fizessenek. A rendek haj-

landók voltak a 6 napi közmunkát megajánlani, de azon határozott kikötéssel, hogy az csak annyi ideig tartson, s ne ismétlődjék többé az a visszaélés, melyet a többek közt az esztergomi, szendrői, kállai, tokaji és komáromi kapitányok elkövettek, kik a népet kényők-kedvők szerint erőszakosan hajtják a közmunkára s egy hónapnál tovább is ott tartják, ütik-verik, cheztetik, nyomorba döntik őket. A rendek azt ajánlották tehát, hogy a király még az országgyűlés folyamán újra állapítsa meg, melyik vármegye hol tartozik közmunkáját teljesíteni s mindegyik kerületből 2 bizalmi ember választassék, ki a kamarával egyetértésben ellenőrizze ez intézkedés végrehajtását. Ezzel elejét akarták venni annak a visszaélésnek, hogy, mint kiemelték, néha egy és ugyanazon falu különböző véghelyekhez hajtattott, a mi számos község teljes pusztulására vagy nagyarányú romlására vezetett. Mátyás főherceg elvileg elfogadta a rendek javaslatait s nem kifogásolta, hogy a haditanács s a katonaság képviselőinek közbejöttével előre megállapíttassék, melyik vármegye hol tartozik közmunkáját ledolgozni? De fölvetette az eszmét, nem célszerűbb-e, ha a távol-első vármegyék pénzen váltják meg tartozásukat s az igával dolgozók naponként 1 frtot, a gyalogszeresek 16 dénárt fizetnek, mely összeg a véghelyek kijavítására lenne fordítandó s mely kiadásról és bevételről a rovók a két kamarának a jövő országgyűlésig számadást tartoznának tenni. Maga az 1602. évi XIII. cikk 6 napi ingyenmunkát szavazott meg s »hogy a falukat az eddigi szokás szerint idestova és a különböző vég-
helyekhez ne hurcolják«, a rendek fölkérték a királyt, hagyja meg kapitányainak, hogy »a népet önhatalmilag és tetszés szerint annál nagyobb munkára, mint a melyet a törvény rendel, ezutánra, ha csak igen nagy szükség nem kívánja, ne kényszerítsék.« A törvény a távolabbi vármegyékre csakugyan kimondja a közmunka kötelező megváltását, melyet a szekérért napi 1 frtban, a kézi munkáért 16 drban állapított meg. A XIV. cz. azután pontosan megállapítja, hogy melyik vármegye milyen véghelynél tartozik közmunkáját természetben vagy pénzben beszolgáltatni. Összesen 32 véghely van felsorolva, mindegyik a hozzá utalt vármegyével vagy vármegyék-

kel, melyek száma az erősség jelentőségéhez mérten állapították meg. Így például Székesfejérvárhoz Mosony, Sopron, Komárom és Győr vármegyék egészen, Vas megyének meg egy járása csatoltatott, ellenben Légrád csak a Muraközt, Peleske meg Vasnak csak egy járását kapta.

Azokban a tanácskozásokban, melyek az 1603-iki királyi előterjesztéseket megelőzték, magas szárnyalású tervek merültek föl a véghelyek teljes újjáépítéséről, illetve gyökeres kijavításáról, külön e célra kérendő pénz- és eleségadóról, 12 napi ingyenmunkáról első sorban az akkor királyi kézen levő Pest és Székesfejérvár megerősítésére. A király a két vár számára csakugyan 12, a többiek számára 6 napi ingyenmunkát kért. De az 1603: VIII. törvényczikk »a nyomorult nép szegénysége miatt« csak a múlt évi törvény keretében szavazta meg a közmunkát azzal, »hogy a szegény jobbágyokat a különböző véghelyek építéséhez és erősítéséhez ne hurezolja«, »mert szokásuk a kapitányoknak egy ugyanazt a falut sok hasonló munkával megterhelni és tetszés szerint, a lehetőségen túl is, a munkáknál addig ott tartani, míg igen sokan közülök éhen kell, hogy veszszenek.« A közmunka-hátralék behajtásáról is, intézkedtek (IX. t.-cz.), de hozzáteszik, hogy azon szörnyű pusztítások, melyeken az ország átmege, nem lehet csodálkozni, hogy az ilyen hátralékok felszaporodnak, »mert ezekben a zavarokban igen sok falu elpusztult és fölötté számos jobbágyot részint meggyilkoltak, részint pedig török fogságba hurezoltak; sőt a külföldi katonák is több falut úgy tartanak birtokukban, mintha azok épen sajátjaik volnának. Az olyan alispánokra (ők vezették vármegyéjükben a közmunka-ügyet) tehát tekintettel legyenek, ha igazságos okát adják annak, a miért a hátralékokat pontosan be nem szedheték.«

Az 1604-iki országgyűlés VII—IX. cikkei ez évre is megújították az említett törvényeket s ezúttal a rendek megint törvényben állapították meg, hogy az egyes vármegyék melyik végvárnál szolgálják le ingyenmunkatartozásukat. Ez új szétosztásba már a kisebb erődök is felvételtek, úgy hogy azon véghelyek száma, melyeknek a törvény kisebb-nagyobb mérvű közmunkát rendel, negyvenre emelkedett.

Ekképen a házadó mellett fennállt ebben a hét évi időszakban az ingyenmunka-adó, még pedig bizonyos, a határtól s az ottani erődítményektől távol eső vármegyékre a pénzen való megváltás kötelezettségével. Sőt a váltásdíj, mely régebben napi 10 drt tett, most 16 dénár-ra emeltetett. Volt az országos közmunka mellett megyei ingyenmunka is s például Nyitra vármegye,¹⁾ mikor 1596-ban Nyitra városát saját költségén fallal öveztetete, egyszerűen elrendelte, hogy a járási szolgabírák az építés tartamára elegendő számú igát szolgáltatassanak a közszállításra s más kisebb munkára. Más megyék vízsabályozásra, útépitésre vették igénybe a parasztok ingyenmunkáját, melynek tartama nem is volt megszabva, mint az országos közmunkáé. Így a föld népének vállait e czímen is roppant teher nyomta, mely pénzértékbe átszámítva többre ment az 1 frtos házadónál, a rendes állami rovásadónál, nem is szólva azokról a zaklatásokról és visszaélésekről, melyeknek, mint az idevonatkozó törvények s más egykorú iratok rikító szavakban panaszolják, a szegénység az ingyenmunka leszolgálása körül az egyes várak katonai hatóságai részéről ki volt téve.

¹⁾ Corpus statutorum IV. 1. rész 78.

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés. A magyar adótörténet 1526—97. — Jelen munka 1604-ig folytatja. — A felőlelt korszak gazdasági jelentősége. — A tizenöt éves háború. — A török-tatár hadak. — A császári zsoldosok. — Garázdálkodásuk magyar földön. — Ennek nyoma a magyar adószámadásokban. — A hadiszükséglet. — A külföldi segély. — A pénzügyi gazdálkodás romlottsága. — Pénzügyi reformtervek. — Rudolf király egyénisége. — Politikai törekvéseinek visszahatása az államéletre. — A királyi hatalom és az országgyűlés. — A királyi adóügyi előterjesztéseinek előkészítése. — A rendek fokozódó elkeseredése. — A vallásügy. — A kamarák támadása a birtokos osztály ellen. — Dobó Ferenc öröksége. — Alapvető változások a közadózás terén. — A régi adókules, a porta helyére az adózó ház lép. — E változás jelentősége. — A közteberviselés ideiglenes érvényre emelése. — A kamarák időnkinti mellőzése az adóbehajtásban. — Az adóbehajtó gépezet és változásai. — Az adógépezet szabályos működése. — Kedvező eredményei. — A későbbi országos adóvizsgálatok	Oldal 3—33
Az 1598-iki adó. Előkészítése. — A magyar hatóságok és tanácsosok. — A császári udvari kamara. — Geizkofler Zakariás főpénztárnok javaslatai. — A február 11-iki királyi előterjesztések. — Az országgyűlés a porta mellőzésével a lakott házat fogadja el adókulesul. — E gyökeres újítást bővebben nem indokolja. — Röviden omlíti, hogy gyarapítani akarja a királyi jövedelmeket. — Az 1598-iki adótörvények. — A kamarák még az országgyűlés folyamán megindítják az összeírás előkészítését. — Rovói utasítások. — A házak összeírásának országos eredménye. — Egyes vármegyék számadásai. — Veszprém. — Nógrád. — Esztergom. — Komárom. — Turóc. — Az 1598-iki adó végeredménye a két dunai kerületben. — A szepesi kamara területén	33—45

Az 1599-iki adó. Az adóra minden főhatóság más-más javaslatot tesz. — A január 29-iki királyi előterjesztések. — Az országgyűlés megnyitása márcziusra marad. — A rendek ajánlata. — Bizalmatlanságukban kizárják a kamarákat az adókezelésből. — E végből minden kerületbe rendi főszámvevőket választanak. — Az 1599-iki adótörvények. — Az adózó házak száma. — A tavalyihoz képest roppant hanyatlás. — Egyes vármegyék adózása. — Felső-Magyarország	Oldal 46—56
Az 1600-iki adó. A magyar és császári főhatóságok javaslatai. — Egyesek utálnak az országnak végtelenül lehanyaglott gazdasági teherbíró képességére. — A rendek megütköznek a mult évi törvénykönyvön eszközölt önkényes módosításokon. — Az adóajánlat. — Az 1600-iki adótörvények. — Rovói utasítás. — Az adózó házak száma. — Egyes dunai vármegyék. — Felső-Magyarország. — Kirovás. — Költség. — Tényleges eredmény. — Az adó hováfordítása	57—71
Az 1601-iki adó. Mátyás főherceg az ország megnyugtatását ajánlja. — A főhatóságok javaslatai nem maradtak fenn. — Királyi előterjesztések. — Ezek is elismerik az ország rettenetes állapotát. — A rendek elkeseredése. — Az 1601-iki adótörvények. — Rovói utasítás. — Az adózó házak száma. Eredmények a pozsonyi kamara területén. — Felső-Magyarország. — A szabad királyi városok taksája	71—81
Az 1602-iki adó. Az országgyűlés előkészítése. — Királyi előterjesztések. — A rendek hangulata — Sérelmeik orvoslása előtt meg sem akarják az adóügy tárgyalását kezdeni. — Csakhamar megszavazzák az adót. — Az 1602-iki adótörvények. — A dunai vármegyék adózása. — Felső-Magyarország	81—88
Az 1603-iki adó. A pozsonyi kamara az országgyűlés mellőzését s az adónak önkényes kivetését ajánlja. — Titkos okai. — A fiscalis pörök. — A szepesi kamara ellenzi az eszmét. — Reformokat pendít meg. — A 13 szepesi város. — A görögkeletiek tizedügyének rendezése. — A császári hatóságok javaslatai. — Új adótervek. — A bécsi udvari kamara az országgyűlés megtartását követeli. — A császári udvari kamara. — A pozsonyi kamara új javaslata. — A királyi előterjesztések. — A rendek ajánlata. — Az 1603-iki adótörvények. — A házak száma. — A dunai vármegyék. Felső-Magyarország	88—106
Az 1604-iki adó. A főhatóságok javaslatai. — A királyi előterjesztések. — A sérelmek mindenféle faja. — Az elkeseredett rendek fenyegetései. — Az adóajánlat. — Az 1604-iki adótörvények. — Ez Rudolf király utolsó törvénykönyve.	

	Oldal
A házosszeírás eredménye. — Dunai vármegyék. — Felső Magyarország. — Az adóbehajtást ősszel meghínsítja.	
Boeszkay István szabadságharcza.....	106—116
A kamara haszna. E korszakban ez a legrégebb magyar adó önmagától végleg megszűnik.....	116—117
A közmunka. Az országos ingyen- vagy közmunkaügyre vonatkozó törvények az 1598.—1604-iki évközben. — Vármegyei közmunka.....	117—121

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtár 04.30.1952. sz.

Köböstől. 60 fill. — III. Az 1637/38-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — IV. Mabillon János a diplomatika megállapítója. *Horvát Arpádtól.* 60 fill. — V. Az 1642-ik évi szónyi békekötés története. *Mafláth Bélától.* 14 fill. — VI. A mai Nagyvárad megalapítása. *Bunyitay Vinczéltől.* 40 fill. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak európai praehistorikus kőszerszűk eredete és régisége körül. Első fele. *Ortway Tivadartól.* 80 fill. — VIII. Ugyanaz. Második fele. 1. köv. 20 fill. — IX. Az 1646-ki tokaji tanácskozmány. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — X. A beeskerolki vár. *Szentkláray Jenőtől.* 60 fill.

Tizenharmadik kötet. I. Lónyai Zsigmond és a nagyszombati béke-tanácskozmány 1644—45-ben. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — II. A Praehistorikus kőszerszűk régiségi jellegeiről. *Ortway Tivadartól.* 60 fill. — III. A kolozsvári öves-legények strikeja 1575-ban és 1676-ban. *Deák Farkastól.* 80 fill. — IV. Törös János szerepe a linczi békekötésben. 1645. *Zsilinszky Mihálytól.* — V. Rövid észrevételek Kemény János önéletrajzáról. *Deák Farkastól.* — VI. Szilágymegeye középkori műemlékei. *Bunyitay Vinczéltől.* 60 fill. — VII. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. *Zsilinszky Mihálytól.* 80 fill. — VIII. Rosztizlaw galicziai herceg IV. Béla magyar királynak vaje. *Wenzel Gusztávtól.* 20 fill. — IX. A Székelyek származásáról és intézményeiről. *Orbán Balázstól.* 40 fill. — X. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. *Hajnik Imrétől.* 1. köv. 20 fill. — XI. 1708-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1. köv. 20 fill. — XII. Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiből. *Óváry Lipóttól.* 1. köv.

Tizennegyedik kötet. I. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 40 fill. — II. *Inka Tivadar* Körösi Csoma Sándorról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — III. A magyar jobbgynépesség száma a mohácsi vész után. *Acsády Ignácztól.* 60 fill. — IV. Carvajal János bíbornok magyarországi követségei 1448—1461-ben. *Fraknói Vilmostól.* 1. köv. — V. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. *Pulszky Ferencztől.* 80 fill. — VI. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábortól.* 80 fill. — VII. A csehiek történetéről Magyarországon. *Szádeczky Lajostól.* 2. köv. 80 fill. — VIII. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. *Ortway Tivadartól.* 1. köv. 80 fill. — IX. A magyar nemesség és birtokviszonyai a Mohácsi vész után. *Acsády Ignácztól.* 1. köv. 60 fill. — X. A magyar pogány sídielek. *Pulszky Ferencztől.* 40 fill.

Tizenötödik kötet. I. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. *Téglás Gábortól.* 1. köv. 80 fill. — II. Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században. *Szentkláray Jenőtől.* 40 fill. — III. A szepesi jog. *Demkó Kálmántól.* 80 fill. — IV. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imrétől.* 40 fill. — V. Kálmán király oklevelei. *Fejérváry Lászlótól.* 1. köv. 80 fill. — VI. Bihar vármegye oláhjai s a vallásunió. *Bunyitay Vinczéltől.* 1. köv. 50 fill. — VII. Szerémi György élete és emlékirata. *Szádeczky Lajostól.* 1. köv. 50 fill. — VIII. Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. *Szádeczky Lajostól.* 80 fill. — IX. Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia ténkövetelőhöz. *Pér Antaltól.* 80 fill. — X. A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425—1433. *Nagy Imrétől.* 80 fill. — XI. Pécs hazudása. *Márki Sándortól.* 1. köv. 80 fill. — XII. Körös megye a XV. században. *Csánki Dezsőtől.* Ara 4. köv.

Tizenhatodik kötet. I. A magyar Anjouk eredete. *Óváry Lipóttól.* 60 fill. — II. A megye és a várlpánság. *Balássy Ferencztől.* 80 fill. — III.